

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ (UNEC)
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

ZALOV FƏRİD CAVANŞİR oğlu

**“KƏND TƏSSƏRRÜFATI SİĞORTASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ
İNKİŞAFININ STİMULLAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ”**
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: İİM-060403
İxtisaslaşmanın adı:

Maliyyə
Sığorta işinin təşkili

Elmi rəhbər
Magistr proqramının rəhbəri
Kafedra müdiri

i.e.d., prof. N.N.Xudiyev
i.e.n. prof. A.M.Kərimov
i.e.d. prof. M.X.Həsənlı

BAKİ - 2016

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ	3
Fəsil I. Sığorta işinin nəzəri-konseptual əsasları və xüsusiyyətləri...	7
1.1.Sığorta işinin iqtisadi mahiyyəti, zərurəti və funksiyaları.....	7
1.2.Maliyyə sistemində sığorta bazarının rolu və əhəmiyyəti.....	13
1.3. Sığorta işində kənd təsərrüfatı sığortasının yeri və fərqli xüsusiyyətləri.....	26
Fəsil II. Kənd təsərrüfatı sığortasının dinamikası və onun qiymətləndirilməsi metodikasının təhlili.....	33
2.1.Kənd təsərrüfatı bitkiləri sığortasının mahiyyəti və təşkili xüsusiyyətləri.....	33
2.2.Kənd təsərrüfatı heyvanları sığortasının xarakterik cəhətləri və onun təhlili.....	49
2.3.Kənd təsərrüfatı üzrə əsas vəsaitlərin sığortasının mövcud vəziyyəti və onun qiymətləndirilməsi.....	61
Fəsil III. Aqrar sferada sığorta münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi və proqnozlaşdırılması perspektivləri.....	64
3.1. Kənd təsərrüfatı sığortası üzrə beynəlxalq təcrübə və onun milli sığorta bazarında tətbiqi imkanları.....	64
3.2. Kənd təsərrüfatı sığortasının stimullaşdırılmasına dövlət dəstəyi və onun perspektiv istiqamətləri.....	69
3.3. Aqro-sənaye parklarında emaledici sənaye müəssisələrinin sığortasının perspektivləri.....	75
NƏTİCƏ.....	85
ƏDƏBİYYAT.....	87

G İ R İ Ş .

Mövzunun aktuallığı. Bazar münasibətlərinin yeni şəraitində sığorta sisteminin təşkili prinsiplərində köklü şəkildə dəyişiklik edilməsi, sığorta bazarının formalaşması, sığorta sistemində inhisarın aradan qaldırılması, əhali arasında sığorta xidmətlərinin genişlənməsi və onun keyfiyyətinin hərtərəfli yüksəlməsi mühüm rol oynayır.

Sığorta sistemi təkcə iqtisadi deyil, eləcə də sosial həyatın ən vacib ünsürüdür. İnkişaf etmiş qərb ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi və sosial həyatda təsərrüfat subyektlərinin, fərdi təsərrüfatların istənilən addımı məhz sığorta sisteminin təşəkkülü və inkişafı sahəsində bir çox addımlar atılmışdır. Azərbaycan Respublikasında aqrar sahənin bazar prinsiplərinə uyğun inkişafı digər MDB dövlətləri ilə müqayisədə daha sürətlə aparılmış və müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməkdədir. Artıq aqrar islahatların birinci mərhələsi başa çatmış, böhran vəziyyəti dayandırılmış, nisbətən iqtisadi artıma nail olunmuşdur. Bütün bunlarla yanaşı, aqrar sahənin istehsal potensialından tam istifadə imkanlarının yaradılması, geniş təkrar istehsala, dayanıqlı inkişafa nail olunması üçün qarşıda çox mühüm problemlərin həlli durur. Bu problemlərdən biri də aqrar sferada səmərəli sığorta sisteminin formalaşmasıdır. Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın aqrar sahəsində sığorta sisteminin formalaşması ilkin mərhələdədir və bu sahədə müəyyən irəliləyişlər olsa da, hələlik kənd təsərrüfatı istehsalında risklərin sığortalanması üzrə sistemli tədbirlərin və elmi əsaslandırılmış hüquqi bazanın yaradılmasına böyük ehtiyac vardır. Bununla əlaqədar olaraq aqrar sahədə istehsal risklərinin səmərəli idarə olunması və sığortalanması sisteminin qurulması mühüm problem kimi aqrar iqtisadiyyat və sığorta işi elminin qarşısında mühüm vəzifə kimi durur. Ona görə də kənd təsərrüfatı risklərinin sığortalanması üzrə bazarın inkişafı üçün dövlət yardımının göstərilməsi vacib problemlərdən biri olaraq qalmaqdadır.

Məhz bu baxımdan kənd təsərrüfatı istehsalında risklərin sığortalanması sisteminin formalaşması məsələləri, aqrar sferada yaranan risklərin sığortlanması

sahəsində yaranan mühüm problemlər və onun həlli yolları, beynəlxalq təcrübəsi və Azərbaycanda müasir vəziyyəti aktual məsələ kimi mövzusunun seçilməsini şərtləndirmişdir

Azərbaycanda sığortanın inkişaf etməsi üçün sığorta qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi, sığorta şirkətləri üzərində nəzarəti gücləndirməklə yanaşı, həm də sığorta etdirənlərə, o cümlədən, cəmiyyətə sığortanın mahiyyəti düzgün izah edilməli, sığorta müqaviləsi bağlayarkən nələrə diqqət etmələrinin lazım olduğunu və sığorta müqaviləsi bağlandıqdan sonra sığortaçının və sığortalının üzərində hansı hüquq və vəzifələrin qoyulduğunu bilməlidirlər.

Tədqiqatın predmet və obyekt. Tədqiqatın predmeti kənd təsərrüfatı sığortası sisteminin fəaliyyəti, onun iqtisadi və hüquqi aspektləridir. Tədqiqat obyektini kimi isə milli sığorta bazarı seçilmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi sığorta fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji və praktiki tədqiqi əsasında milli iqtisadiyyatın formalaşdığı şəraitdə kənd təsərrüfatı sığortası sisteminin inkişafı və onun hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi məqsədilə tövsiyyə və təkliflər işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- milli iqtisadi inkişaf modelinin təşəkkülündə kənd təsərrüfatı sığortasının rolu və yerinin müəyyən edilməsi;
- aqrar sığorta sisteminin təşkili zamanı xarici ölkələrin, o cümlədən, MDB məkanı ölkələrinin təcrübəsinin öyrənilməsi;
- kənd təsərrüfatı sığortasının təşkili zamanı hüquqi bazanın öyrənilməsi;
- respublikamızda milli sığorta bazarının formalaşması və tənzimlənməsi prosesində kənd təsərrüfatı sığortasının spesifik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi;
- müasir şəraitdə aqrar sığorta sisteminin təşkili prosesində bazarın kompleks-sistemli həyata keçirilməsi zərurətinin öyrənilməsi.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik məcmuə və hesabatları, Mərkəzi Bankın, Maliyyə nazirliyinin, o cümlədən Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidmətinin ümumiləşmiş illik hesabatları, həmçinin, milli sığorta şirkətlərinin illik maliyyə və uçot məlumatları, habelə müxtəlif dövrü nəşrlərdə və internet resurslarındakı məlumatlar, müasir dövrün görkəmli iqtisadçı alimlərinin tədqiqat əsərlərində işlənmiş sığorta nəzəriyyəsi, respublika Prezidentinin və hökumətinin sığorta üzrə qəbul etdiyi qərarlar və sərəncamlar, Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunlar, habelə sığorta sisteminin fəaliyyətini tənzimləyən digər normativ aktlar, təlimatlar, qaydalar təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Sığorta sisteminin inkişafı, milli sığorta bazarının formalaşması prosesində kənd təsərrüfatı sığortasının təşkilinin kompleks – sistemli halda həyata keçirilməsi zərurəti sübut edilmiş;

- Müxtəlif mərhələlərdə dövlətin rolu və iştirakının qabaqcıl təcrübədən yararlanmaqla təkmilləşdirilməsi mexanizmi əsaslandırılmış;

- Aqrar sfera üzrə sığorta qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və bazar münasibətlərinə adekvat Sığorta Məcəlləsinin hazırlanmasına ehtiyac duyulduğu üzrə çıxarılmış;

- Kənd təsərrüfatı sığortası üzrə ehtiyatların investisiyaya yönəldilməsinin artımı və səmərəliliyinin yüksəldilməsində diversifikasiya normalarının tətbiqi üzrə elmi əsaslandırılma həyata keçirilmişdir.

- Aqrar sahədə sığorta bazarının inkişafına dövlət tərəfindən yardımı ilk növbədə həll olunacaq məsələlərin əhəmiyyətliliyi və prioritetliyi aşağıdakı kimi ayrı-ayrı istiqamətlərin səmərəliliyi nöqtəyi nəzərdən həyata keçirilmişdir:

- aqrar sahədə proritet sığorta növləri çərçivəsində akkumulyasiya (yığılmış) olunmuş sığorta ehtiyatlarının dövlət qiymətli kağızlarında yerləşdirilməsi və gəlir gətirməsi üçün əlavə zəmanətin yaradılması;

-aqrar sığorta bazarında sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi, onların qoyduqları sığorta tarifləri üzərində dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi;

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəticələri respublikada həyata keçirilən sığorta sisteminin təşkili prosesinin təkmilləşdirilməsi zamanı nəzərə alın bilər.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, 8 paragraf, nəticə və təkliflər və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olub, qəbul edilmiş standartlara müvafiq şəkildə ümumi həcmi 89 səhifədir. İşdə 12 cədvəl, 2 sxem verilmiş və təhlil edilmişdir.

Dissertasiya işinin I fəslində sığorta işinin ümumi nəzəri və metodoloji əsasları haqqında ümumi iqtisadi məzmun, milli sığorta bazarının müasir vəziyyəti və sığorta işinin aqrar sferaya tətbiqindən və kənd təsərrüfatı sığortası haqqında ümumi məlumatlardan bəhs olunmuşdur.

II fəsilə kənd təsərrüfatı (aqrar) sığortasının ayrı-ayrı növlərinin müəyyən edilməsi və hər biri haqqında ayrı-ayrı paragraflarda əks olunmasına önəm verilmişdir. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin, heyvanlarının və əsas və dövriyyə vəsaitlərinin sığortalanmasının müasir vəziyyəti və onun problemlərindən geniş bəhs olunmuşdur.

Və nəhayət III fəsilə isə aqrar sferada sığorta işinin təşkili üzrə beynəlxalq təcrübə araşdırılmış, onun Azərbaycan tətbiq metodları tədqiq edilmiş, perspektivlər və kənd təsərrüfatına sığorta üzrə dövlət dəstəyinin vacibliyi müəyyən olunmuş, sığorta işinin aqrar sənaye birliklərinin emalədarı sənaye müəssisələrində tətbiqi və onun perspektivləri öyrənilmiş və geniş təhlili verilmişdir.

Fəsil I. Sığorta işinin nəzəri-konseptual əsasları və xüsusiyyətləri.

1.1.Sığorta işinin iqtisadi mahiyyəti, zərurəti və funksiyaları.

Sığorta – sığortalının əmlakının və əmlak mənafeələrinin müdafiəsi sahəsində münasibətlərdir. Həmçinin sığorta – bir tərəfin (sığortaçının) müəyyən hadisələr baş verdikdə və hadisə nəticəsində zərər yandıqda, digər tərəfə (sığortalıya) müəyyən məbləğ ödəmək öhdəliyi götürdüyü müqavilələr əsasında pul fondlarının yaradılması və istifadəsi prosesini özündə əks etdirir.

Sığorta – iqtisadi anlayış olmaqla yanaşı iqtisadi fəaliyyət sahələrinin və cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır. Sığorta sistemi istehsal prosesində baş verən maddi itkilərin əvəzinin ödənilməsi ilə əlaqədardır. Dünya təsərrüfat təcrübəsi göstərir ki, xüsusi fondlar hesabına yaradılan sığorta sistemi əmtəə istehsalçılarının, vətəndaşların sosial təminatının, dövlət iqtisadi mənafeələrinin sığorta vasitəsilə müdafiəsini təmin etməklə bərabər həm də təkrar istehsal prosesini fasiləsiz surətdə tənzimləyir.

Sığorta zəruriliyi təkrar istehsal prosesinin mühüm şərtlərindən olan fasiləsizliyin təmin olunması zəruriliyindən irəli gəlir. İstehsalın ahənginin təbiət və digər proqnozlaşdırılmayan zərərli hadisələrin təsirindən pozulması ehtimalı həmişə var. Bu isə sığorta sistemini istehsalın zəruri elementlərindən birinə çevirir. İstehsal münasibətlərində sığorta aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- Təsərrüfat subyektinə dəymiş zərərin aradan qaldırılması və istehsalın ahənginin təmin olunması;
- Sosial təminatın təmin olunması;
- Sığortalı – sığortaçı ilə müqavilə bağlanan (sığorta etdirən) və ya xeyrinə sığorta müqaviləsi bağlanan (sığorta olunan), yaxud qanuna görə sığortalanmış sayılan fiziki şəxs (fəaliyyət qabiliyyəti məhdud olan və ya fəaliyyət qabiliyyəti məhkəmə tərəfindən məhdudlaşdırılan, eləcə də fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxslərdən başqa) və ya hüquqi şəxsdir;

Başqa sözlə sığortalı – sığorta polisinə malik, kompaniya və ya şəxsdir. Sığorta polisi isə sığorta haqları və sığorta ödənişlərinin həcmi, ödəmə qaydalarını müəyyənləşdirən, bir sözlə, sığorta müqaviləsini müəyyənləşdirən sənəddir.

- Sığortaçı – yalnız sığorta və təkrar sığorta fəaliyyətini göstərmək məqsədilə yaradılmış, qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydada xüsusi razılıq almış hüquqi şəxs olan sığorta təşkilatıdır;

- Sığorta riski – ehtimal olunan elə hadisədir ki, onun baş verməsinə qarşı sığorta aparılır. Sığorta riski sayılan hadisənin təsadüf əlamətləri olmalıdır;

- Sığorta hadisəsi – qanuna və ya sığorta müqaviləsinə görə sığorta ödənişinin, sığortalıya və ya üçüncü şəxslərə ödənilməsi üçün əsas olan haldır;

- Sığorta ödənişi – sığorta hadisəsi baş verən zaman sığortalıya müqavilə üzrə pul və ya natural ödənilən vəsaitdir. Sığorta ödənişlərinin yalnız bir təyinatı vardır. O da müəyyən ərazidə müəyyən vaxtda baş verən sığorta hadisəsinin zərərli nəticələrinin aradan qaldırılmasıdır. Sığorta iştirakçılar arasında qapalı, yenidən bölgü münasibətlərinin xüsusi məcmusu olub, sığorta haqları hesabına məqsədli fondların yaradılmasını və sığorta zərərinin əvəzinin ödənilməsidir;

- Sığorta məbləği – sığorta hadisəsi baş verdikdə sığortalının əmlakına və ya əmlak mənafeələrinə dəyən zərərin yerini doldurmaq üçün pul və ya natura şəklində ödənilən vəsaitdir;

- Sığorta haqqı – sığorta müqaviləsinə və ya bu qanuna uyğun olaraq sığortalının sığortaçıya verməli olduğu pul məbləğidir;

- Sığorta tarifi – sığorta haqqının hesablanması üçün aktuari hesablamalarına əsasən müəyyən edilir;

- Sığorta müqaviləsi – sığortalı ilə sığortaçı arasında sazişdir. Bu müqaviləyə görə sığortaçı sığorta hadisəsi zamanı sığortalıya ödənişi verməyi, sığortalı isə müəyyənləşdirilmiş müddətlərdə sığorta haqqını ödəməyi öhdəsinə götürür.

Maliyyədən fərqli olaraq sığorta bütövlükdə gəlirlərin və yığımların bölgüsü deyil, yenidən bölgüsünü əhatə edir. Sığortanın aşağıdakı mahiyyət əlamətlərini fərqləndirmək olar:

❖ Sığorta qəfil, gözlənilməyən hadisələrin ehtimalıq mümkünlüyü ilə şərtlənən, yenidən bölgü münasibətləridir.

❖ Sığorta zamanı dəymiş zərərin sığorta iştirakçıları arasında bölüşdürülmə imkanının olmasıdır. Bu o deməkdir ki, sığorta hadisəsi bütün obyektləri əhatə etmir və dəymiş zərərin aradan qaldırılmasında iştirakçılar dolayı yolla iştirak edir. Sığorta iştirakçıları dairəsi nə qədər geniş olarsa, dəymiş zərərin aradan qaldırılması üçün ödənen məbləğin onların hər birinə düşən hissəsi bir o qədər az olar.

❖ Sığorta fondu minlərlə obyektin hesabına formalaşır. Bu isə külli miqdarda pul vasitələrinin toplanmasıdır.

❖ Sığorta zərərin həm ərazi vahidləri, həm də vaxta görə yenidən bölgüsünü ifadə edir.

Sığorta prosesi zamanı sığorta hadisəsinin baş verməsi nəticəsində maddi və ya digər itkilərin aradan qaldırılmasına yönəldilən pul vəsaitlərinin bölgüsü üzrə münasibətlər formalaşır. Sığorta münasibətlərini digər maliyyə-kredit münasibətlərindən fərqləndirən xüsusiyyətlər bunlardır: sığorta ödənişləri ehtimal xarakter daşıyır, sığorta münasibətləri qapalı yenidən bölgü xarakterinə malikdir, sığorta dəyən ziyanın həm ərazi vahidləri, həm də vaxta görə yenidən bölgüsünü nəzərdə tutur.

Sığorta - istehsal münasibətlərinin ən zəruri elementlərindən biridir. O əsasən ictimai istehsal prosesində meydana gələn maddi itkilərin əvəzinin ödənilməsi ilə əlaqədardır. Normal təkrar istehsal prosesinin ən zəruri şərtlərindən biri istehsalın fasiləsizliyidir. Əgər ictimai istehsal prosesi təbiət qüvvələrinin və digər zərərli hadisələrin nəticəsində dayanırsa, onda cəmiyyət üçün belə hallardan zərər çəkməmək məqsədilə əvvəlcədən tədbirlərin görülməsi vacibdir. Çünki ictimai istehsal riskli xarakter daşıyır. Bu risk ilk növbədə özünü insanlar və təbiətin dağıdıcı qüvvələri arasındakı ziddiyyətlərdə göstərir. Belə hallar insan

iradəsindən asılı olmayaraq baş verir və onların ağır nəticələrini aradan qaldırmaq məqsədilə sığorta müdafiəsindən istifadə olunur. Bu, ilk növbədə, özünü ictimai istehsalın sığortalanması və ya müdafiəsi formasında biruzə verir. (5)

İqtisadi anlayış olan sığorta maliyyə kateqoriyasının tərkib hissəsidir. Bununla yanaşı, maliyyə ümumilikdə gəlirin və yığımların bölgüsü və yenidən bölgüsü ilə əlaqədardır, onda sığorta ancaq yenidən bölgü münasibətlərini əhatə edir. İqtisadi anlayış olan sığortanın özünəməxsusluğunu xarakterizə edən aşağıdakı mahiyyət əlamətlərini göstərmək olar:

1. Sığortalama zamanı pulun yenidən bölgüsü münasibətləri meydana çıxır ki, bu da kənar, gözlənilməz və güclü hadisələrin mövcudluğu ilə şərtlənir. Bu hadisələrin nəticəsində milli iqtisadiyyata və əhaliyə maddi və digər zərərlər dəyir.

2. Sığorta zamanı sığorta iştirakçıları arasında dəymiş zərərin aradan qaldırılması həyata keçirilir. Sığorta iştirakçıları dedikdə, sığorta olunanlarla sığorta edənlər başa düşülür. Bu cür yenidən bölgü münasibətləri, bir qayda olaraq bütün təsərrüfatı və bütün ölkə ərazisini deyil, ictimai həyatın müəyyən hissələrini əhatə edən zərərin təsadüfi xarakter daşması ilə şərtlənir. Bu zaman sığorta iştirakçılarının sahəsi nə qədər geniş olarsa, onda zərərin aradan qaldırılmasında hər bir sığortaçıya o qədər az pul düşər. Sığortalama zərərin aradan qaldırılmasında ən səmərəli metoddur. Bu səmərəlilik, sığortaçıların və sığorta olunan obyektlərin sayı artdıqca daha da artır. Sığorta həm də pul vəsaitlərinin sığorta fondu adlanan vahid bir fondada cəmlənməsini təmin edir. Belə halda hər bir sığortaçı minimum xərclərlə maksimum zərərləri aradan qaldıra bilir.

3. Sığorta zərərlərin ərazi vahidləri arasında həm də vaxtında bölüşdürülməsini təmin edir. Bu zaman bir il ərzində sığorta fondunun vəsaitlərinin səmərəli ərazi bölgüsü üçün çox böyük ərazi və kifayət qədər sığorta obyektinin olması lazımdır. Zərərlərin vaxtında aradan qaldırılması fəvqəladə halların təsadüfi xarakteri ilə əlaqədardır. Çünki belə fəvqəladə hallar hər il baş verir və onların baş verməsinin dəqiq vaxtı məlum deyildir.

4. Zərərin qapalı şəkildə aradan qaldırılması sığorta fondunda səfərbərliyə alınmış vəsaitlərin bilavasitə geri qaytarılmasını şərtləndirir. Hər bir sığorta olunanın sığorta fonduna ayırdığı sığorta ödənişlərinin ancaq bir məqsədi

var ki, o da müəyyən ərazidə və müəyyən vaxt müddətində zərərin həqiqi məbləğinin ödənilməsidir. Ona görə də sığorta ödənişlərinin məbləği dəymiş zərərin ödənilməsi formasında geri qaytarılır.

Sığorta bütövlükdə təsərrüfat subyektlərinin üzləşdikləri müəyyən hallarla əlaqədar olaraq subyektlərin gəlirlərində baş verən itkilərin və mümkün zərərin aradan qaldırılması və ödənilməsi məqsədilə, pul ayırmaları hesabına formalaşdırılan sığorta fondu üzrə iştirakçılar arasında meydana gələn yenidən bölgü münasibətlərinin məcmusudur.

İqtisadi kateqoriya olan sığorta təcrübədə sığorta fondunun yaradılması və istifadəsi metodlarından biri kimi meydana çıxır. Bundan başqa, digər metodlar da mümkündür ki, bunlar da əsasən mərkəzləşdirilmiş metodlardan ibarətdir. Mərkəzləşdirilmiş və mərkəzləşdirilməmiş metod birbaşa qanunvericilik yolu ilə milli gəlirdən və milli sərvətdən müəyyən maliyyə ehtiyatları fonduna, o cümlədən sığorta fonduna vəsaitlərin ayrılması yolu ilə əlaqədardır. Məhz bu metodun köməyi ilə dövlət büdcəsinin ehtiyat fondu və qızıl valyuta ehtiyatları formalaşdırılır. Mərkəzləşdirilməmiş maliyyə ehtiyatları maddi istehsal sahəsində, ilk növbədə isə kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən birliklərdə və müəssisələrdə təşkil edilir ki, bundan da məqsəd yerli zərərlərin və müxtəlif ziyanların ödənilməsidir.

Sığorta fondunun yaradılması və istifadə olunması üçün məhz sığorta kateqoriyasından istifadənin iqtisadi zəruriliyi özünü onda göstərir ki, dövlət təsərrüfat subyektləri – müəssisələr, təşkilatlar, cəmiyyətlər, kooperativlərin və daha çox ayrı-ayrı vətəndaşların maliyyə ehtiyatları ilə geniş surətdə maneəvərlik imkanından məhrum olur. Sığorta müdafiəsinin obyektlərindən – maddi qiymətlilərdən, dəyərlilərdən, adamların həyat, sağlamlıq və əmək qabiliyyətliliyindən asılı olaraq sığorta bir tərəfdən maddi zərərlərin ödənilməsi, digər tərəfdən isə ailə gəlirlərindəki itkilərlə əlaqədar ola bilər. Ailə gəlirlərindən itkilər xəstəliklər, əlillik, bədbəxt hadisələrdən alınan zədənin müalicəsi və s. dövrlərdə əmək qabiliyyətinin itirilməsi nəticəsində meydana çıxır. Ona görə də bu

gəlirlərin sığortalanması və ya sığorta müdafiəsi, ilk növbədə, cəmiyyətin hesabına sosial sığortanın təşkil edilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Sığortanın lazımi səviyyədə həyata keçirilməsi cəmiyyətin hər bir inkişaf mərhələsində dövlətin maliyyə imkanları ilə bağlıdır. Dövlət sosial sığortanın köməyi ilə zərərlərlə üzləşmiş ailələrin və ya vətəndaşların müəyyən, heç olmasa minimum həyat səviyyəsini saxlamağa çalışır. Bu, dövlətin sosial siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir.(2)

Sığortanın iqtisadi mahiyyəti, onun ictimai məqsədlərində ifadə olunan funksiyalarında daha da açılır. Funksiyalar sığortanın maliyyə sisteminin bir həlqəsi kimi xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmağa imkan verən təzahür əlamətləridir. Maliyyə anlayışı öz iqtisadi mahiyyətini hər şeydən əvvəl bölgü funksiyası vasitəsilə ifadə edir. Bu funksiya özünü sığortanın funksiyalarında göstərir. Sığortanın əsas etibarilə dörd əsas funksiyası var. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- risk funksiyası;
- xəbərdarlıq funksiyası;
- əmanət funksiyası;
- nəzarət funksiyası.

Əsas funksiya kimi risk funksiyası çıxış edir. Belə ki, zərər həmişə meydana çıxma bilər və hətta hər il təkrar oluna bilər. Sığortanın qarşısında qoyulan məqsədlərə uyğun olaraq sığortaçı təşkilat zərərçəkmiş təsərrüfat subyektlərinə pul yardımını göstərməlidir. Bu çərçivədə fəaliyyət göstərən sığorta riski funksiyası yenidən bölgü münasibətlərini həyata keçirir. Dəyərin pul formasında yenidən bölgüsü, təsadüfi sığorta hadisələrinin baş verməsilə əlaqədar olaraq sığorta iştirakçıları arasında aparılır. Yenidən bölgü münasibətləri sığortanın mahiyyətini əks etdirməklə yanaşı, sığortanın risk funksiyasının həyata keçirilməsində əsas rol oynayır.

Sığortanın xəbərdarlıq funksiyası əsasən sığorta fondunun vəsaitlərinin müəyyən hissəsi hesabına sığorta risklərinin azaldılması tədbirlərinin müəyyənləşdirilməsinə istiqamətlənir. Xəbərdarlıq və ya qabaqcadan xəbər vermə funksiyası, əhalinin və ya təsərrüfat subyektlərinin öz mümkün itkilərinin

nəticələrini aradan qaldırmağa çağırış olmaqla bütün əmlakın, fəaliyyətin, həyatın və s. sığortalımasını ifadə edir. Yəni sığorta ehtimal olunan itkilərin zərərsizləşdirilməsidir. Sığortaya görə ayırmalar sığorta fonduna cəlb olunduğu üçün sığorta həm də yığım funksiyasını həyata keçirir. Sığortanın köməyi ilə xeyli miqdarda pul vəsaitlərinin toplanılmasının maliyyə siyasəti baxımından çox böyük əhəmiyyəti var.

Sığorta münasibətlərinin əmanət xarakteri daşması və onun əmanət funksiyası sığorta ayırmaları hesabına sığorta fonduna külli miqdarda pul vəsaitinin toplanması ilə əlaqədardır. Bu isə maliyyə siyasəti baxımından əhəmiyyətlidir.

Sığortanın başqa bir funksiyası olan nəzarət funksiyası yuxarıda göstərilən üç funksiyanın nəticəsi kimi çıxış edir və konkret sığorta münasibətləri zamanı həmin funksiyalarla birlikdə meydana çıxır. Nəzarət funksiyası sığorta fondu vəsaitlərinin formalaşdırılması və istifadəsi ilə əlaqədardır. Sığorta nəzarətinin qanunvericilik sənədləri əsasında həyata keçirilməsi maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Sığortanın ictimai istehsalın fasiləsizliyinin təmin olunmasında və ictimai istehsalın balanslaşdırılmasında rolu özünü əsas etibarlı ilə sığortanın aparılmasının son nəticələrində göstərir. Son nəticə dedikdə əsasən sığorta sahələrinin optimallaşdırılması, sığorta əməliyyatlarının inkişaf göstəriciləri, zərərlərin vaxtında aradan qaldırılmasında və s. nəzərdə tutulur. (14)

1.2.Maliyyə sistemində sığorta bazarının rolu və əhəmiyyəti.

Sığorta cəmiyyətin ictimai-iqtisadi həyatının bütün tərəflərini əhatə etməklə əhalinin maddi rifahının və sahibkarlıq riskinin zəmanətçisi kimi çıxış edir, gözlənilməz və fəvqəladə hadisələr zamanı əmlak mənafeələrinin qorunmasına, dövlətin maliyyə sisteminin möhkəmləndirilməsinə təsir göstərir. O, nəinki sığorta

hadisələri zamanı büdcəni dəyən zərərlərin ödənilməsindən azad edir, hətta uzunmüddətli investisiyaların mənbəyinə çevrilir.

Sığorta ixtisaslaşdırılmış sığorta təşkilatları tərəfindən həyata keçirilir. Bu təşkilatlar dövlət və qeyri-dövlət təşkilatları ola bilər. Onların fəaliyyət sahəsi daxili (məhdud), xarici və yaxud qarışıq sığorta bazarlarını əhatə edir. (1) Sığorta bazarının yüksək inkişafı şəraitində sığorta həm ölkə daxilində, həm də xaricdə həyata keçirilə bilər. Bu sığortanın təşkilatı təsnifləşdirilməsidir.

İstənilən təsnifləşdirilmənin əsası elə əlamətlərdən ibarət olmalıdır ki, bu bütün həlqələrin qarşılıqlı əlaqələrini təmin etsin. Təsnifatın əsasında iki əlamətin nəzərə alınması mümkündür: sığorta obyektlərinin və sığorta məsuliyyətinin səviyyəsində fərqlər. Bunlara uyğun olaraq iki təsnifləşdirmə tətbiq edilir: sığorta obyektləri üzrə və təhlükəlilik səviyyəsi üzrə. Birinci təsnifat ümumidir, ikincisi isə yalnız əmlak sığortasını əhatə etməklə sahə xarakteri daşıyır.

Sığorta münasibətləri məcburi və könüllü formalarda həyata keçirilir. Məcburi sığorta dövlət tərəfindən qanunvericilik əsasında həyata keçirilməklə cəmiyyətin maraqlarının təmin edilməsi üçün hüquqi və fiziki şəxslərin sığorta edilməsidir. Bu müvafiq sığortalanmış qrupların qəti müəyyən olunmuş sığorta ödənişinin həyata keçirilməsi deməkdir.

Yəni maddi zərərlərin ödənilməsi və yaxud digər pul yardımı göstərilməsi lazım gəldikdə bu, təkcə konkret zərərçəkənin marağına deyil, ictimai marağa da xidmət edir.

Başqa sözlə desək, sığortanın məcburi forması sığortaçını müdafiə edir. Ona görə də sosial sığorta, hərbi xidmətçilərin sığortası və digər bir neçə sığorta forması bizim ölkədə məcburi sığortadır. Hər bir ölkədə məcburi sığorta obyektləri müxtəlifdir. Məcburi sığortada aşağıdakı prinsiplər fərqləndirilir:

- Sığorta edən müvafiq obyektlərin sığortası üçün məcburi sığorta qanunu tətbiq edir, sığorta olunanlar isə sığorta ödənişlərini ödəməlidir. Qanun, adətən, aşağıdakı məsələləri nəzərə alır:

1. məcburi sığortaya aid edilən obyektlərin siyahısı;

2. sığorta məsuliyyətinin səviyyəsi;
3. tarif dərəcələrinin tətbiq olunma qaydaları;
4. sığorta ödənişlərinin aparılması dövrü;
5. sığorta edənin və sığorta olunanın əsas hüquq və vəzifələri.

- Qanunda göstərilmiş obyektlərin məcburi sığortasının bütünlüklə əhatə olunması. Məcburi sığorta qanununun həyata keçirilməsi bir qayda olaraq dövlət sığorta orqanlarına tapşırılır. Bunun üçün sığorta orqanları hər il bütün ölkə üzrə sığortalanmış obyektlərin qeydiyyatını aparır, sığorta ödənişlərinin hesablanmasını və müəyyən olunmuş müddətə yığılmasını həyata keçirir.

- Qanunda göstərilmiş məcburi sığorta obyektlərinin avtomatik olaraq əhatə olunması. Yəni heç bir məcburi sığorta obyektinə kənar qala bilməz.

- Sığorta ödənişlərinin ödənilməsindən asılı olmayaraq məcburi sığortanın fəaliyyət göstərməsi. Sığortalananlar, hesablanmış sığorta ayırmalarını ödəmədiyi hallarda məsələyə məhkəmə qaydasında baxılır.

- Məcburi sığortanın müddətsizliyi. Sığortaçının sığortalanmış əmlakdan istifadə etdiyi bütün dövr ərzində məcburi sığorta fəaliyyətdə olur. Yalnız sahibsiz və köhnəlmiş əmlak bu sığortaya aid edilmir. Əmlakın başqasına keçməsi vaxtı sığorta dayandırılır. Bu sığorta yalnız sığortalanmış əmlak öldükdə və ya məhv olduqda öz qüvvəsini itirir.

Sığortanın bu formasının həyata keçirilməsinə səlahiyyəti olan orqanlar qanunvericilik əsasında müəyyən edilir.

Məcburi sığortadan fərqli olaraq sığortanın könüllü formasında sığortaçılarla sığorta olunanlar arasında müqavilə könüllü olaraq bağlanılır. Qanunvericiliyə uyğun olaraq könüllü sığortanın hər bir növü üzrə qaydalar müəyyənləşdirilir, dövlət sığorta nəzarəti orqanları tərəfindən lisenziya verilir. Bir qayda olaraq könüllü sığorta müqaviləsi əvvəlcədən müəyyən edilmiş sığorta müddəti üçün bağlanılır. Könüllü sığorta forması aşağıdakı prinsipləri özündə birləşdirir:

- Könüllü sığorta qanuni yolla və könüllü əsaslarla fəaliyyət göstərir. Qanun könüllü sığortaya aid olan bütün obyektləri müəyyənləşdirir. Konkret şərait sığorta qaydaları vasitəsilə tənzimlənir;

- Sığortada könüllü iştirak. Əgər sığortalama şərtlərinə zidd deyilsə, onda sığortaçının obyektini sığorta etməməyə haqqı yoxdur. Həmin prinsip sığortalanma haqqında ilk tələbdən sonra sığorta müqaviləsinin bağlanmasına təminat verir;

- Könüllü sığorta obyektlərinin müəyyən hissəsini əhatə edir. Belə ki, heç də bütün şəxslər sığortada iştirak etməyi arzulamır. Bundan başqa, sığorta şərtlərinə uyğun olaraq sığorta müqaviləsinin bağlanması üçün bəzi məhdudiyyətlər mövcuddur;

- Könüllü sığorta həmişə sığorta müddəti ilə məhdudlaşdırılır. Müqavilədə müddətin başlama və sona çatma vaxtı xüsusi olaraq müəyyənləşdirilir. Könüllü sığortada fasiləsizlik yalnız müddət bitməmişdən qabaq təkrar müqavilənin bağlanması yolu ilə müəyyən edilir;

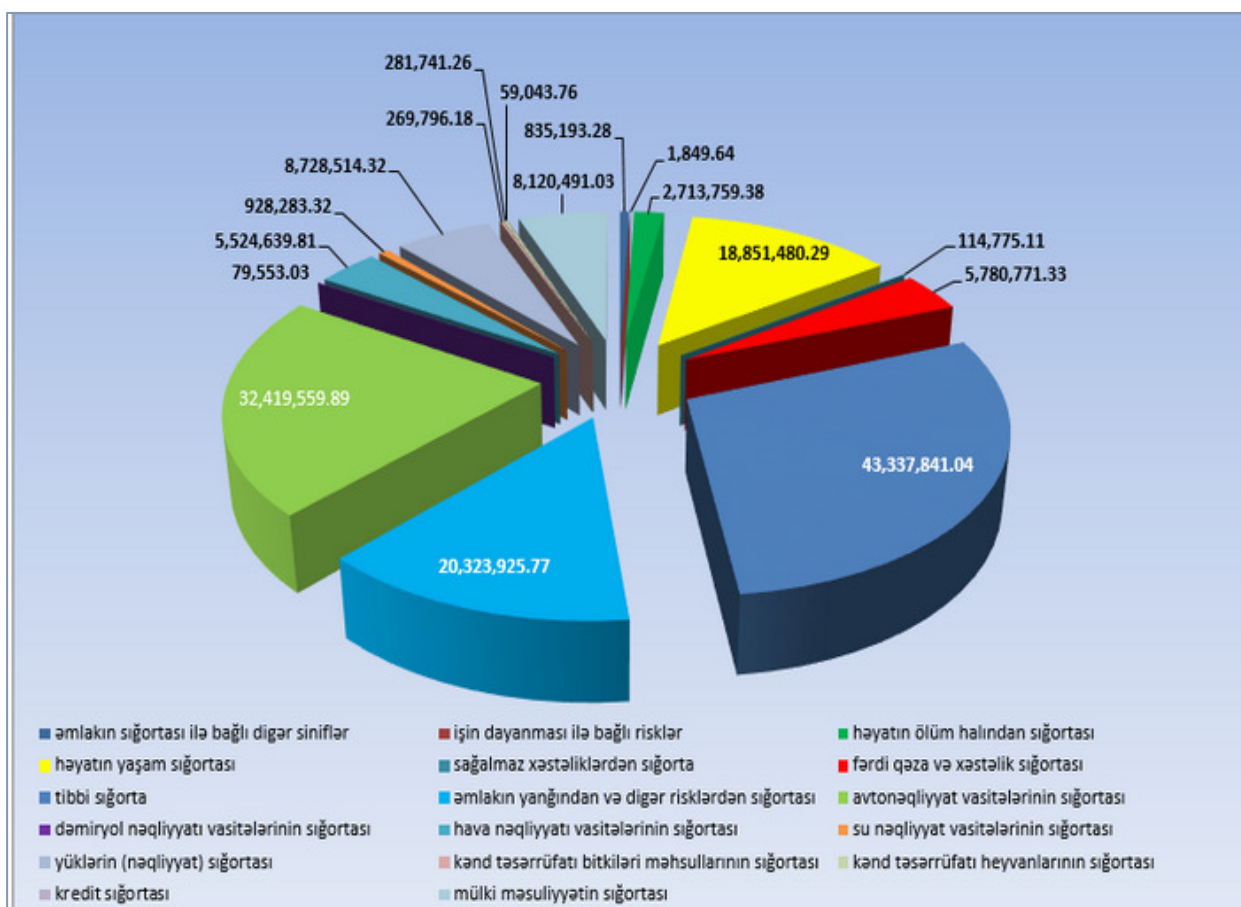
- Könüllü sığorta, sığorta ayırmalarının həm bir dəfəyə, həm də dövrü olaraq ödənilməsi şəraitində fəaliyyət göstərir. Könüllü sığorta müqaviləsi yalnız sığorta ayırmalarının bir dəfəlik və ya dövrü olaraq ödənilməsi şəraitində qüvvəyə minir. Sığorta ayırmalarının ödənilməsi uzunmüddətli sığorta müqaviləsinin fəaliyyətinin dayandırılmasına səbəb olur.

Könüllü sığorta növündə sığorta sinifləri üzrə proporsiyalar aşağıdakı diaqramda verilmişdir.

Diaqram 1.1

Könüllü sığorta növündə sığorta sinifləri üzrə proporsiyalar

Mənbə: www.banker.az (37)

«Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən sığorta iki əsas sahədən: həyat və qeyri-həyat sığortası sahələrindən ibarətdir. Sığortaçılar bu sahələrdən biri və ya hər ikisi üzrə fəaliyyət göstərə bilirlər.(6)

Həyat sığortası – sığortalının ölümü, sağlamlığının, iş qabiliyyətinin qocalığa yaxud əlilliyə görə tamamilə və ya qismən itirilməsi halları üçün aparılan sığortadır. Həyat sığortası üzrə müqavilə müddəti bitdikdə və ya sığorta hadisəsi baş verdikdə sığorta məbləği sığorta müqaviləsində müəyyən edilmiş qaydada və şərtlərlə sığortaçıya və ya onun varisinə ödənilir. Həyat sığortası müqavilələri uzun müddətə bağlanılır və bu müddətdə yaranmış inflyasiya sığortalıya təminatın verilməsinə maneçilik yarada bilər. Bu baxımdan sığorta şirkəti öz fəaliyyətini elə qurmalıdır ki, sığorta müqavilələri üzrə qəbul etdiyi öhdəlikləri müqavilə ilə müəyyən olunmuş şərtlər çərçivəsində həyata keçirə bilsin.(11)

İcbari sığorta – vətəndaşların sosial maraqlarının və dövlət maraqlarının təmin edilməsi məqsədilə icbari sığorta qanunları əsasında həyata keçirilir. İcbari sığortanın növləri, həyata keçirilmə qaydaları Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları əsasında müəyyən edilir. Ölkədə icbari formada 9 sığorta həyata keçirilir. Dövlət qulluqçularında müəyyən kateqoriyaların, həyatın, sağlamlığın və əmlakın sığortalanması və s. icbari dövlət sığortaları birliklərin, icra hakimiyyəti orqanlarının müvafiq büdcə vəsaitləri hesabına həyata keçirilir.

İcbari sığortaya yuxarıda deyilənlərlə yanaşı bunlar da aiddir:

- vətəndaşların icbari tibbi sığortası; hava, dəmir yolu, dəniz, daxili su və avtomobil nəqliyyatından, bədbəxt hadisələrdən.
- icbari şəxsi sığortası; Azərbaycan Respublikası dövlət vergi xidməti əməkdaşlarının icbari dövlət şəxsi sığortası və s.
- vətəndaşların əmlakının icbari sığortası (ev, bağ evləri, qarajlar, təsərrüfat tikililəri və s.)

Qeyri-həyat sığortası – sığorta hadisəsi baş verdiyi zaman sığortaçıya vurulan zərər ödənilməklə onun məsuliyyəti, əmlakı və əmlak mənafehi ilə bağlı risklərin sığortasıdır.(4)

Sığorta münasibətləri əsasən beş növə ayrılır:

- əmlak sığortası;
- sosial sığorta;
- şəxsi sığorta;
- məsuliyyət sığortası;
- sahibkarlıq risklərinin sığortası.

Əmlak sığortası – qrup sığorta hadisələrindən və ya sığorta etdirənlərlə sığortaçı arasında bağlanmış sığorta müqaviləsində razılaşdırılmış fərdi sığorta hadisələrindən sığortalanmaqla həyata keçirilir. Bu sığortada sığorta obyektləri kimi hüquqi və fiziki şəxslərin əmlakı nəzərdə tutulur. Bu zaman təsərrüfat subyektləri üzrə təsnifləşmə aparılır:

- tikililərin sığortası;

- heyvanların sığortası;
- ev əmlakının sığortası;
- nəqliyyat vasitələrinin sığortası;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortası.

Tikintilərin könüllü sığortası onların aşınması nəzərə alınmaqla dəyərinin 10 qatı həcmində həyata keçirilir. Tikintilərin qiyməti hər bir tikinti tipi üzrə tikinti materiallarının qiyməti, tarifləri, onların daşınması və tikintidə çalışan işçilərin xərcləri əsasında müəyyən edilir. Tikintilərin sığortası bu hadisələri əhatə edir: yanğın, partlayış, ildırım vurması, su basması, zəlzələ, tufan, leysan, dolu və s.

Heyvanlar isə könüllü qaydada, onların bazar satılma qiymətləri əsasında hesablanmış dəyərinin həcmində sığortalanır. Kənd təsərrüfatı heyvanları üzrə sığorta tədiyyələri tikintilərin sığortasında olduğu kimi aparılır.

Nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası əhalinin sosial müdafiəsinə əlavə təminat verilməsi, mühərrikli nəqliyyat vasitələrinin yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində fiziki və hüquqi şəxslərin əmlakına, habelə vətəndaşların səhhətinə vurulan zərərlərin vaxtında ödənilməsi məqsədilə aparılan sığortadır.

Respublikamızda əmlak sığortasının ən mühüm sferalarından biri də kənd təsərrüfatı sığortası hesab olunur. Kənd təsərrüfatı sığortası bu istehsal sahəsinin bütün hissələrini əhatə edir. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsulları, kənd təsərrüfatı heyvanları, ev quşları, dovşanlar, xəzdərili vəhşi heyvanlar, arı ailələri, habelə kənd təsərrüfatı təyinatlı binalar, tikililər, qurğular, avadanlıqlar, maşınlar, nəqliyyat vasitələri və digər əmlak (azqiymətli və tezköhnələn əşyalar və təbii biçənəklərin məhsulları istisna olmaqla) sığortanın obyektləridir. (42) Kənd təsərrüfatında əmlakın sığortasının subyektləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, sığorta sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq fəaliyyət göstərən sığortaçılar, sığortalılar və sığorta müqavilələrindən irəli gələn vəzifələri həyata keçirən digər hüquqi və fiziki şəxslərdir.

Sosial sığorta – sosial təminatın tərkib hissəsi olmaqla onun formalarından biridir. Sosial sığorta dövlətin sosial sahədəki siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Sosial sığorta əhalinin müəyyən təbəqəsinin maddi təminatı üçün pul vəsaiti fondlarının formalaşdığı və istifadə edildiyi münasibətlər sistemidir.

Sosial təminat və vətəndaşların maddi təminatı və onlara xidmət göstərilməsi üçün milli gəlirin müəyyən hissəsi hesabına ictimai istehlak fondlarının yaradılması və istifadəsi prosesində yaranan bölgü münasibətləri sistemidir.

Sosial sığorta sistemi iki hissədən ibarətdir:

- birinci hissə müalicəvi tədbirlərin həyata keçirilməsi də daxil olmaqla işçilərin əmək qabiliyyətinin qorunması və bərpasını təmin edir;
- ikinci hissə əmək qabiliyyəti olmayan və əmək qabiliyyətini itirmiş şəxslərin maddi ehtiyaclarını təmin edir.

Azərbaycan Respublikasında sosial sığortanın prinsipləri aşağıdakılardır:

- sosial sığortanın dövlət təminatı;
- sosial sığortanın ümumiliyi;
- sosial sığortanın işçilərə əmək qabiliyyətinin itirildiyi hər bir halda təminat verməsi;
- sosial sığorta subyektlərinin hüquq bərabərliyi;
- dövlət sosial sığortasının məcburiliyi;
- məcburi dövlət sosial sığortasının idarə edilməsində ictimai təşkilatların iştirakının təmin olunması.

Sosial sığorta hadisəsinə aşağıdakılar aiddir:

- pensiya yaşı;
- əlillik;
- ailə başçısının itirilməsi;
- əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi;
- uşağın anadan olması və uşağa qulluq və s.

Azərbaycan Respublikasında sosial sığortanın növləri aşağıdakılardır:

- yaş həddinə görə təqaüdlərin sığortalanması;
- əlillik təqaüdləri;
- müxtəlif sosial əhali qrupları arasında münasibətlərin sığortası;

- ailə başçısının itirilməsi üzrə sığorta və s.

Şəxsi sığorta – vətəndaşların həyat sığortasını, uşaqların sığortasını, nigahadək sığortanı, bədbəxt hadisələrdən sığorta və hava, dəniz, dəmir yolu və avtomobil nəqliyyat vasitələrindən istifadə edən sərnişinlərin sığortasını əhatə edir. Sığorta sistemində dövlət şəxsi sığortası aparıcı yer tutur. Sığortaçıların şəxsi sığortaya olan marağı onunla izah olunur ki, burada sığorta münasibətləri zəhmətkeşlərin yığımının özünəməxsus təşkili formasını özündə əks etdirir.

Şəxsi sığortanın xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, bir tərəfdən sığorta olunmuş əhali müxtəlif gözlənilməz hadisələr baş verərkən müəyyən maddi məlumat əldə edirlər. Başqa sözlə desək, risk xarakterli sığorta münasibətləri göz qabağındadır. Belə ki, sığorta etdirənin zədə alması, yaxud ölümü nəticəsində vətəndaşlara ödəniş verilir.

Digər tərəfdən şəxsi sığorta müqavilələri üzrə sığorta münasibətlərinin əmanət xarakteri ondan ibarətdir ki, hər bir sığorta etdirənə imkan verilir ki, əvvəlcədən müəyyən olunmuş müddətə pul (sığorta) məbləği toplusın. Bundan başqa, şəxsi sığortanın əmanət xarakteri ondan ibarətdir ki, ayrı-ayrı müqavilələr üzrə sığorta məbləğlərinin ödənişi əvvəlcədən şərtləndirilmiş hadisələr ərəfəsində (həddi-buluğa çatmaq, nigah) nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikasında şəxsi sığortanın növləri aşağıdakılardır:

- uşaqların sığortası;
- vətəndaşların həyat sığortası;
- nigahadək sığorta;
- bədbəxt hadisələrdən sığorta;
- sərnişinlərin sığortası;
- əmək qabiliyyətinin itirilməsi üzrə sığorta və s.

Məsuliyyət sığortası – bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində ölkəmiz üçün yeni sığorta sahəsi olub, müxtəlif fəaliyyət nəticəsində üçüncü şəxslərə vurulacaq zərər məsuliyyəti bir sığorta obyektini kimi çıxış edir. Əmlak və şəxsi sığortadan fərqli olaraq məsuliyyət sığortasının əsas məqsədi üçüncü şəxslərin iqtisadi maraqlarının sığorta müdafiəsinin təşkil edilməsindən ibarətdir. Göstərilən sığorta

sahəsinin xarakterik xüsusiyyəti odur ki, burada sığortaçı və sığorta olunanlarla yanaşı əvvəlcədən məlum olmayan fiziki və hüquqi şəxslər də sığorta münasibətlərinin subyektinə çevrilir.

Məsuliyyət sığortası içərisində ən önəmli yerlərdən birini nəqliyyat vasitələri sahiblərinin vətəndaşlıq məsuliyyəti tutur. Bu sığorta özündə sığorta olunanın sığorta hadisəsi nəticəsində üçüncü şəxsə vurduğu zərərin ödənilməsi məsələsini xarakterizə edir. Bu sığorta növündə əvvəlcədən dəqiq iki subyekt – sığorta təşkilatı və nəqliyyat sahibi məlumdur. Həmin iki subyekt qanunçuluq əsasında əlaqəyə girərək gələcəkdə mövcud ola biləcək zərərçəkmə, ona dəymiş zərərin ödənilməsi üçün xüsusi sığorta fondu yaradırlar. Bu sığorta növündə əvvəlcədən məlum olan sığorta olunmuş mövcud olmur. Sığorta hadisəsi zamanı zərər hesablanarkən faktiki qiymətlər əsas götürülür və ödəniş hesablanır. Zərər məbləğinə əsasən aşağıdakılar aid edilir: zərər çəkənin qazancı, zərər çəkənin himayəsində olanların sayı, əmək qabiliyyətini itirmə səviyyəsi və zədələnmiş əmlakın dəyəri.

Azərbaycan Respublikasında məsuliyyət sığortasının növləri aşağıdakılardır:

- mülki məsuliyyət sığortası;
- kreditlərin vaxtında qaytarılması üzrə sığorta;
- təsərrüfat fəaliyyəti prosesində ziyan dəyən hallarda və s.

Sahibkarlıq risklərinin sığortası – digər sığorta növləri kimi bu da yaranacaq hər hansı bir riskə, hadisəyə və dəyəcək zərəərə qarşı əvvəlcədən görülmüş tədbir kimi başa düşülür.

Bu beş əsas sığorta növündən başqa digər törəmə sığorta növləri də vardır ki, onlar aşağıdakılardır:

Kənd təsərrüfatı bitkiləri məhsullarının doludan sığortası, hava gəmilərinin sığortası, montaj sığortası, dəzgah sınması sığortası, oğurluq sığortası, neft və qaz yataqlarında kəşfiyyat və hasilat işlərinin aparılması sığortası, şüşə sınmasına qarşı sığorta, yanğın və digər əlavə risklərlə əlaqədar gəlir itkisi sığortası, elektron cihaz sığortası, gəmi sığortası, inşaat sığortası, qiymətli əşyaların daşınması sığortası,

nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin könüllü sığortası, bank fəaliyyəti sığortası, xaricə gedən şəxslərin və bədbəxt hadisə sığortası, könüllü tibbi sığorta, fərdi qəza sığortası, əmlakın yanğından və digər əlavə risklərdən sığortası, yanğından icbari sığorta, üçüncü şəxslər qarşısında mülki məsuliyyət sığortası, sənişinlərin icbari sığortası, işəgötürənin məsuliyyətinin sığortası və s.

(8) Qısaca sığortanın növləri dedikdə, tarif dərəcələri üzrə müəyyən həcmdə sığorta məsuliyyətinə uyğun olaraq, mahiyyətə həmcins olan konkret obyektlərin sığortası nəzərdə tutulur. Sığortaçılarla sığorta olunanlar arasında sığorta münasibətləri müəyyən növlərə uyğun olaraq həyata keçirilir. Bunlar yuxarıda qeyd olunan sığorta növləridir.

Sığorta şirkətlərinin investisiya fəaliyyətinin mahiyyəti onların öz vəsaitinin və sığorta ehtiyatlarının “qaytarılma”, “diversifikasiya”, “gəlirlilik” və “likvidlik” şərtləri ilə yerləşdirilməsindən ibarətdir. Bu dörd prinsip hazırda beynəlxalq təcrübədə qəbul edilmiş prinsiplərdir. Odur ki, bu prinsiplərin hər biri üzərində ayrılıqda dayanmaq zəruridir.

- Qaytarılma prinsipi (bu prinsipi beynəlxalq təcrübədə həm də “təminatlılıq prinsipi” adlandırırlar) investisiyaya qoyulmuş vəsaitlərin tam həcmdə qaytarılması təmin edilməklə, həmin vəsaitlərin ən etibarlı yerləşdirilməsini nəzərdə tutur.

- Diversifikasiya prinsipi (və ya “qarışdırma və səpələmə” prinsipi) investisiya portfelinin ümumi riskini və gəlirlərin itkisini azaltmaq məqsədi ilə həmin portfelin bilavasitə bir-biri ilə əlaqədar olmayan müxtəlif aktivlərdən yaradılmasını nəzərdə tutur. Beləliklə, diversifikasiya prinsipi investisiya risklərinin paylanması təyinatına malik olmaqla, aktivlərin müxtəlif istiqamətlərdə investisiya edilməsini, həmçinin həmin aktivlərin bir istiqamətdə investisiya edilmiş hissəsinin bir neçə investisiya obyektində yerləşdirilməsini əks etdirir.

- Likvidlik prinsipi sığorta müqavilələri üzrə investisiyaya yönəldilmiş aktivlərin sığorta ödənişlərinin verilməsi ilə əlaqədar sığortaçının vəzifələri yarandıqda onların nominal dəyəri saxlanılmaqla tez bir zamanda nəğd pula çevrilmək imkanını nəzərdə tutur. Qeyd edək ki, ən yüksək likvidliyə malik olan

vəsait sığortaçının kassasında olan pul vəsaiti hesab edilir.

- Gəlirlilik prinsipi əvvəlki prinsiplərin gözlənməsi şərti ilə investisiyaya yönəldilmiş aktivlərin daimi və yüksək gəlir gətirməsini nəzərdə tutur. Bu prinsipi həm də “rentabellilik” prinsipi adlandırırlar. Maliyyə və fond bazarlarının yaxşı inkişaf etmiş olduğu ölkələrdə sığortaçıların investisiya fəaliyyəti onların inflyasiya nəticəsində itkilərini əvəz etməyə imkan verir.

Bölgü prosesində reallaşan sığorta xidmətinin göstərilməsi prosesi sahibkarlıq fəaliyyətinin digər növlərində olan oxşar proseslərdən fərqlənir. Doğrudan da, məhsul istehsal edən istehsalçı istehsal olunan məhsul istehlakçının mülkiyyətinə keçdikdən sonra istehlakçıdan ödəniş alır. Sığorta xidmətinin göstərilməsi prosesi isə başqa şəkildə yerinə yetirilir. Yəni, sığorta etdirən sığorta müqaviləsinin müddətinin başlanğıcında sığortaçıya sığorta haqqı (sığorta xidmətinin qiymətini) ödəyir. Sığortaçı isə sığorta xidmətinin göstərilməsini sığorta hadisəsinin baş verməsindən asılı olaraq müəyyən müddət keçdikdən sonra həyata keçirə bilər. Bu deyilənlərdən aşağıdakı nəticələr alınır:

- 1) Sığortaçılar müvəqqəti sərbəst vəsaitlərə (sığorta ehtiyatlarına) malik olur və bu vəsaitlər əlavə gəlir əldə etmək üçün investisiyaya yönəldilir.

- 2) Sığorta ehtiyatları sığorta etdirənlərin vəsaiti olduğundan və sığorta etdirənlər sığortaçının həmin vəsaitləri necə istifadə etməsi üzərində nəzarətdən obyektiv surətdə məhrum olduqlarından müvəqqəti sərbəst vəsaitlərin investisiyaya yönəldilməsi sığortaya nəzarət edən orqanın şəxsində dövlət tərəfindən ciddi tənzimlənməlidir.(18)

Sığortaçıların maliyyə sabitliyinin təmin edilməsində onların öz vəsaitinin də çox mühüm əhəmiyyətə malik olmasını nəzərə alaraq sığorta qanunvericiliyi ilə bu vəsaitlərin yerləşdirilməsi tələbləri də müəyyən edilir.

Beləliklə, sığorta şirkətlərinin investisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi zəruridir və həmin tənzimləmə mexanizmi onların ödəniş qabiliyyətliliyinə təminat verilməsi təyinatına malikdir. Milli sığorta bazarında sığortaçıların öz vəsaitinin və sığorta ehtiyatlarının investisiyaya yönəldilməsi barədə tələblər sığorta sahəsində Azərbaycan Respublikasında mövcud

qanunvericilik aktlarında öz əksini tapmışdır. Sığortaçı öz vəsaiti hesabına hər hansı hüquqi şəxsin bilavasitə və ya dolayı yolla təsisçisi ola bilər.

Sığorta ehtiyatlarının vəsaiti sığortaçının seçimi ilə aşağıdakı qaydada yerləşdirilə bilər (investisiya edilə bilər):

- dövlət qiymətli kağızlarının satın alınması - 70 faizədək;
- bank və digər kredit təşkilatlarının depozit hesablarında - 80 faizədək;
- daşınmaz əmlakın və torpaqların, habelə onlardan istifadə hüquqlarının satın alınması - 50 faizədək;
- qeyri-dövlət qiymətli kağızlarının, xarici valyutanın və onunla ifadə edilmiş qiymətli kağızların satın alınması - 30 faizədək;
- cari sığorta ödənişlərinin verilməsi üçün bankdakı hesablaşma hesabında sığorta ehtiyatlarının 5 faizdən az olmayan məbləğ;
- digər investisiya sahələrinə -10 faizədək.

Bir bankda və ya kredit təşkilatında bütün sığorta ehtiyatlarının 40 faizindən artıq vəsait saxlanıla bilməz. Sığorta ehtiyatlarının vəsaiti yerləşdirilən daşınmaz əmlakın və torpaqların dəyəri onların bazar qiymətinin 80 faizi miqdarında qəbul edilir.

Beləliklə, milli sığorta qanunvericiliyinə əsasən sığorta ehtiyatlarının investisiyaya yönəldilməsi sığortanın sahəsindən və növündən asılı olmur və investisiyaların müxtəlif istiqamətləri üzrə yalnız maksimum normalar müəyyənləşdirilir. Bundan başqa, diversifikasiya prinsipi sığorta ehtiyatlarının investisiyasının mümkün istiqamətlərindən yalnız birinə (depozitlərə investisiya qoyuluşlarına) şamil edilir.

Sığorta şirkətlərinin ödəniş qabiliyyətinin təmin edilməsi baxımından sığorta ehtiyatlarının yerləşdirilmə müddətləri sığorta müqavilələri üzrə qəbul edilmiş öhdəliklərin müddətlərinə uyğun olmalıdır.

Şübhəsiz ki, qeyd olunan məsələlər respublika Prezidenti cənab İ.Əliyev tərəfindən davam etdirilən düzgün və dolğun iqtisadi siyasət, iqtisadiyyatın bütün sahələrinə, o cümlədən sığorta sisteminin inkişafına ayırdığı xüsusi diqqət və qayğı nəticəsində yaxın gələcəkdə öz həllini tapacaqdır.(26)

1.3. Sığorta işində kənd təsərrüfatı sığortasının yeri və fərqli xüsusiyyətləri.

Aqrar sığorta sisteminin daha yaxşı dərk edilməsi və effektivliyinin artırılması məqsədilə ilk növbədə bu sektorun spesifik xüsusiyyətlərinin və müasir bazar iqtisadiyyatında oynadığı rolunun ətraflı öyrənilməsinə ehtiyac vardır. Çünki, həyata keçirilən aqrar siyasətin məqsəd və mexanizmləri böyük ölçüdə məhz bu spesifikliklərin təsiri altında formalaşır. Xalq təsərrüfatının mühüm sahəsi olan kənd təsərrüfatı həmçinin sənayenin xammala olan ehtiyaclarının ödənilməsində də böyük rol oynayır. Xalq təsərrüfatının bir çox sahələrinin inkişafı kənd təsərrüfatının inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Kənd təsərrüfatında istehsal olunan ərzaq məhsulları və onun emal sənayesi məhsulları ölkə əhalisinin istehlak vasitələrinə olan tələbatının təxminən 75%-ni ödəyir. Respublikanın xalq təsərrüfatında çalışan əmək adamlarının təxminən 38-39 %-i yəni 1664,5 min nəfər əhali bu sahədə maddi nemətlər yaradır. ÜDM-nin təxminən 3-4 %-i kənd təsərrüfatının payına düşür.

Bu məqsədlə aqrar sektorun spesifik xüsusiyyətlərini və ölkə iqtisadiyyatında oynadığı rolu müxtəlif mənbələrə əsaslanaraq aşağıdakı istiqamətlərdə qruplaşdırmaq mümkündür:

* Aqrar sektor insan həyatı üçün zəruri istehlak məhsullarının böyük bir qismini təmin edir. Həmin məhsulların mühüm hissəsini aqrar sektorda istehsal olunan ərzaq məhsulları təşkil edir. Bu baxımdan qidalanma sisteminin coğrafi mühit və mədəni faktorlar əsasında formalaşdığını, əhalinin ərzaqla təminatının strateji əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alaraq hər bir ölkənin özünəməxsus, müstəqil aqrar siyasətinin olması ictimai bir vəzifə kimi ortaya çıxır;

* Aqrar sektor sənaye müəssisələrinin əsas xammal mənbəyidir. Yeyinti, toxuculuq kimi bir sıra sənaye sahələrində olunan əsas xammal resursları aqrar sektor

tərəfindən təmin edildiyindən bu sektor davamlı sənaye inkisafı baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir;

* Aqrar sektor sənaye məhsulları üçün böyük bazardır. Başda neft-kimya və masınqayırma olmaqla bir sıra sənaye sahələrinin məhsulları aqrar sektorda geniş şəkildə istifadə edilir;

* Aqrar sektor zəif inkisaf etmiş ölkələrdə əhalinin məşğul olduğu əsas sahədir. Hal-hazırda məşğul əhalinin ABŞ-da 2%-i, AB-də 2-4%-i, İEOÖ-də 59%-i, Azərbaycanda isə 38,4 %-i aqrar sektorda çalışır;

* Aqrar sektorda istehsal prosesi daha çox təbii amillərdən asılıdır. Kənd təsərrüfatında istehsalın əsas amili torpaq olduğundan orada baş verən istehsal prosesinə istehsalçılar tərəfindən tam nəzarət edilə bilmir. Yəni istehsalçının iradəsindən kənarında bas verən daşqın, sərt quraqlıq, gözlənilməz şaxta, zərərverici Həşaratların yayılması kimi təbiət hadisələri istehsal səviyyəsinə birbasa təsir edir

* Aqrar sektorda assimetrik informasiya problemi qeyri-mükəmməl maliyyə-kredit və sığorta bazarının yaranmasına səbəb olur. Çünki, gəlirlərin tez-tez dəyişməsi maliyyə-kredit, sığorta müqavilələrinin bağlanmasına təsir göstərir və həmin maliyyə institutlarının bu sektora olan maraqlarını zəiflədir;

Aqrar sektorun yuxarıda göstərilən iqtisadi inkişafda rolu və təbii xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq formalaşan dövlətin aqrar siyasəti bu gün ümumi iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olmaqla müxtəlif istiqamətləri əhatə edir və bu zaman aqrar sektor və aqrar sektor istehsalçılarının daim dövlətin xüsusi proteksionist tədbirlərinə ehtiyac duyması prinsipi gözlənilir.

Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatının, kənd yaşayış məskənlərinin, bütövlükdə aqro-sənaye kompleksinin inkisaf konsepsiyalarının, strateji, taktiki məqsəd və vəzifələrinin işlənilib hazırlanması, reallaşdırılması yollarının konkret tədbir və mexanizmlərinin əsaslandırılması, həmçinin həyata keçirilməsi üzrə sosial iqtisadi, hüquqi və təşkilati xarakterli tədbirlərin məcmusu kimi xarakterizə edə biləcəyimiz aqrar siyasət stabil iqtisadiyyat və keçid iqtisadiyyatı şəraitində qarşıya qoyduğu məqsəd və vəzifələr baxımından fərqli mahiyyət kəsb edir.

Kənd təsərrüfatının biznesin digər sahələri kimi iqtisadiyyatda xüsusi rolu vardır. Yüngül və yeyinti sənayesinin inkişafı, habelə hər birimizin süfrəsində olan nemətlər bu biznesin nəticələridir. Lakin, digər sahələr kimi bu sahə də onlarla təhlükələrlə üz-üzə qalır. Əkilən tarlanı ildırım vurur və məhsul yanır, dolu düşür və məhsul məhv olur, yoldan keçən şəxs söndürülməyən siqaret kötüyünü atır və nəticədə məhsuldan yalnız kül qalır, mal-qara yoluxucu xəstəliklərə yoluxur və tələf olur.

1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası öz dövlət müstəqilliyini elan etdikdən sonra ölkənin müstəqillik əldə etməsinin davamı olaraq yeni iqtisadi münasibətlərə keçid, özəl sektorun yaradılması və inkişaf etdirilməsi, bu səbəbdən də ona əlverişli maliyyə dəstəyi verə biləcək milli maliyyə qurumlarının yaradılması zərurətinin əsas vəzifələrdən biri kimi qarşıya çıxdığı bir zamanda - 12 oktyabr 1992-ci ildə “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi ilə əsası qoyulmuş iş, Heydər Əliyevin 2002-ci il 27 avqust tarixli, 779 nömrəli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamə”nin və ”Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi Qaydaları”nın təsdiq edilməsi ilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyəti və sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinin güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi mexanizminin yenidən qurulması, o cümlədən kiçik və orta biznesə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına güzəştli kreditlər verəcək ilk maliyyə qurumunun əsasının qoyulması ilə yenidən öz fəaliyyətini davam etdirməyə başlamışdır.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi altında 1995-ci ildən başlayaraq aqrar sektorun bazar prinsipləri əsasında yenidən qurulması, sovxoz və kolxozların ləğv olunması, onlara məxsus torpağın, mal-qaranın və əmlakın kəndlilərə paylanması kimi tədbirlər nəticəsində kənd təsərrüfatında ciddi struktur dəyişiklikləri baş verdi, keyfiyyətə fərqli münasibətlər formalaşdı. Aqrar sektorda səmərəli təsərrüfatçılığın, sahibkarlığın inkişafının təmini məqsədilə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının əvvəlki vergi borcları silindi, onlara müddətli vergi tətillərinin verilməsinə başlandı. Bununla yanaşı, kənd təsərrüfatı

məhsulu istehsalçıları torpaq vergisindən başqa bütün digər vergi ödəmələrindən azad edildilər.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nda da kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, tədarükü və emalı sahələrində sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi, aqrar-sənaye kompleksi müəssisələrinə, fermer təsərrüfatlarına dövlət maliyyə yardımı tədbirlərinin davam etdirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü üzrə infrastrukturun yaradılması, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları tərəfindən istehsal olunan məhsulların həm daxili, həm də xarici bazarlarda satışının dəstəklənməsi, cins heyvandarlıq komplekslərinin inkişaf etdirilməsi sahəsində zəruri tədbirləri həyata keçirilmişdir.

2010-2015-ci illərdə İqtisadi İnkişaf və Sənaye Nazirliyində yaradılmış qaynar xətt vasitəsilə satış problemi ilə əlaqədar müraciət edən buğda istehsalçılarına müvafiq köməkliklər göstərilmişdir. Bundan əlavə, Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 7 iyul tarixli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Dövlət Taxıl Fondunun saxlanması və istifadəsi Qaydaları”na uyğun olaraq müəyyən edilmiş keyfiyyət standartları üzrə Taxıl Fonduna yerli buğda istehsalçılarından buğda tədarükü həyata keçirilmişdir. Kənd təsərrüfatı daimi şəkildə təbiətin fəlakətli hadisələrinin təsirinə məruz qaldığı üçün onun sığorta olunması geniş şəkildə yayılmışdır. Bura təsərrüfat bitkilərinin, çoxillik əkinlərin və eləcə də mal-qaranın ümumi sayının, kənd təsərrüfatının müəssisə və fermer təsərrüfatının maşın, inventar və avadanlıqlarının və s. sığorta olunması daxil edilir.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin əsas və köməkçi məhsulları təbii fəlakət və həmin ərazi üçün qeyri-adi olan digər meteoroloji və təbiət hadisələri, yanğın nəticəsində zədələnməsi və məhv olması hallarına qarşı sığorta olunur.

- Şaxtadan donma, məftil, mismar, daş və digər bu kimi bərk və iti cisimlərdən udması və ya dərmanlanmış sahədə otlaması;
- Qasırğa, ildırım, zəlzələ, su basqını, torpaq çökməsi və ya yer sürüşməsi;
- Yanğın və ya partlayış nəticəsində, heyvanların məcburi kəsdirilməsi də daxil olmaqla, tələf olmasına qarşı sığorta olunur.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin əmlakı «Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu və «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən sığortanın kənd təsərrüfatı təbii-iqlim şəraitindən asılı olan istehsal sahəsidir. Ona görə də müxtəlif kortəbii və xoşagəlməz hadisələr istehsal prosesinə təsir edir və məhsul itkisinə səbəb olur, maliyyə çətinliyi yaradır.

Sığorta orqanlarından alınan sığorta ödənişi hesabına itkilər bərpa edilir, maliyyə çətinliyi aradan qaldırılır.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrində sığortanın obyektləri aşağıdakılardır:

1.Kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsulları;

2.Kənd təsərrüfatı heyvanları, ev quşları, dovşanlar, xəzdərili vəhşi heyvanlar, arı ailələri;

3. Kənd təsərrüfatı təyinatlı binalar, tikililər, qurğular, avadanlıqlar, maşınlar, nəqliyyat vasitələri və digər əmlak növləri (azqiymətli və tez köhnələn əşyalar və təbii biçənəklərin məhsulları istisna olmaqla).

Kənd təsərrüfatına müxtəlif kortəbii və xoşagəlməz hadisələr ziyan vurur. Bütün sığorta obyektləri bir qayda olaraq yanğın, dolu, sel, daşqın, tufan, şaxta və ildırım vurma, zəlzələ, torpaq sürüşməsi, dəmyə torpaqlarında quraqlıq kimi təbii fəlakətlərdən, habelə kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsulları, kənd təsərrüfatı heyvanları, ev quşları, dovşanlar, xəzdərili vəhşi heyvanlar, arı ailələri müvafiq olaraq xüsusi təhlükəli ziyanvericilərin yayılmasından və hücumundan, yoluxucu xəstəliklərdən, kənd təsərrüfatı təyinatlı binalar, tikililər, qurğular, avadanlıqlar, maşınlar, nəqliyyat vasitələri isə qəza hadisələrindən sığortalanır. Sığorta müqaviləsində sığorta hadisələrinin digər növləri də nəzərdə tutula bilər.

Sığorta haqqı sığorta məbləğindən müəyyən edilən sığorta tarifləri ilə hesablanır. Sığorta tarifləri sığorta hadisələri nəzərə alınmaqla sığortaçı tərəfindən müəyyən edilir. Müqavilə üzrə hesablanmış sığorta haqqı müqavilə bağlandığı tarixdən bir ay müddətində ödənilməlidir.

Əmlakını üç ildən az olmayaraq ardıcıl sığorta etdirmiş lakin həmin müddətə sığorta ödənişi almamış sığortalıya sonrakı illər üçün hesablanmış sığorta

haqqından dördüncü il 10 faiz, beşinci il üçün 20 faiz, beş ildən artıq müddətə isə 30 faiz həcmində güzəşt edilir.

Sığorta müqaviləsi üzrə sığorta məbləği kənd təsərrüfatı bitkiləri üzrə məhsulun dəyərini azı 70 faizi, kənd təsərrüfatı heyvanları, ev quşları, dovşanlar, xəzdərili vəhşi heyvanlar, arı ailələri üzrə hüquqi şəxslərdə onların balans dəyərini, fiziki şəxslərdə isə bazar qiymətinin azı 80 faizi, kənd təsərrüfatı təyinatlı binalar, qurğular, avadanlıqlar, maşınlar, nəqliyyat vasitələri və digər əmlak üzrə isə əmlakın bazar qiymətinin tam məbləği müqabilində müəyyən edilir. Sığorta olunmuş əmlak sığorta hadisəsi nəticəsində tam məhv olduqda sığorta ödənişi müqavilə üzrə nəzərdə tutulmuş sığorta məbləğini təşkil edir.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsullarının bir hissəsi tam məhv olduğu halda sığorta ödənişi müqavilədə nəzərdə tutulmuş bir hektar əkin sahəsi məhsulunun dəyəri tam məhv olmuş əkin sahəsinə vurulmaqla, məhsulun sığortalanma faizi miqdarında ödənilir. Əkin sahəsinin bir hissəsi tam, digər hissəsi isə qismən zərər çəkərsə, tamamilə zərər çəkmiş hissədə sığorta təminatı sona çatmış olur. Qismən zərər çəkmiş hissədə isə sığorta təminatı müqavilənin sonuna və ya məhsul yığılana qədər baş verə biləcək zərərlər üçün də davam edir.

Təbii fəlakət nəticəsində əkin sahəsi zədələnərək məhsuldarlıq aşağı düşdüyü halda sığorta ödənişi məhsul toplandıqdan sonra orta məhsuldarlıq müqavilədə nəzərdə tutulmuş məhsuldarlıqdan çıxılmaqla itirilmiş məhsulun dəyərini sığortalanma faizi miqdarında ödənilir.

Kənd təsərrüfatı heyvanları, ev quşları, dovşanlar, xəzdərili vəhşi heyvanlar və arı ailələri təbii fəlakət nəticəsində tələf olduğu və ya yoluxucu xəstəliyə tutulduğu hallarda ərzaq üçün yararlı olan ətin və dərinin, xəzdərili vəhşi heyvanlarda isə yalnız dərinin dəyəri çıxılmaqla sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş sığorta məbləği həcmində ödənilir.

Kənd təsərrüfatı təyinatlı binalar, tikililər, qurğular, avadanlıqlar, maşınlar, nəqliyyat vasitələri və digər əmlakın tam məhv olması və ya zədələnməsi hallarında sığorta ödənişi bu qanunla müəyyən edilmiş qaydada sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş həcmində ödənilir.

Sığorta ödənişi sığorta olunmuş əmlakın məhv olması və ya zədələnməsi səbəbləri və şəraiti haqqında müvafiq qaydada tərtib olunmuş aktın sığortaçıya təqdim olunduğu tarixdən bir ay müddətinə ödənilməlidir.

Kənd təsərrüfatında sığorta münasibətləri müasir dövrümüzdə dövlət tərəfindən bir sıra maliyyələşmə metodları vasitəsilə stimullaşdırılır. Belə ki, kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılmasına maliyyə yardımını aşağıdakı hallarda verilir:

1. Sığorta müqaviləsi qanunvericiliyə uyğun bağlandıqda;

2. Sığorta edilən əmlakın və sığorta hadisələrinin növləri, habelə sığorta haqqının büdcə vəsaiti hesabına ödənilən hissəsi müvafiq qaydada təsdiq edilmiş növlərdən və tariflərdən fərqlənmədikdə:

3. Sığorta müqaviləsində sığorta haqqının büdcə vəsaiti hesabına ödənilməyən hissəsinin sığortalı tərəfindən ödənilməsi nəzərdə tutulduqda.

4. Kənd təsərrüfatı bitkiləri məhsullarının sığortası üzrə sığorta müqaviləsi səpinin ümumi sahəsindən asılı olaraq əkin sahələrində çıxış alındıqdan, bağlarda isə meyvə ağaclarında tumurcuqların oyanmasından sonra bağlandıqda. Kənd təsərrüfatında əmlakın sığortasının subyektləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, sığorta sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq fəaliyyət göstərən sığortaçılar, sığortalılar və sığorta müqavilələrindən irəli gələn vəzifələri həyata keçirən digər hüquqi və fiziki şəxslərdir. Kənd təsərrüfatında bütün sığorta obyektləri bir qayda olaraq yanğın, dolu, sel, daşqın, tufan, şaxta və ildırım vurması, zəlzələ, torpaq sürüşməsi, dəmyə torpaqlarında quraqlıq kimi təbii fəlakətlərdən, habelə kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsulları, kənd təsərrüfatı heyvanları, ev quşları, dovşanlar, xəzdərili vəhşi heyvanlar, arı ailələri müvafiq olaraq xüsusi təhlükəli ziyanvericilərin yayılmasından və hücumundan, yoluxucu xəstəliklərdən, kənd təsərrüfatı təyinatlı binalar, tikililər, qurğular, avadanlıqlar, maşınlar, nəqliyyat vasitələri isə qəza hadisələrindən sığortalanır. Sığorta müqavilələrində sığorta hadisələrinin digər növləri də nəzərdə tutula bilər.

Fəsil II. Kənd təsərrüfatı sığortasının dinamikası və onun qiymətləndirilməsi metodikasının təhlili.

2.1. Kənd təsərrüfatı bitkiləri sığortasının mahiyyəti və təşkili xüsusiyyətləri.

Kənd təsərrüfatı hər zaman bir çox təbii fəaləklərin baş verməsi riski ilə üzləşdiyindən, bu cür risklərin sığortalanması zəruriliyi daim mövcud olmuşdur. Belə ki, bu cür risklərin sığortalanması ayrı-ayrı sığorta obyektləri üzrə ixtisaslaşmışdır. Buraya təsərrüfat bitkilərinin, çoxillik əkinlərin və eləcə də mal-qaranın ümumi sayının, kənd təsərrüfatının müəssisə və fermer təsərrüfatının maşın, inventar və avadanlıqlarının və s. sığorta olunması aid edilir.

Kənd təsərrüfatı sığorta əməliyyatlarının maliyyə davamlığı dedikdə, sığortaçının gəlir və xərclərinin daim balanslaşması və ya gəlirlərinin xərclərdən artıq olması başa düşülür. Maliyyə davamlığının əsasını sığorta tariflərinin artması səviyyəsi və sığorta fondunun lazımı səviyyədə təmərküzləşməsi təşkil edir. Sığorta fondunun vəsaitinin təmərüzəlməsi sığorta olunanların və sığortalanmış obyektlərin sayından asılıdır.

Sığorta fondunun maliyyə davamlığının təmin olunması probleminə 2 cəhətdən yanaşmaq olar: 1-ci hər hansı bir ildə vəsaitə defisiti yaranması ehtimalla baxımından, 2-si isə sığortaçının tarif dövrü ərzində gəlir və xərcləri arasında nisbət baxımından.

Defisit yaranması ehtimai Konşinin təklif etdiyi əmsal əsasında hesablanır.

$$K = \sqrt{\frac{1-q}{n \cdot q}}$$

q – bütün sığorta portfeli üzrə orta tarif stvakası

p – sığortalanmış obyektlərin sayıdır.

Lakin qeyd edək ki, bu əmsal o zaman tətbiq edilə bilər ki, bütün sığorta obyektləri eyni sığorta məbləğinə malik olmuş olsunlar.

Düsturda K – nın qiymətinə qədər az olarsa, deməli əməliyyatların maliyyə davamlığı daha yüksək olacaqdır. Göründüyü kimi K –nın həcminə

sığortalanmış obyektlərin sığorta məbləği heç bir təsir göstərilir. K göstəricisi sığortalanmış obyektlərin sayından və tarif stavkasının həcmindən tərs nisbətdədir.

Məsələn, əgər fərz etmək ki, ölkə üzrə dövlət sığortasına 1 mlrd obyekt cəlb olunub və orta tarif stavkası hər 100 man sığorta məbləğinə 2 qəpikdir, onda K-nın qiyməti 0,001% olaraqdır.

Sığorta fondunun maliyyə davamlığının gəlir və xərclərinin nisbəti formasında əks etdirmək üçün aşağıdakı düstürdən istifadə edilir:

$$K = \frac{ED + Z}{EP}$$

K – maliyyə davamlığı əmsali

ED – tarif dövrü ərzində sığortaçının gəlirlərinin cəmi

EP – həmin tarif dövründə xərclərin cəmi

Z – Ehtiyat fondlarında vəsaitin cəmi

Əgər K vahiddən böyükdürsə, yəni sığortaçının dövrü ərzində xərclərindən çoxdursa onda bu normal hal hesab olunur.

Göstərdiyimiz düstür sübut edir ki, optimal tarifləri tətbiq etmək hesabına gəlirlərin xərclərdən artıq olması üçün sığorta fondlarının kifayət qədər təmərküzləşdirilməsi və ehtiyat fondlarının yaradılması zəruridir.

Dövlət sığortası sistemində kənd təsərrüfatı sığortası üzrə 4 ehtiyat fondu və yerdə qalan sığorta növləri üzrə 2 ehtiyat fondu yaradılır.

Sığorta əməliyyatlarının maliyyə davamlığının artırılması problemi sığorta məbləğləri zəcmnin bərabərləşdirilməsi məsələləri ilə sıx bağlıdır. Çünki ancaq bu halda F.V.Konşin əmsalından görüldüyü kimi, maliyyə davamlığı sığorta məbləğindən asılı olmur.

Aqrar sığortanın bildiyimiz kimi əsas 3 növü hal-hazırda geniş yayılmışdır:

1. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin sığortası
2. Kənd təsərrüfatı heyvanlarının sığortası
3. Kənd təsərrüfatı müəssisələrində əsas və dövriyyə vəsaitləri sığortası

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin sığortası kənd təsərrüfatı sığortasının əsas növlərindən biridir. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin və çoxillik əkinlərin sığorta

olunması könüllü şəkildə həyata keçirilir. Kənd təsərrüfatı sığortasında sığortalı şəxs qismində əsasən əmtəə istehsalçıları çıxış edir.

Sığortaya aşağıdakılar qəbul edilir:

- Kənd təsərrüfatı bitkilərinin və digər çoxillik əkmələrin (təbii biçənək və otlaq məhsullarından başqa) məhsulları;
- Gilemeyvə və digər çoxillik kol bitkilər;
- Meyvə bağları.

Təbiətin qeyri- adi və məhvedici meteoroloji təzahürlərinə davamlı yağış və küləkləri, davamlı şəkildə olan bürkülü külək, qar, qırov, duman, torpaq sularının səviyyəsinin artması, torpağın küləkli və sulu eroziyası, çökmə, sürüşmə və s. aid edirlər.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin və çoxillik giləmeyvə və əkililərin məhsulları quraqlıq nəticəsində məhv olma və ya zədələnmə, istiliyin çatışmaması, rütubətin, islanmanın, çürümənin, donmanın həddindən artıq olması, suvarma mənbələrində dolu, tufan, qasırğa, leysan, susuzluğun və eləcə də ərazi üçün qeyri-adi olan meteoroloji və digər təbii təzahürlərin mövcud olması, çiçəklənmə, bitkilərin yatması, torpaqda qabığın yaranması dövrü ərzində tozlanmanın kifayət qədər olmaması, kök və toxumların çürüməsi, məhsulun yetişməsi və yığılmasında yubadılmalar və eləcə də xəstəliklər və zərərverici həşəratların bitkilərə ziyan vurması zamanı sığorta oluna bilər.

Təbiətin qeyri- adi və məhvedici meteoroloji təzahürlərinə davamlı yağış və

Son beş il ərzində kənd təsərrüfatı məhsullarının orta məhsuldarlığı ilə faktiki məhsuldarlıq müqayisə edilməklə dəyən zərər hesablanır. Zərərin ölçüsü sığorta müqaviləsində təsbit edilmiş alış qiyməti üzrə hesablanır. Əkin sahəsinin tam və ya bir hissəsində olan əkinin tam şəkildə məhv olması zamanı dəyən zərəri 1 ha sahə üçün olan sığorta məbləği və məhv olmuş məhsulların sahə ölçüsü üzrə hesablayırlar. Məhv olmuş (zədələnmiş) bitkilərin yenidən əkilməsi zamanı zərərin ölçüsü əkin ilə əlaqədar olan əlavə xərclərin və yeni bitkilərin məhsul dəyərinin nəzərə alınması yolu təyin edilir.

Orta məhsuldarlıq kənd təsərrüfatı bitkilərinin bütün əkin sahəsi üçün təyin edilir. 5 il müddətinə olan orta məhsuldarlıq, kənd təsərrüfatı bitkilərinin bütün növü və əsas məhsulun hər novləri üzrə təyin olunur. Orta məhsuldarlığın hesablanması zamanı bitki əkininin bütün illəri (bu və ya digər məhsulun tam şəkildə məhv olması dövründə daxilolmalar) nəzərə alınır.

Bəzi bitkilər əsas məhsulun iki- üç növünü (çətənə və əkin otları) verir və ya bu bitkilər müxtəlif təyinatlar üçün (məsələn, payızlıq taxıl və yem üçün) əkilir. Zərərin hesablanmasına əldə olunan məhsulun hər növü aid edilir.

Planlaşdırılmış əsas məhsulun əldə olunması və ya digər məqsədin həyata keçirilməsi üçün zərərin hesablanmasının müvafiq düsturu müəyyən olunmuşdur.

Bitki məhsullarının tam şəkildə məhv olması zamanı bütün sahəyə dəyən zərər bu düsturla hesablanır:

$$Z = M_Z * S$$

Burada Z - əkinin bütün sahəsi üçün nəzərdə tutulan zərər;

M_Z - sığorta olunmuş bütün məhsulun orta məbləği;

S - isə cari il ərzində əkilən ümumi sahənin göstəricisidir.

Orta məhsuldarlığın azalması zamanı isə hesabat düsturu aşağıdakı şəkildə olur:

$$Z = (M_Z - M_0) / S$$

Burada M_0 - cari il ərzində 1 ha olan məhsulun orta məbləğidir.

Lakin, bu göstərici əsas məhsulun dövrü yığıcı üzrə hesablanmalıdır. Buna görə də düstur mürəkkəbləşərək aşağıdakı şəkil alır;

$$Z = (M_Z - (Q \times D) / S) * S$$

Burada D - cari il ərzində əsas məhsulun dövrü şəkildə olan yığıcı;

Q - isə əsas məhsulun alış qiymətidir.

Məhsulun sığorta olunması üzrə müqavilə, bitkilərin bioloji xüsusiyyəti və onların becərilmə şərtlərinin nəzərə alınması vasitəsi ilə imzalanır. Sığorta müqavilələri sığorta etdirən şəxsin yazılı ərizəsinə əsasən sığortaçı tərəfindən imzalanır. Bu ərizədə sığorta mükafatı, sığorta olunmuş obyektin məbləği qeyd olunmalıdır. Sığorta mükafatları bütün əkin sahəsində olan məhsul məbləğinin tarif

stavkasına (stavkalar bitki və regionlar üzrə differensiallaşdırılmışdır) vurulması üsulu ilə hesablanır. Bu mukafatlar birdəfəlik illik mükafat məbləği ölçüsünə uyğun olaraq və ya qismən ödənilməlidirlər.

Sığorta hadisəsinin baş verməsi zamanı sığorta etdirən şəxs müəyyən edilmiş müddət ərzində sığorta hadisəsi haqqında sığortaçıya məlumat verir. Bu zaman o, məlumatda məhv edilmiş və ya zədələnmiş kənd təsərrüfatı bitkilərinin adını, təbii fəlakətin baş verdiyi müddəti və onun növünü, onun davamiyyətini, intensivliyini, hər bitki üzrə olan zədələnmələrin əlamətlərini, fəlakət olanda bitkilərin inkişaf fazasını, zədələnmə sahəsinin ölçüsünü və eləcə də təkrar əkin üçün nəzərdə tutulmuş bitki sahəsini qeyd etməlidir.

Sığortaçı məhsulun məhv edilməsi və ya zədələnməsi haqqında məlumatları təbii təzahürləri müşahidə edən hidrometerioloji xidmət və digər təşkilatların materialları üzrə yoxlayır və həmçinin sığorta hadisəsinin səbəb və şəraitini müəyyən edərək müəyyən olunmuş forma üzrə akt tərtib edir.

Ölkədə sığorta haqlarının hesablanması üçün tarif dərəcələri müəyyən edilir. Tarif stavkası məsələsi dövlət sığortasının ən aktual məsələlərindəndir. Çünki məhz bu göstəricidə sığortanın perspektivi və ya müvəffəqiyyətsizliyi güzgüdə əks olunduğu kimi görünür. Tam təsərrüfatı hesabı, özünü maliyyələşdirmə şəraitində tariflərin nə dərəcədə düzgün müəyyən edilməsi olduğu qəti, lakin bir o qədər aktiv bir məsələdir.

Sığorta tarifi və ya tarif stavkası dedikdə il ərzində sığorta məbləğinin 1000 man. düşən sığorta haqqı və ya müəyyən bir ǧarixə ümumi sığorta məbləğindən tutulan faiz stavkası başa düşülür. Tarif stavkalarının vaistəsilə sığortaçıların ödədikləri sığorta haqları hesablanır. Sığorta haqları və ya tədiyyələri əsasında sığorta fondu formalaşır. Hansı ki, bu da öz növbəsində sığorta ödənişlərinin verilməsi habelə sığortaçının saxlanması xərclərinin ödənilməsinə yönəldilir.

Sığorta münasibətləri zərərin sığorta olunanlar arasında qapalı bölgüsü münasibətləri olduğu üçün çığorta haqqı müəyyən mənada hər bir sığorta olunanın sığorta fondunun təşkilində iştirak payını ifadə edir.

Sığorta tariflərinin qurulması zamanı qarşıya qoyulan başlıca vəzifə hər bir sığorta olunana və ya hər bir sığorta məbləği vahidinə düşən ehtimal zərər məbləğinin müəyyən edilməsidir. Əgər tarif stavkası ehtimal olunan zərəri kifayət qədər dürüst əks etdirirsə, onda zərərin sığorta olunanlar arasında zəruri bölgünü təmin edilmiş olur.

Sığorta haqqlarının əsasını təşkil edən tarfi stavkası brutto-stavka adlanır. O iki hissədən ibarətdir: netto-stavka və netto-stavkaya əlavədən. Netto-stavka sığorta fondunun əsas hissəsini yaradır və sığorta ödənişlərinin verilməsinə yönəldilir. Netto-stavkaya əlavə, yəni yükləmə göstəricisi isə sığortanın həyata keçirilməsi ilə əlaqədar xərclərin ödənməsinə yönəldilir. Yükləmə göstəricisi brutto-stavkanın az bir hissəsini (9-20%) təşkil edir.

Sığorta zərər məbləği sığorta olunanlar, arasında qapalı şəkildə, yəni andaq onu yaradanlar arasında bölüşdüldüyü üçün nett-stavkanın hesablanması aşağıdakı tənəsübə əsaslanmalıdır.

$$P = V$$

P - netto stavkaya müvafiq sığorta tədiyyələri

V - sığorta ödənişləri

Yuxarıdakı tənəsüb əsasında onun sağ tərəfindən hesablamaqla lazım olan sığorta tədiyyələrinin ümumi həcmi tapılır.

Əgər fərz etmək ki, hər bir sığorta hadisəsi nəticəsində bir sığortalanmış obyekt məhv olur, onda nettl-stavkanın əsası olan zərər məbləğinin ehtimalı, sığorta hadisəsinin baş vermə ehtimalından asılı olacaqdır. Tarif dövrü ərzində sığorta hadisələri sayının ehtimalını bilməklə, bu hadisələrin baş verməsinin ehtimal dərəcəsini də bilmək olar. Bu göstərici sığorta hadisələri sayının, sığortalanmış obyektlərin sayına olan nisbətə müəyyən edilir. Əgər göstərdiyimiz kəsri dəyər ifadəsində əks etdirmək, onda sürətdə sığorta ödənişləri (f), məxrəcdə isə sığortalanmış obyektlərin sığorta məbləği (b) əks olunmalıdır. Bu kəsir, yəni $f : b$, sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisini əks etdirir.

Göstərilən kəsrdə surət həminə məxrəclən kiçik ölçü üçün, onun mahiyyət vahillən həminə kiçik olmalıdır.

Sığorta məbləğinin zərər göstəricisi riyazi baxımdan ümumi sığorta məbləğindən tarif dövrü ərzində sığorta hadisələri ilə əlaqədar veridən sığorta ödənişləri formasında azalmanın ehtimalının ifadə edir. Bu azalan, pay (hər 100 man sığorta məbləğinə görə) məhz netto-stavkaların hesbalanmasının əsasını təşkil edir.

Dəyər göstəricilərinin nisbətini ifadə edən sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisi, sintetik göstərici olub, bir çox amillərin təsirindən asılıdır. Bunlara aşağıdakı göstəricilər aiddir:

- a- sığortalanmış obyektlərin sayı.
- b - sığortalanmış obyektləri nsığorta məbləği.
- c - sığorta hadisələrinin sayı.
- d - zərər çəkmiş obyektlərin sayı.
- f - sığorta ödənişlərinin məbləği.
- q - sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisi.

Yuxarıda sadalanan göstəricilər əsasında aşağıdakı zərərlik elementləri müəyyən edilir:

1) $\frac{c}{a}$ - sığorta hadisələrinin təkrarlanması. Bu göstərici sığorta hadisələrinin, sığortalanmış obyektlərə olan nisbəti ilə müəyyən olunur. Məna etibarilə bu binaların yanması, heyanların itkisi, nəqliyyatın qəzası əmsalının (faizini) ifadə edir.

2) $\frac{d}{c}$ - bir sığorta hadisələrinin ziyanvermə qabiliyyəti. Zədələnmiş obyektləin sığorta hadisələrinə olan nisbəti ilə müəyyən olunur. Məna etibarilə bir sığorta hadisəsindən zərər çəkmiş obyektlərin orta sayını ifadə edir.

3) $\frac{f}{d} : \frac{b}{a}$ - risklərin nisbəti. Bir ziyan çəkmiş obyektüzrə orta sığorta ödənişinin bir sığortalanmış obyektin orta sığorta məbləğinə olan nisbətini ifadə edir.

Zərərliyin göstərilən üç elemntinin hasili sintetik göstərici olan sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisini müəyyən etmiş olur:

$$\frac{c \cdot d \cdot f \cdot a}{a \cdot c \cdot d \cdot b} = \frac{f}{b} = q$$

Sığorta hər il sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisini və onun elementlərini təhlil etməklə, onlara təsir göstərən mənfi və müsbət amilləri müəyyən edə və bu əsasda onları tarif stavkasının tələb etdiyi səviyyədə saxlamaq üçün lazımi tədbirlər həyata keçirə bilər.

Hər bir sığorta növü və ya obyekt üzrə netto-stavkanın hesablanması metodikasının əsasını tarif dövrü (5 və ya 10 il) ərzində sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisinin hesablanması təşkil edir. Bunun üçün həmn göstəricinin illər üzrə dinamikası müəyyən edilir, onu sabitliyi aydınlaşdırılır və bundan asılı olaraq, nettl-stavkaya risk əlavəsi, yəni yüklənmə göstəricisi əlavə edilir. Göstərdiyimiz metodikaya misalda baxaq. Fərz edək ki, respublika üzrə əmlak sığortası üzrə sığorta məbləğinin zərər göstəricisi (100 manat sığorta məbləğini qəliklə) aşağıdakı kimi olmuşdur:

Göstərici	illər				
	1-ci	2-ci	3-cü	4-cü	5-ci
Sığorta məbləğinin zərər göstəricisi	28	27	27	26	26

Onda, sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisinin orta illik həcmi 15,8 olacaqdır.

$$\bar{q} = \frac{28 + 27 + 27 + 26 + 26}{5} = 26,8$$

Göstərilən sıranın dinamikasının sabitliyi statistiki nəzəriyyəsiindən məlum olan variasiya əmsali və mediana vasitəsilə müəyyən edilir.

Variasiya əmsalinin tapılması üçün orta göstəricidən kənarlanmış, yəni orta kvadratik kənarlaşmanı tapmaq lazımdır. Tarif hesablamaları üçün orta kvadratik kənarlaşmanın aşağıdakı formulundan istifadə edilir.

$$G = \sqrt{\frac{\sum (q - \bar{q})^2}{n-1}}$$

Orta kvadrativ kənarlaşmaların cəmi (kök altında olan kəsrin surəti) aşağıdakı kimi müəyyən edilir.

il	Xətti kənarlaşmalar	Xətti kənarlaşmaların kvadratı ($q - \bar{q}$) ²
1-ci	+ 1,2(28-26,8)	1,44
2-ci	+ 0,2 (27-26,8)	0,04
3-cü	+ 0,2 (27-26,8)	0,04
4-cü	- 0,8 (26-26,8)	0,64
5-ci	- 0,8 (26 - 26,8)	0,64
	$\sum$ xətti kənarlaşma = 0	$\sum$ kvadratik kənarlaşmalar = 2,80

$$L = \sqrt{\frac{2,8}{4}} = 0,85$$

Bu hesağlamaya müvafiq olaraq, variasiya əmsalı (V) 0,054 və 5,4% olar.

Yəni,

$$V = \frac{0,85}{26,8} = 0,024 \text{ və ya } 2,4\%$$

Beləliklə biz müəyyən etdik ki, göstərdiyimiz variasiya əmsalı çox kiçikdir və deməli sıranın dinamikası möhkəmdir.

Sığorta nəzəriyyəsinə əsasən, əgər sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisinin dinamik sırası sabitdirsə, onda risk əlavəsi kimi netto stavkaya 1 qat orta kənarlaşma, məbləği əlavə olunur və bruttl-stavka müəyyən edilir.

Əgər hesablamalar, əksinə, sıra dinamikasının qeyri möhkəmliyini ifadə edirsə, onda risk səviyyəsi kimi ikiqat orta kvadratik kənarlaşma göstəricisi görülməli və ya tarif müddəti 10 ilə kimi uzadılmalıdır. Bizim misalda netto-stavka aşağıdakı kimi olacaqdır.

$$26,8+0,85 = 27,2=28 \text{ qəp.}$$

Netto-stavka üzərinə edilən yüksəmə göstəricisinin hesablanması metodikası nisbətən sadədir. Belə ki, burada əsas olaraq, keçmiş bir-neçə il ərzində hər bir sığorta növü üzrə sığorta orqanlarının çəkdiyi faktiki xərclər götürülür. Yadda saxlayaq ki, brutto-stavkada yükləmə göstəricisi azalmağa doğru meyl edir.

Müvafiq sığorta növünün keçirilməsi ilə əlaqədar faktiki xərcləri hesablamaq üçün, mühasibat və statistik hesabatlarla əsas müvafiq xərcləri tapmaq, sonra isə onun xüsusi çəkisinin (%-lə) həmin dövr ərzində daxil olmuş sığorta tədiyyələrinin ümumi məbləğində müəyyən etmək lazımdır.

İcbari sığortada həmin xərclərə əsasən, sığorta işçilərinin ə/h inzibati-idarəetmə xərcləri, xəbərdarlıqedicici tədbirlərə sığorta tədiyyələrindən ayırmaları, ehtiyat fondlarına ayrılması, blankların və digər sənədlərin hazırlanması ilə əlaqədar xərcləri, kütləvi izahat işlərinin aparılması xərclər aid etmək lazımdır.

Könüllü sığorta növlərində isə göstərilən xərcləri içərisində daha böyük xüsusi çəkiyə malik olanı sığorta aklitlərinə, və ayrı-ayrı müəssisə və təşkilatların münasibələrinə hesablaşma yolu ilə sığorta haqqlarının köçürdüklərinə görə verilən faiz mükafatlarıdır.

Netto-stavkaya edilən əlavə yükləməni hesablamaq üçün aşağıdakı formulda istifadə edilir.

$$H = V - N$$

H - yükləmə

V - brutto-stavka

N - netto-stavka

Öz növbəsində brutto-stavkası aşağıdakı formula ilə hesablamaq olar.

$$V = \frac{N}{100 - H(\%)} \cdot 100$$

H (%) - yükləmənin brutto-stavkada xüsusi çəkisi.

Məsələn, əgər H (%) 20% bərabər olarsa və N isə 28 qəpik olduğundan, onda

$$V = \frac{28}{80} \cdot 100 = 30.5 \approx 36 \text{ qəp.}$$

Burada əlavə yükləməni tapmaq olar:

$$36 - 28 = 7 \text{ qəp.}$$

Zədələnməsi və ya məhv olması riskinin səviyyəsindən asılı olaraq, netto-stavkanın əsası sayılan sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisi ayrı-ayrı sığorta növləri, obyektləri, formaları və ərazi üzrə kəskin şəkildə fərqlənir. Məhz elə buna görə də, sığorta tariflərinin sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisinə uyğunlaşdırmaq üçün tarif stavkasının differans-sı iş həyata keçirilir.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin əmlakının icbari sığortası üzrə tariflər, əsasən ərazi üzrə, k/t bitkiləri qrupları üzrə, heyvan növləri üzrə və əsas və dövriyyə fəsil qrupları üzrə differensiallaşdırılır.

Könüllü sığorta növləri üzrə isə, sığorta tariflərinin differensiyası, ərazi, sığorta növləri və oxşar obyektlər üzrə aparılır. Ərazi differensiyası əsasən obyektin şəhərdə və ya kənddə olması ilə bağlıdır. Məsələn, aydındır ki, şəhərdəki evlərlə, kənd evlərinin yanması ehtimalı eyni deyildir. Heyvanları sığortası üzrə isə stavkalar heyvan növləri və qrupları üzrə aparılır və iribuynuzlu mal-qara, qoyunlar və keçilər, donuzlar, atlar və s. qruplar üzrə ayrıca müəyyən edilir.

Sığorta işinin rahat aparılması məqsədilə tariflər habelə ayrı-ayrı sığorta olunanlar kateqoriyası üzrə differensiallaşdırılır. Məsələn, kooperativ və ictimai təşkilatların əmlakının sığortası üzrə tariflər kooperasiya və digər təşkilatların növündən asılı olaraq differensiasiya edilir. Lakin qeyd etmək ki, bu təşkilatlarda bitkilər və heyvanlar üzrə tariflər obyektlər üzrə də differensiallaşdırılır.

Əhaliyə məxsusu nəqliyyat vasitələrinin sığortalanması zamanı əsas götürülən tariflər nəqliyyat vasitəsinin qəzaya uğraması ehtimalı (riski) əsas götürülür. Məhz elə buna görədir ki, differensiyası əsasən, avtomobillər, motosikllər, monedlər, motorlu qayıqlar üzrə aparılır. Stavkaların differensiallaşdırılması zamanı nəqliyyat vasitələrinin tam dəyərində sığortalanmasını maraqlandırmaq üçün, tariflərin xeyli azaldılması işi də

həyata keçirilə bilər. Bir çox ölkələrdə tarif stavkalarının differensiasiyası nəzərə alınır.

Aqrar sığortanın məqsədi, təminatı, sığorta hadisələri, müqavilə bağlanması, sığorta məbləğinin təyin edilməsi, sığorta edən və sığortalanan vəzifələri və s. şərtlər müvafiq qaydalarla tənzimlənir. Belə bir sığorta qaydaları sığorta sistemini təşkil edir və onun tətbiqi konkret sığorta hadisələrini tənzimləməyə yönəldilmişdir. Aqrar sahədə dolu sığortasının formalaşması və tətbiqi istiqamətlərini nəzərdən keçirək. Dolu sığortası ilə əkinçilərin böyük əmək və xərc çəkməklə yetişdirdikləri bütün növ tarla, bağ və bağça məhsullarına dolu düşməsi nəticəsində dəyən zərərlərə qarşı təminat verilir. Hər növ tarla, bağ və bağça məhsullarına dolu düşməsi nəticəsində dəyən zərərləri və bilavasitə məhsulda əmələ gələn itkiləri təminat altına alan sığortaya kənd təsərrüfatı bitkiləri məhsullarının doludan sığortası deyilir. Bu sığorta ilə əkin sahələrində məhsul itkisinə səbəb olan zərərlərə qarşı təminat verilir. Şaxta, şiddətli soyuq, tufan, sel, həddən artıq suvarma, quraqlığın məhsulda meydana gətirəcəyi zərərlər, göbələk xəstəlikləri və ziyanverici həşəratların, yabani bitki və heyvanların vurduğu zərərlər ilə dolunun məhsulda meydana gətirəcəyi keyfiyyət dəyişikliyi və ya digər zərərlər sığorta təminatına daxil deyildir. Dolu vurduqdan sonra məhsul sığorta olunmur və təminat verilmir. Dolu ilə birlikdə yanğına qarşı da təminat verilə bilər. Bunun üçün məhsulu dolu ilə birlikdə yanğına qarşı da sığorta etdirmək istəyənlər təklifi doldurduqda, yanğın sığortasında tələb etdiklərini kənd təsərrüfatı bitkiləri məhsullarının doludan sığortasının təklifində yazdırmaları kifayətdir və yanğın sığortasına ayrıca bir təklifin hazırlanması tələb olunmur.

Qeyd edək ki, bitkiçilik məhsullarına dolu ilə birlikdə yanğın sığortası da tələb olunursa, tarlanın kənarlarından keçən yolun vəziyyəti nəzərə alınmadan hər tarladakı məhsulun sığorta məbləğinə yanğın sığortasına görə 0,4% tarif tətbiq edilir.

Məhsulun kifayət qədər yığılmaması sığortanın səbəblərinə deyil, əkin üzrə aqrotexniki qaydaların pozulmasına, toxumun səpilmə normasına əməl

olunmamasına əsaslandıqda sığorta ödənişi həyata keçirilmir. Nəticədə isə müvafiq akt tərtib olunur.

Sığorta məbləğinin hesablanması sığortalanmanın əsas şərtlərindən biridir.

Sığorta məbləği aşağıdakı düsturdan istifadə olunmaqla hesablanır:

Sığorta məbləği= Hektar x 1 Hektar üzrə məhsuldarlıq x 1 Kiloqramın qiyməti

Bu üsulla doludan sığortalanması tələb olunan hektardan məhsuldarlığı 200kq və kq-ın qiyməti 0,15 manat olan 10 hektar buğda tarlasının sığorta məbləği aşağıdakı kimi hesablanı bilər.

Sığorta məbləği= 10 ha x 200kq/ha x 0,15 man/kq.= 300 manat

Cədvəl 3. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin sığortası üzrə ödənişlər və sığorta haqqları haqqında məlumat.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin sığortası					
2011		2012		2015 (yanvar-oktyabr)	
Sığorta haqqı AZN	Sığorta ödənişi AZN	Sığorta haqqı AZN	Sığorta ödənişi AZN	Sığorta haqqı AZN	Sığorta ödənişi AZN
881804,13	34579,00	579576,87	74950,30	219319,53	61270,62

Cədvəl 3-dən göründüyü kimi kənd təsərrüfatı bitkilərinin sığortası sahəsində 2012-ci ildə 2011-ci ilə nisbətən yığılmış sığorta haqqlarının məbləği 34.2% azalaraq 579576,87 AZN dəyərində olmuşdur. Sığorta ödənişləri isə 2011-ci ilə nisbətən 2 dəfə artaraq 74950,30 AZN olmuşdur. Bu da öz növbəsində aqrar sığorta sahəsində bitkilərin sığortası sahəsində qənaətbəxş vəziyyətin yarandığını bildirir. 2015 ci ilin 3 rübü ərzində də sığorta haqqı məbləği 219319,53 AZN qədər olmuşdur, sığorta ödənişi isə 61270,62 mznş edilmişdir.

Maliyyə nəticələri bitkizilik sığortasının əməliyyatlarının rentabellik səviyyəsində də öz əksini tapır. Rentabelliğin təhlili əsasən 2 istiqamətdə aparılır. Birincisi ümumi sığorta üzrə və hər bir növ üzrə ayrıca rentabelliğin dinamika sıraları öyrənilir, ikincisi isə ayrı-ayrı illər üzrə və növlər üzrə rentabellik səviyyəsi müqayisə edilir.

Sığorta əməliyyatlarının rentabelliği aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$R = \frac{P}{D} * 100$$

Burada, R - rentabelliği (%-lə).

P - illik mənfəət məbləğini

D - il ərzində sığortaçının gəlirini göstərir.

Mahiyyət etibarilə sığorta işi rentabeli iş hesab olunur. Adətən rentabellik səviyyəsi 15-35% arasında təbəddüd edir.

Təhlil işi əsasən, hər bitki növü üzrə, bitkiçilik qrupları üzrə aparılır. Sığorta ödənişi haqqında məlumat illik statistik hesabatdan götürülür.

Zərərlik elementləri bu təhlildə xeyli transformasiya olunur. Sığorta hadisələrinin təkrarlanması göstəricisi burada öz mahiyyətini itirir. Bu elementin təhlili zamanı kəsrin həm sürətində, həm də məxrəcində müxtəlif ölçülərdə olacaqdır (sürətdə sığorta hadisələrinin sayı, məbləği pul ifadəsində məhsulun dəyəri). Elə bu səbəbdən dağıdıcılıq və ya boşalma əmsalı da öz əhəmiyyətini itirir. Bundan əlavə boşalma əmsalı kəsrinin məxrəci çox vaxt 1 (vahidə) bərabər olur (yəni bir quraqlıq və ya bir dolu olmuşdur). Kəsrin sürəti isə (yəni zədələnmiş obyektlərin sayı). Nəticə etibarilə sığorta ödənişi məbləğinə çevrilir.

Üçüncü element yəni risklər nisbəti isə aşağıdakı forma halını alır.

$$\frac{\text{1 hektara düşən orta ödəniş}}{\text{1 hektarda orta 5 illik məhsulun dəyəri}} * 100$$

Yuxarıda sadalanan göstəricilər həm zaman həm də məkan daxilində öyrənilir.

Kənd təsərrüfatı bitkiçilik sahəsinin sığortası kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatının tam təsərrüfatı fəaliyyətində mühüm rol oynamışdır.

Cədvəl 4. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin sığortası üzrə sistemləşdirilmiş məlumat.

	Bağlanmış müqavilələrin sayı		Sığorta olunmuşların sayı		Bağlanmış müqavilə və öhdəliklərin sığorta məbləği AZN		Daxil olmuş sığorta haqqları AZN		O cümlədən, təkrar sığorta haqqları AZN	
	2011	2014	2011	2014	2011	2014	2011	2014	2011	2014
Kənd təsərrüfatı bitkiləri	1918	2856	1918	2856	7435,9	8294,2	331,3	448,5	0,00	102,3
O cümlədən, fiziki şəxslər	1897	2152	1897	2152	2278,4	2451,5	64,4	114,4	0,00	0,00

2011-cu il üzrə bitkilərin sığortasına aid müqavilələrin sayı 1918 olduğu halda 2014 cü il təqribən 2,2 dəfə artaraq 2856 olmuşdur, bu isə öz növbəsində bitkilərin sığortası sahəsinə marağın yarandığını və artım tempinin yüksəldiyini göstərir. Digər göstəricilər də cədvəldən görüldüyü kimi 1 il ərzində kəskin şəkildə artmışdır ki, bu da aqrar sığorta sahəsinin müasir dövrümüzdə inkişafını göstərən nümunələrdəndir.

Bundan əlavə ərzaq və yem üçün istifadə olunan paxlalılarda, şəkər və yem çuğunduru çeşidlərində məhsulun istifadəyə yararlı əlavə hissələri də olur. Sığorta məbləği məhsulun istifadəyə yararlı olan bütün hissələrini əhatə edir. Başqa sözlə desək, əlavə məhsulun sığorta məbləğini tapmaq üçün, bu məhsulun sığorta ödəmələrinə daxil olan hissələrinin sığorta məbləğindəki paylarını bilmək lazımdır. Gövdə ilə bərabər doludan sığortalanması tələb olunan 10 hektar buğda tarlasının sığorta məbləğini hesablayaraq 1-ci misaldakı məhsuldarlıq və 1 kiloqram toxumun qiyməti əsas götürülmüşdür.

Cədvəl 5. Sığorta məbləğinə tətbiq edilən pay (əlavə məhsul cədvəli).

Məhsulun növləri	Əsas məhsul	%	Əlavə məhsul	%	Sığorta məbləğinə tətbiq olunacaq %
Taxıl: -Çovdar -Buğda -Arpa -Yulaf	Dən	85	Gövdə	15	17,65
Ərzaq Paxlalıları: -quru lobyə -noxud -göy noxud -göy lobyə -mərçimək	Dən	85	Gövdə	15	17,65
Yaşıl meyvə və yarpaqları ərzaq kimi istifadə edilən səbzilər: Göy noxud Paxla Göy lobyə	Dən	85	Gövdə	15	17,65
Lifli bitkilər: Pambıq	Lif	70	Toxum	30	42,85
Şəkər və yem çuğunduru növləri: Şəkər çuğunduru Yem çuğunduru	Çuğundur	80	Yarpaq	20	25

Sığorta məbləği = 10ha x 200kq/ha x 0,15 manat = 300 manat təşkil edir.

Kənd təsərrüfatı bitkiləri məhsulları doludan sığorta edilərkən aşağıda qeyd olunan məhsul və bölgələr üzrə sığorta müqaviləsinin bağlanma tarixləri nəzərə alınmalıdır.

Cədvəl 6. Rayonlar üzrə sığorta müqaviləsinin bağlanma tarixləri.

Abşeron, Gəncə-Qazax, Quba-Xaçmaz, Lənkəran, Aran, Dağlıq Şirvan və Şəki-Zaqatala bölgələrinin düzən və dağətəyi ərazilərində taxıl	15 aprel
Gəncə-Qazax, Aran, Dağlıq Şirvan v. Şəki-Zaqatala bölgələrində bostan (qarpız)	25may
Aran, Abşeron, Gəncə-Qazax, Quba-Xaçmaz, Lənkəran, Dağlıq Şirvan, Şəki-Zaqatala və Kəlbəcər-Laçın bölgələrinin dağlıq ərazilərində taxıl	01may

Kənd təsərrüfatı bitkiləri məhsullarının doludan sığortasının tarifləri meteoroloji qeydlərə görə müəyyən olunan dolu təhlükəsi zonalarına və məhsulların doluya qarşı davamlılıq sinfinə görə müəyyən olunur. Bölgə və rayonlar 5 dolu təhlükəsi zonasına, məhsullarda doluya davamlılıq isə 10 təhlükə sinfinə ayrılır. Bölgə və rayonların dolu təhlükəsi zonasını göstərən cədvəldən sığorta etdiriləcək məhsulun əkildiyi (becərildiyi) tarlanın yerləşdiyi şəhər, rayon və kənd müəyyənləşdirildikdən sonra, Dolu Sığorta Tarifləri cədvəlindən məhsulun doluya davamlılıq sinfi ilə məhsulun əkildiyi yerin dolu təhlükəsi zonasına müvafiq rəqəm sığorta tarifi olur.

2.2. Kənd təsərrüfatı heyvanları sığortasının xarakterik cəhətləri və təşkili xüsusiyyətləri .

Kənd təsərrüfatı sığortasının mühüm növlərindən biri də heyvanların sığortasıdır. Kənd təsərrüfatının əmtəə istehsalçılarında məxsus olan kənd təsərrüfatı heyvanlarının sığorta olunmasına (mülkiyyətin hər hansı bir hüquqi- təşkilati forması) aşağıdakılar daxildir:

- 6 ay yaş dövründə olan iribuynuzlu mal- qara, keçi və qoyunların sığorta olunması;
- 1 yaş dövründə olan at, dəvə, ulaq, qatır və s.-nin sığorta olunması;
- 4 aylıq yaş dövründə olan donuz, xəzli heyvan və dovşanların sığorta olunması;
- 5 aylıq yaş dövründə olan ev quşlarının sığorta olunması;
- 1 aylıq yaş dövründə olan və broylerlərin istehsalında ixtisaslaşmış təsərrüfat quşlarının sığorta olunması;
- pətəklərdəki arı ailələrin sığorta olunması.

Doğuşdan əvvəl və ya doğuşdan sonra yatılı vəziyyətdə olan və eləcə də sonuncu yoxlamalarda, tuberkulyoz, mikoz və digər yoluxucu xəstəliklər üzrə müsbət reaksiyanın aşkar olunduğu heyvanlar sığortaya qəbul edilmirlər. Xəstəlik,

bədbəxt hadisə və təbii fəlakətlər zamanı sığorta olunmuş mal- qaranın ümumi sayının azalması və ya onların məcburi şəkildə kəsilməsi, həmçinin heyvanların elektrik cərəyanı, partlayış günəş və ya istilik zərbəsinə, boğulma, donma, vəhşi heyvan və quduz itlərin hücumuna məruz qalması, zəhərli ot və ya maddələrlə zədələnməsi, ilan və ya zəhərli həşəratların sancmasına məruz qalması və eləcə də heyvanların suda boğulması, nəqliyyat vasitələrinin altında qalması və ya travma zədələnməsi zamanı məhv olması nəticəsində dəyən zərərlərə sığorta ödənilir. Bundan başqa heyvanların məcburi şəkildə kəsilməsi (məhv olması) sığorta müqaviləsinin şərtlərinə uyğun olaraq (yoluxucu xəstəliklərə, epizootiya və ya müalicə olunmayan xəstəliklərə qarşı mübarizə tədbirləri ilə əlaqədar olaraq), veterinar xidməti mütəxəssislərinin göstərişi ilə həyata keçirildikdə, sığorta tətbiq olunur.

Sığorta etdirən şəxs dəyən zərəri ödəsə də (heyvanların tələf olması və ya məcburi şəkildə kəsilməsi) dolayı zərər olan məhsul itkisini ödəmir.

Kənd təsərrüfatı və ya digər müəssisə və təşkilatlarda heyvanların tələf olması zamanı müəyyən edilən zərər olən heyvanların balans dəyərinə bərabərdir. Heyvanların balans dəyərinin fərdi uçotu həyata keçirildikdə, bu uçot bütün heyvan növləri üzrə orta uçot hesab olunur. İşçi at, dəvə, ulaq və qatırların tələf olması zamanı dəyən zərər amortizasiyanın çıxılması vasitəsilə təyin olunur, lakin mal-qaraya amortizasiya hesablanmır.

İribuynuzlu mal- qara, qoyun, keçi, donuz, at, dəvə və eləcə də ev quşlarının məcburi şəkildə kəsilməsi zamanı dəyən zərər onun balans dəyəri və qida üçün yararlı olan ət məhsullarının satışından əldə olunan məbləğ arasında olan fərq ölçüsünə uyğun olaraq təyin edilir. Belə ət məhsullarının dəyəri dövlət və ya qeyri dövlət təşkilatı tərəfindən təqdim olunan sənədlərə əsasən müəyyən edilir. Öldürülmüş heyvanın əti qida üçün yararlı olmadıqda zərər təsərrüfat hallarına uyğun olaraq ödənilir. Ətin tam və ya qismən qida üçün yararlı olmamasını veterinar həkim təyin (baytar) edir.

Xəzli heyvanların tələf olması və ya məcburi şəkildə kəsilməsi zamanı dəyən zərər, yoluxucu xəstəliklər, təbii fəlakət və yanğın nəticəsində xəzin dəyərinin

dəyişdirilməsinin uçota alınması üsulu ilə ödənilir. Sığorta olunmuş dərinin qiyməti, tədarük təşkilatlarının müvafiq sənədlərinə əsasən təyin edilir. Dovşanların kəsilməsi nəticəsində dəyən zərər dəri və ətin məbləğinin uçota alınması vasitəsilə müəyyən olunur.

Sığortanın məbləği sığorta etdirən şəxsin ərizəsinə əsasən müəyyən olunur (heyvanın həqiqi dəyəri və ya balans məbləği üzrə).

Sığorta məbləğinin təyin edilməsinin spesifik cəhəti ondan ibarətdir ki, kənd təsərrüfatı müəssisələri üzrə heyvanlar balans dəyəri (inventar) üzrə, vətəndaş təsərrüfatlarında isə sığorta məbləği üzrə sığorta olunurlar.

Sığorta müqaviləsinin imzalanmasından əvvəl sığorta etdirən şəxslər ərizədə heyvanların növünü, onların yaş qrupunu, sayını və həqiqi dəyərini və eləcə də arzu olunan sığorta məbləğini qeyd etməlidirlər. Sığorta müqaviləsi heyvanlara ilkin baxış keçirildikdən sonra məsuliyyətin tam həcmi və ya ayrı-ayrı sığorta riskləri üzrə imzalanır.

Sığorta etdirən şəxs sığorta mükafatını tam şəkildə və ya onun bir hissəsini ödədikdə sığorta müqaviləsi qüvvəyə minir, lakin sığorta haqları tam olaraq daxil olmadıqda sığorta etdirən şəxs ümumi sığorta məbləğinin müəyyən uyğun faizi üzrə məsuliyyət daşıyır.

Müqavilənin fəaliyyət göstərdiyi müddət ərzində kənd təsərrüfatının əmtəə istehsalçılarında daxil olan heyvanlara görə sığorta haqqı alınmır, lakin bu heyvanların tələf olması zamanı isə sığorta müqaviləsinə əsasən razılaşdırılmış sığorta məbləğinin ölçüsünə uyğun olaraq sığorta ödənişi ödənilir. Müqavilənin fəaliyyət göstərdiyi müddət ərzində kənd təsərrüfatının əmtəə istehsalçıları tərk edən heyvanlara görə sığorta haqqı qaytarılmır, bu heyvanların digər təsərrüfatda tələf olması zamanı isə sığorta ödənilmir.

Sığorta olunan şəxs yanğın, təbii fəlakət və ya bədbəxt hadisələr nəticəsində sığorta olunmuş heyvanların tələf olması, məcburi kəsilməsi və ya məhv edilməsi günündən etibarən sığorta hadisəsinin baş verməsi haqqında sığortaçıya məlumat verməlidir. Sığortaçı sığorta hadisəsinin baş verməsi haqqında ərizəni aldıqdan dərhal sonra üç gün müddətində təyin olunmuş forma üzrə sığorta aktını tərtib

etməlidir. Akt tələf olmuş, məcburi şəkildə kəsilmiş, öldürülmüş və ya məhv edilmiş heyvanlara görə dəyən zərərin həcminə uyğun olaraq sığorta ödənişinin ödənilməsi üçün əsasdır. Heyvanların həqiqi dəyəri sığorta müqaviləsi üzrə təyin olunmuş sığorta məbləğindən artıq olduqda sığorta ödənişinin ölçüsü sığorta məbləğinin heyvanların həqiqi dəyərində olan proporsional nisbəti şəkildə ixtisar edilir.

Heyvanların sığortasının tarifləri və onların tətbiq olunma şərtləri xeyli fərqlənir. Hər növ iri və xırda buynuzlu heyvanların müxtəlif xəstəliklərdən, hər cür qəzalardan və təbii fəlakətlərdən irəli gələn ölüm, kəsim və məcburi kəsilmələrini təminat altına alan sığortaya heyvan sığortası deyilir. Qeyd edək ki, heyvan sığortaları 4 qrupa ayrılır:

- İri və xırda buynuzlu və digər ev heyvanlarının sığortası;
- Kökəldilməkdə (bəslənməkdə) olan heyvanların sığortası;
- Ev quşlarının sığortası;
- Suda yaşayan heyvanların (balıqların) sığortası.

Cədvəl 7. Kənd təsərrüfatı heyvanlarının sığortası üzrə ödənişlər və sığorta haqqları haqqında məlumat.

Kənd təsərrüfatı heyvanlarının sığortası					
2011		2012		2015 (yanvar-oktyabr)	
Sığorta haqqı AZN	Sığorta ödənişi AZN	Sığorta haqqı AZN	Sığorta ödənişi AZN	Sığorta haqqı AZN	Sığorta ödənişi AZN
169711,16	81662,60	467550,88	144711,39	1179702,78	0,00

Cədvəl 7-dən göründüyü kimi kənd təsərrüfatı heyvanlarının sığortası sahəsində 2011-ci ilə nəzərən 2012-ci ildə sığorta haqqları 2,7 dəfə, sığorta ödənişləri isə 1,7 dəfə artaraq müvafiq olaraq 81662,60 AZN və 144711,39 AZN miqdarında olmuşdur. Bu da öz növbəsində heyvanların sığorta olunması

sahəsində inkişaf dinamikasının yüksəldiyini göstərir. Lakin bu sahənin daha da yaxşı inkişaf etdirilməsinə ehtiyac vardır. 2015-ci ildə sığorta haqqları 1179702,78 man olmuşdur.

Cədvəl 8 . Kənd təsərrüfatı heyvanlarının sığortası üzrə sistemləşdirilmiş məlumat.

	Bağlanmış müqavilələrin sayı		Sığorta olunmuşların sayı		Bağlanmış müqavilə və öhdəliklərin sığorta məbləği AZN		Daxil olmuş sığorta haqqları AZN	
	2011	2014	2010	2014	2011	2014	2011	2014
Kənd təsərrüfatı heyvanları	3410	3825	3410	3825	5006,9	8532,4	168,0	2023,4
O cümlədən, fiziki şəxslər	1538	1687	1558	1687	1776,3	2614,8	56,6	687,3

Cədvəl 8-dən aydın görünür ki, 2011-ci ildə sığorta müqavilələrinin sayı təqribən 6,4 dəfə artaraq 3410-a yüksəlmiş, bağlanmış sığorta müqavilələrinin məbləği isə 18 dəfə artaraq 5006,9 AZN dəyərə qədər yüksəlmişdir. 2014 –cü ildə bu yüksəliş daha da davam etmiş və müqavilələrin sayı 3858 -ə, sığorta haqqlarının məbləği isə 2023,4 man. çatmışdır Bitkilərin sığortası üzrə olduğu kimi heyvanların sığortalanasında da kəskin artım müşahidə olunmuşdur ki, bu da kənd təsərrüfatı istehsalının və sığortalanmasının stimullaşdırılmasından əldə olunan müsbət nəticənin göstəricisidir.

Hazırda heyvan sığortasında aparıcı yeri iribuynuzlu malqara sığortası təşkil edir. Heyvan sığortasında sığortaya qəbul edilən heyvanlar və onların yaş hədləri aşağıdakı kimi fərqlərin:

-1yaşından 12 yaşına qədər (12 yaş daxil olmaqla) at, qatır və uzunqulaq;

-1 yaşından 9 yaşına qədər (9yaş daxil olmaqla) qara mal;

-1yaşından 14 yaşına qədər (14 yaş daxil olmaqla) camışlar;

-1 yaşından 6 yaşına qədər (6 yaş daxil olmaqla) yerli və merinos qoyunlar, liflik keçilər;

-1yaşından 8 yaşına qədər (8 yaş daxil olmaqla) itlər;

-6aylıqdan 3 yaşına qədər (3 yaş daxil olmaqla) donuzlar.

İri və xırda buynuzlu və digər ev heyvanlarının sığortasında, sığorta müddəti qısa müddətli (6 aylıq, bir illik) və ya uzun müddətli (maksimum 5 il müddətinə) ola bilər.

Kökəldilməkdə (bəslənməkdə) olan heyvanların sığortası 3 aylıq, 6 aylıq və 1 illik olmaqla qısa müddətə bağlana bilər. Ətlik üçün bəslənən iri və xırda buynuzlu heyvanları, o cümlədən kökəldilməkdə (bəslənməkdə) olan heyvanlar sığortalanan zaman aşağıda göstərilən hadisələr nəticəsində dəyən həqiqi zərərlər təminat altına alınır:

Hər cür adi və yoluxucu xəstəliklər, boğaz olma, doğum, axlalanma və ya cərrahiyyə əməliyyatı aparılması;

-Hər cür qəzalar, vəhşi heyvanların parçalanması, başqa şəxs tərəfindən qəsdən zəhərləmələr, yaralamalar və ya şikəst etmələr;

-Günəş vurması, şaxtadan donma, məftil, mismar, daş və digər bu kimi sərt və dəlici cismlərin udulması, zəhərli və ya dərmanlanmış sahədə otlama;

-Tufan, ildırım, zəlzələ, torpaq çökməsi və su basması;

-Yanğın və partlayış nəticəsində heyvanların tələf olması və məcburi kəsilməsi də daxil olmaqla, ayrıca olaraq iribuynuzlu malqarada balasalma sığorta təminatı daxilindədir.

Hazırda iri və xırda buynuzlu və digər ev heyvanlarının və kökəldilməkdə (bəslənməkdə) olan heyvanların sığortasında aşağıdakılar sığorta təminatına daxil edilmir:

-Manqo, saqqo, at vəbası, qaramal vəbası, vərəm, brüselyoz, keçi ciyər ağrısı xəstəlikləri;

-Oğurlanma, itmə və dəyişdirmə halları;

-Yarış, oyun və müqavimət gücünün yoxlanması zamanı baş verən ölümlər, öldürmələr və kəsilmələr;

-Hər cür yarış arları və sirk heyvanları;

-Müharibə, hər cür hərbi hərəkətlər, istila, xarici düşmən hərəkətləri, (müharibə elan edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq) vətəndaş müharibəsi, üsyan, iğtişaş, qiyam və bunlarla əlaqədar həyata keçirilən inzibati və hərbi tədbirlərin nəticəsi;

-Nüvə partlayışı, radiasiya, radioaktiv çirklənmə və bunlarla əlaqədar həyata keçirilən hərbi və inzibati tədbirlərin nəticəsi;

-Səlahiyyətli orqanların sığortalanmış heyvandan istifadə etməsi nəticəsində meydana gələn ölümlər, öldürmələr və kəsilmələr:

Fikrimcə, aşağıdakı hallar yalnız əlavə sığorta haqqı müqabilində sığorta təminatına daxil edilə bilər;

-Dəniz, hava və avtomobil yollarında mühərrikli və ya mühərriksiz nəqliyyat vasitələrilə həyata keçirilən daşımalar zamanı baş verən ölümlər, öldürmələr və kəsilmələr:

-Tətil, lokaut, qarışıqlıq, xalq hərəkətləri və bunlarla əlaqədar hərbi və inzibati tədbirlər keçirilməsi nəticəsində dəyən zərərlər.

Heyvanlarını sığorta etdirmək istəyən istehsalçılar üçün bizim hazırladığımız heyvan sığortasının təklif forması doldurulur (əlavə 2). Təklifdə istehsalçıların heyvanları kredit məbləğinə uyğun, yoxsa sərbəst vəsait hesabına sığorta etdirdikləri göstərilməlidir. Sığorta ediləcək heyvanlar, rayon və ya kənd baytar həkimləri tərəfindən müayinə edilməli, sağlam olduqları, saxlanma şəraiti, xidmət və yemləmə şərtləri yerində yoxlanılmalıdır. Heyvanların sağlam olduqlarına dair

baytar həkimim imzası olmalı və ya baytar həkiminin arayışı təklifə əlavə olunmalıdır.

Sığortalanmış heyvanlar olduğu bölgələrdə yoluxucu və parazit xəstəliklərə qarşı peyvənd edilir və dərmanla təmin olunur. Bölgənin dəyişməsi halında, yeni bölgədəki yoluxucu və parazit xəstəliklərə tutulma ehtimalı qarşıya çıxma bilər. Sığorta şirkətinin hər bölgədə müqavilə üzrə baytar həkimi olmadığına görə bölgəsi dəyişdirilən heyvanlarda ölüm faizi də artır. Buna görə də sığorta şəhadətnaməsində qeyd olunan ərazi hüdudlarından kənara çıxarkən heyvanların ölüm halında sığorta ödənişi verilmir.

Heyvan sığortalarında heyvanların satılması və ya başqasına təhvil verilməsi zamanı sığorta təminatı sona çatır. Sığorta etdirən vəfat etdikdə, sığorta müqaviləsi ilə əlaqədar bütün hüquq və vəzifələr olduğu kimi varisə keçir. Sığorta etdirənin ölməsi, heyvanların satılması və ya sahibinin dəyişməsi kimi hallar baş verdikdə, bu barədə sığorta etdirənlər tərəfindən agentlərə, agentlik vasitəsilə şirkətə bildirilməsi vacibdir. Bu ona görə vacibdir ki, heyvanların satış və başqasının sahibliyinə keçməsi zamanı sığortalanmış heyvanlar üçün alınan sığorta haqqının istifadə olunmamış günlərə aid olan hissəsi gün hesabı ilə sığorta etdirənlərə qaytarılır.

Heyvanlarda yoluxucu xəstəlik əlamətləri aşkar edildikdə, sığorta etdirən xəstə heyvanlarla sağlam heyvanları bir-birindən ayırmağa, xəstəlik haqqında şirkətə məlumat verməyə, baytar həkiminin tədbir və tövsiyələrini tam şəkildə yerinə yetirməyə, heyvanlarını peyvənd etdirməyə və dərmanlamağa, sığorta şəhadətnaməsində göstərilən şərtlərə uyğun olaraq imkanları daxilində heyvanlara yaxşı baxmağa və sığortaçının həyata keçirdiyi yoxlama nəticəsində tövsiyə edəcəyi tədbirləri yerinə yetirməyə borcludur.

Hadisə zamanı, sığortalanmış heyvanların xəstələndiyi və ya qəzaya düşdüyü hallarda tələf olması, məhv edilməsi və ya məcburi kəsdirilməsi barədə sığorta etdirənin ərazidə yerləşən baytar həkiminə müraciət etməklə arayış (akt) alması vacibdir. Baytar həkimindən alınan arayışın (aktın) ən qısa vaxtda şirkətə çatdırılması əsas şərtidir. Arayış göndərilmədikdə zərər ödənilmir. Arayışa

heyvanın məcburi kəsilməsindən əldə edilən sovtac (istifadə edilən yararlı hissə) barədə məlumat da əlavə edilməlidir. Şirkətə göndərilən sənədlərin araşdırılmasından sonra “heyvanların sığortasının əsas şərtlərinə” uyğun olan zərərlərin məbləği hesablanaraq sığorta etdirənə ödənilir. Hesablamalarımıza görə ödəniş məbləği aşağıdakı qaydada aparıla bilər. Tələf olan və ya məcburi kəsilən heyvanın sığorta şəhadətnaməsində qeyd olunmuş sığorta məbləğinə, əvvəlcə Heyvanların Sığortasının əsas şərtlərinin 11-ci bölməsinə əsasən 20% azadolma tətbiq edilir. Daha sonra zərər çəkən heyvanın dəyərinin 80%-dən sovtac (istifadə edilən yararlı hissə) çıxılır, qalan hissə isə zərər məbləği kimi ödənilir.

Ödəniş məbləği =(heyvanın dəyəri x*0%) – sovtac (y yararlı hissə- ət, dəri)

Sığortalanmış 300 manat dəyərində olan heyvan tələf olduqdan sığorta ödənişi aşağıdakı kimi hesablanır:

Sovtac (y yararlı hissə- ət, dəri) -9manat (ət, -8 manat + dəri-1 manat)

Ödəniş məbləği = (300 manat x 80%) -9manat =231 manat

Heyvanın tələf olması doğum zamanı olmuşsa və bala sağ qalmışsa sığorta məbləğinin 20%-i balanın dəyəri olaraq qəbul edilir və bu miqdar ödəniş məbləğindən sovtac olaraq (y yararlı hissə) çıxılır. Bala tələf olduqda isə inəyin dəyərinin 20%-i (ildə bir dəfə) ödənilir. İnəyin sığorta məbləğində də ödənilən balanın dəyəri qədər azalma olur.

Xəstə heyvanların müalicəsinin aparılması effekt verməzsə, zərərin miqdarını azaltmaq məqsədilə heyvanların ölümünü gözləmədən vaxtında kəsdirilərək, ət və dəri qiymətləndirilməlidir. Belə hallarda sığortalı heyvanları müayinə edən baytar həkimləri və səlahiyyətli agentlərin sıx əlaqədə işləməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bu mərhələdə ev quşlarının sığortasının tarifləri və onların tətbiq olunma şərtlərini nəzərdən keçirək. Ev quşlarının sığortası, ev quşlarının tələf olmaları və ya məcburi kəsilmələrindən bilavasitə sığorta etdirənin həqiqətən uğradığı maddi zərərləri təminat altına olan sığortaya deyilir.

Ev quşlarının sığortası özlüyündə 5 yerə ayrılır :

Cədvəl 9. Ev quşlarının sığortası üzrə təsnifat.

Ev quşlarının növləri	Sığorta müddəti
Ətlik toyuq	8 həftə
Yumurtaləq toyuq çüçələri	22 həftə
Anac toyuqlar	1 il
Damazlıq və cins toyuq cüçələri	22 həftə
Damazlıq və cins toyuqlar	1 il

Ev quşlarının sığortasının təklif formalarının qəbul edilməsi şərtləri aşağıdakılardır:

- Sığortalanacaq ev quşlarının sayının ən az 2000 baş və ya daha çox olması.
- Quşların mütəmadi olaraq baytar həkimi nəzarətində olmaları.
- Quşçuluq fermasında işləyənlərin lazımi bilik və təcrübəyə sahib olmaları.
- Ferma, hin, qəfəs, tikili, qurğu və avadanlıqların texniki təchizatının müasir (modernləşdirilmiş) tələblərə uyğun olması.

-Sığortalanacaq ev quşlarının sağlamlığının (baytar həkiminin arayışı ilə təsdiqlənməklə) normal və peyvənd edilmiş olmaları.

Qeyd edək ki, yuxarıda göstərilən şərtlərə uyğun olmayan quşçuluq fermaları sığorta olunmur.

Ev quşlarının sığorta müqaviləsi, sığorta şirkəti tərəfindən hazırlanmış ev quşlarının sığortasının təklifi (formal, əlavə4) sığorta etdirən tərəfindən düzgün doldurulduqdan sonra bağlanılır. Təklifdə ev quşlarının sayı, növü, cinsi və sığorta edildiyi tarixdəki yaşı (gün, həftə, ay) yazılmalıdır. Ev quşlarının cinsi, hansı məqsəd üçün bəsləndiyi, hər başın sığorta məbləği ilə ümumi sığorta məbləği ayrı-ayrılıqda göstərməlidir. Ev quşları, baytar həkimi tərəfindən sağlamlıq müayinəsindən keçməlidir. Ev quşlarının sağlamlığı normal olduqda sığortalana bilər. Təklif forması sığorta etdirən, baytar həkimi və səlahiyyətli agent tərəfindən imzalandıqdan sonra onun bir nüsxəsi sığorta şirkətinə göndərilir.

Ev quşlarının sığortasında, şirkət quşların sağlamlığını müayinədən keçirən baytar həkiminə ödəniləcək sığorta haqqının 5%-nə qədər əmək haqqı verə bilər.

Sığorta etdirən, quşların gündəlik ölümləri ilə bağlı məlumatları ev quşlarının qeydiyyat jurnalına vaxtında və düzgün qeyd etməyə borcludur. Bu cür hallara mütəmadi olaraq baytar həkimi tərəfindən nəzarət edilməlidir.

Bir həftə ərzində eyni bir damdakı ev quşlarının 2%-dən artığı eyni səbəbdən xəstələndiyi, qəzaya düşdüyü və tələf olduğu təqdirdə, sığorta etdirən vəziyyəti ən gec 5 gün ərzində şirkətə və ya səlahiyyətli agentə bildirməlidir. Quşçuluq fermasında xəstəlik aşkar edildiyi təqdirdə, sığorta etdirən xərcini özü ödəmək şərti ilə baytar həkiminə müraciət etməli və onun məsləhət bildiyi tədbirləri yerinə yetirməlidir.

Ev quşlarının sığortasında sığorta məbləği, istehsal dövründə əldə oluna bilən ən yüksək dəyərdir. Ətlik toyuqlar sığortalanarkən 2 ay sonrakı satış qiyməti, fərələr isə yumurtaya düşdüyü dövrdə orta hesabla 6 aylıq yaşdakı dəyəri nəzərə alınacaq sığorta edilir.

Sığortalanmış ev quşlarının hər başa ödəniləcək sığorta məbləği, ümumi sığorta məbləğinin əsasını təşkil edən bir başın dəyərini, ətlik və yumurtalıq toyuq cüvələri və yumurtalıq toyuqlar üçün əlaqədar qiymətləndirmə cədvəlində ev quşlarının yaş qrafasında göstərilən faiz nisbətində vurmaqla hesablanır, damazlıq və cins damazlıq toyuq və cüvələr üçün isə bir başın dəyəri qiymət cədvəli əsasında müəyyən edilir.

Tələf olma yaşındakı dəyəri = bir başın dəyəri x qiymətləndirmə cədvəlindəki faiz

Sığorta ödənişi məbləği qiymətləndirmə cədvəlində sığorta ödənişi verilən ev quşlarının sayı ilə ölüm yaşındakı dəyərə müvafiq olan məbləğin 80%-ni təşkil edir.

Sığorta ödənişi = ödənişə daxil olan quşların sayı x tələf olma yaşındakı dəyəri x 80%

4500 baş ətlik toyuq olan bir damla 3 həftəlik yaşında 750 baş toyuğun tələf olduğunu nəzərə alsaq ödəniləcək sığorta ödənişi belə müəyyən olunur:

Quşların sayı = 4500 baş

1 başın qiyməti = 1,2 manat

Hadisə zamanı yaşı = 3 həftəlik

Tələf olan quşların sayı = 750 baş

Tələf olma yaşındakı dəyəri = 1,2 manat x 35% = 0,42 manat

Sığorta ödənişi ödəniləcək quşların sayı = 750 baş – (4500 x 1%) = 750 baş -
45 baş = 705 baş

Sığorta ödənişi = 705 x 0,42 manat x 80% = 236, 88 manat

Sığortalanmış 10 000 baş yumurtlayan toyuğun (bir başının dəyəri 2 manat) bir hində 12 həftə ərzində 1000 başı tələf olarsa, sığorta ödənişi belə müəyyən olunur:

Quşların sayı = 10 000 baş

Bir başın dəyəri = 2 manat

Hadisə zamanı yaşı = 12 həftəlik

Tələf olan quşların sayı 1 000 baş

Tələf olma yaşındakı dəyəri = 2 manat x 54% = 1,08 manat

Sığorta ödənişi = 999 x 1,08 manat x 80 % = 800,86 manat

Ev quşlarının tələf olması zamanı sığorta ödənişlərinin verilməsi üçün mütləq baytar həkiminin ölümün səbəbini müəyyən edən rəyi olmalıdır. Baytar həkiminin arayışı, xəstəliyin diaqnozunu göstərən laboratoriya ekspert rəyi və digər sənədlər şirkətdə yoxlandıqdan sonra sığorta məbləği hesablanır və ödənilməsi üçün bankdakı hesablaşma hesabına köçürülür. Tələf olan toyuq və ya cücələrin sayı müəyyən edilmiş fransızanı keçdikdə ev quşlarına dəymiş ziyan sığorta ödənişi daxilindədir. Toyuq və cücələrin gündəlik tələf olma sayı fransıza daxilində olduqda isə sığorta ödənişi verilmir.

Baytar həkiminin hər bir hadisəyə ayrılıqda nəzarət etməsi üçün gündəlik gəlib getməsinə ehtiyac olmadığına görə sığorta olunmuş quşçuluq müəssisələri gündəlik ölüm qeydiyyatı aparmalıdırlar. 5%-ə qədər ölümlərin qeydiyyatı etibarlı sayılır. Sığorta ödənişi həftəlik və ya aylıq zərərin cəminə əsasən hesablandığı üçün zərərlə əlaqədar say bildirdiyi zaman toyuq və cücələrin tələf olduqları tarix və fransıza cədvəlinə göstərilən həftəlik və ya aylıq zərərlərin cəmi də mütləq bildirməlidir.

2.3. Kənd təsərrüfatı üzrə əsas vəsaitlərin sığortasının mövcud vəziyyəti və onun qiymətləndirilməsi.

Kənd təsərrüfatı müəssisələri fəaliyyəti dövrü ərzində həm əsas, həm də dövriyyə vəsaitlərinə malik olmalıdır. Sığorta baxımından da kənd təsərrüfatı müəssisələrində bu obyektlər üzrə ayrı-ayrı sığortaya qəbul olunur. Kənd təsərrüfatı müəssisələrində əsas vəsaitlər dedikdə əsasən: Kənd təsərrüfatı təyinatlı binalar, tikililər, qurğular, avadanlıqlar, maşınlar, nəqliyyat vasitələri və digər əmlak növləri (azqiymətli və tez köhnələn əşyalar və təbii biçənəklərin məhsulları istisna olmaqla) nəzərdə tutulur.

Kənd təsərrüfatına müxtəlif kortəbii və xoşagəlməz hadisələr ziyan vurur. Bütün sığorta obyektləri bir qayda olaraq yanğın, dolu, sel, daşqın, tufan, şaxta və ildırım vurması, zəlzələ, torpaq sürüşməsi, dəmyə torpaqlarında quraqlıq kimi təbii fəlakətlərdən, habelə kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsulları, kənd təsərrüfatı heyvanları, ev quşları, dovşanlar, xəzərilili vəhşi heyvanlar, arı ailələri müvafiq olaraq xüsusi təhlükəli ziyanvericilərin yayılmasından və hücumundan, yoluxucu xəstəliklərdən, kənd təsərrüfatı təyinatlı binalar, tikililər, qurğular, avadanlıqlar, maşınlar, nəqliyyat vasitələri isə qəza hadisələrindən sığortalanır. Sığorta müqaviləsində sığorta hadisələrinin digər növləri də nəzərdə tutula bilər.

Əsas vəsaitlər üçün sığorta haqqı sığorta məbləğindən müəyyən edilən sığorta tarifləri ilə hesablanır. Sığorta tarifləri sığorta hadisələri nəzərə alınmaqla sığortaçı tərəfindən müəyyən edilir. Müqavilə üzrə hesablanmış sığorta haqqı müqavilə bağlandığı tarixdən bir ay müddətində ödənilməlidir.

Əmlakını üç ildən az olmayaraq ardıcıl sığorta etdirmiş lakin həmin müddətə sığorta ödənişi almamış sığortalıya sonrakı illər üçün hesablanmış sığorta haqqından dördüncü il 10 faiz, beşinci il üçün 20 faiz, beş ildən artıq müddətə isə 30 faiz həcmində güzəşt edilir.

Cədvəl 10. Kənd təsərrüfatı əsas vəsaitlərin sığortası üzrə ödənişlər və sığorta haqqları haqqında məlumat.

Kənd təsərrüfatında əsas vəsaitlərin sığortası					
2011		2012		2013 (yanvar-mart)	
Sığorta haqqı AZN	Sığorta ödənişi AZN	Sığorta haqqı AZN	Sığorta ödənişi AZN	Sığorta haqqı AZN	Sığorta ödənişi AZN
391839,28	6617,00	511980,28	618694,00	637144,04	0,00

kənd təsərrüfatında əsas vəsaitlərin sığortalanması üzrə sığorta haqqları digər kənd təsərrüfatı sığortası növləri üzrə nisbətən zəif tempə inkişaf etməkdədir. Belə ki, cədvəl 10-dan görünür ki, 2012-ci ildə sığorta haqqları 30% artmış və 511980,28 AZN olmuşdur, sığorta ödənişləri isə 9,3 dəfə artaraq 618694,00 AZN qədər olmuşdur. Hal-hazırda kənd təsərrüfatında əsas vəsaitlərin sığortası üzrə haqqlar 637144,04 AZN olmuşdur, sığorta ödənişi isə edilməmişdir.

Kənd təsərrüfatı təyinatlı binalar, tikililər, qurğular, avadanlıqlar, maşınlar, nəqliyyat vasitələri və digər əmlakın tam məhv olması və ya zədələnməsi hallarında sığorta ödənişi bu qanunla müəyyən edilmiş qaydada sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş həcmində ödənilir.

Sığorta ödənişi sığorta olunmuş əmlakın məhv olması və ya zədələnməsi səbəbləri və şəraiti haqqında müvafiq qaydada tərtib olunmuş aktın sığortaçıya təqdim olunduğu tarixdən bir ay müddətinə ödənilməlidir.

Hər bir kənd təsərrüfatı müəssisəsi öz fəaliyyətini həyata keçirmək üçün zəruri həcmdə dövriyyə vəsaitinə malik olmalıdır. Dövriyyə vəsaiti – istehsal prosesinin həyata keçirilməsi üçün avans edilən dövriyyə istehsal fondları və tədavül fondlarının məcmuudur. Dövriyyə vəsaitlərinin əsas fərqləndirici xüsusiyyətləri aşağıdakılardır. Onlar iki hissədən ibarətdir: dövriyyə istehsal fondları və tədavül fondları. Birinci istehsal sferasına xidmət edir və yeni dəyər yaradır, ikinci tədavül sferasına xidmət edir, hansı ki, orada yeni dəyər yaradılmır. Dövriyyə fondları və tədavül fondları dövriyyədə bir dəfə iştirak etməsi və

dövriyyə başa çatdıqdan sonra (hazır məhsullar satıldıqdan sonra) natura və dəyər formasında tam yenidən başlanması ilə xarakterizə olunur.

Dövriyyə vəsaitləri təkrar istehsalın təmin edilməsi avans edilən dəyəri ifadə edir. Onlar dövriyyə prosesində ardıcıl olaraq üç mərhələdən keçir və eyni vaxtda üç formada çıxış edir: məhsuldar, əmtəə və pul. Dövriyyə vəsaitləri təkrar istehsal prosesindəki roluna görə istehsal sferasına avans edilən vəsaitlərə və tədavül sferasına avans edilən vəsaitlərə bölünür.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrində olan əsas və dövriyyə vəsaitləri bildiyimiz kimi müəssisənin əmlakı hesab edilir. Bu da müvafiq qanunvericilikdə öz əksini “Kənd təsərrüfatı əmlakının sığortası” kimi tapmışdır. Kənd təsərrüfatında əmlak sığortası Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət formasından asılı olmayaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların əmlakının sığortasını əhatə edir. Sığortanın bu sahəsində məqsəd kənd təsərrüfatı istehsalçıların əmlakının təbii fəlakətdən sığortasında dövlətin iştirakı təmin olunmaqla, aqrar sahədə sığortanın inkişafını stimullaşdırmaq və sığortalılara sığorta hadisələrindən dəyən zərərin ödənilməsinə verilən zəmanətin iqtisadi əsaslarını gücləndirməkdir.

Kənd təsərrüfatında əmlak sığortası haqqında qanunvericilik - kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında Qanundan, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsindən, “Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunundan və onlara uyğun qəbul edilmiş normativ hüquqi aktlardan ibarətdir.

Kənd təsərrüfatında əmlakın sığortası könüllü formada həyata keçirilir. Sığortanın şərtləri və aparılması qaydaları qanunvericiliyə uyğun olaraq sığortaçı ilə sığortalı arasında bağlanan sığorta müqaviləsində müəyyən edilir.

Fəsil III. Aqrar sferada sığorta münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi və proqnozlaşdırılması perspektivləri.

3.1. Kənd təsərrüfatı sığortası üzrə beynəlxalq təcrübə və onun milli sığorta bazarında tətbiqi imkanları.

Hal-hazırda dünyada dövlət tərəfindən yardım edilən, bir-birindən dövlət və digər iştirakçılara qarşılıqlı əlaqə xarakterinə görə fərqlənən, sığorta sistemində dövlətin idarəetmədə iştirak dərəcəsi ilə fərqlənən kənd təsərrüfatı sığortasının müxtəlif sistemləri mövcuddur. Belə ki, Yunanıstanda sığorta sistemi əsasən dövlət tərəfindən həyata keçirilir. Dövlət öz sığorta şirkətləri vasitəsi ilə sığorta haqlarını yığır, proqramın fəaliyyətini idarə edir və zərərlərin ödənilməsinə zəmanət verir. Özəl sığorta şirkətləri ancaq dövlət sistemində sığortalanmayan bitkilərin sığortalanması ilə məşğul olurlar.

Fransada kənd təsərrüfatı bitkiləri dolu (bütün bitkilər üçün) və tufan (dəbli bitkilər, üzüm, günəbaxan, paxlalılar üçün) kimi hadisələrdən başqa bütün digər təbii hadisələrindən də sığortalanır. FNGCA dövlət fondundan üzümçülükdə şaxta hadisəsindən sığortalanma olsa da burada subsidiyalara zəmanət mövcuddur. Maliyyə yardımını almaq üçün təbii fəlakətdən dəyən zərəri təsdiq edən rəsmi sənəd təqdim etmək lazımdır. Fermerin özünün tikililərinin yanğından sığortalanması haqqında təqdimatı olmalıdır. Kompensasiya o zaman ödənilir ki, təbii fəlakətdən məhsulun yığılı planlaşdırılan səviyyədə ən azı 27%, təsərrüfat üzrə bütövlükdə zərər isə 14%-dən az olmasın. Maliyyə yardımının səviyyəsi zərər məbləğindən asılı olaraq diferensiallaşdırılır və fermer dolu riskinə görə sığortalanmışsa, onda yardım 5-10% artırıla bilər.

Bununla belə bu subsidiyanın alınma proseduru uzun və mürəkkəbdir. Bir çox hallarda fermerlər yardımını 1-2 ildən sonra ala bilərlər. Yardımın məbləği adətən zərərin 45%-ni aşmır.

İtaliyada isə Kənd Təsərrüfatı Milli Fondundan yardım almaq üçün fəma fəlakətin baş verdiyi rayonda yerləşməli, zərər isə yığılması nəzərdə tutulmuş məhsulun 35%-dən az olmamalıdır.

İtaliya dövləti tərəfindən subsidiyalanan risklər aşağıdakılardır: dolu, müəyyən dərəcədə şaxta, külək və quraqlıq. Buradan görünür ki, İtaliyada aqrar sığortalanma dövlət tərəfindən o qədər də stimullaşdırılmır.

İspaniyada aqrar sığorta bazarının formalaşmasına dair ətraflı məlumatlar olduğu üçün daha geniş təhlil edək. İspaniyada kənd təsərrüfatının sığortalama sistemi digər Avropa ölkələrinə nisbətən daha çox inkişaf etmişdir. Aqrar sahə bütün təbii fəlakətlərdən sığortalanır və dövlət tərəfindən subsidiyalanır.

Subsidiyalar daha tam inteqral örtmə, ödəmə adlanan əməliyyatlar üzrə verilir ki, bunlara da payızlıq dənli bitkilər, paxlalılar, riojas üzümü və lanzarote soğanı aiddir. Lanzarote soğanı üçün dolu, yanğın, tufan, şaxta, yağış, su basma, xəstəliklər və parazitlər risklərinə görə sığortalanır.

İspaniyada aqrar sığortanın əsas məqsədi təbii-iqlim şəraiti əlverişsiz olan regiollarda kənd təsərrüfatı istehsalçılarının gəlirlərinin kompensasiyasıdır. Ona görə də sığorta ödənişi əlavə gəlir formasını ala bilməz. O, yalnız aqrar sahibkarlıq fəaliyyətinin stabilliyinə təbii fəlakətlər olduqda zəmanət verir. Digər ölkələrdə olduğu kimi, İspaniyada da aqrar sığortalama dövlət və özəl sahələr tərəfindən həyata keçirilir. Buna görə də aqrar sığortalanma sistemini qarışıq sığortalama sistemi adlandırırlar.

Aqrar sığortalanma sisteminin bazası 1978-1979-cu illərdə bu sahədə qəbul olunmuş qanunvericilik aktlarına əsaslanır. Sığortalanmanın dövlət funksiyaları Kənd təsərrüfatı, balıqçılıq və ərzaq Nazirliyi nəzdində Kənd Təsərrüfatı Sığortalanması Dövlət Agentliyi tərəfindən həyata keçirilir. Agentlik ölkədə aqrar sahədə fəaliyyət göstərən bütün sığorta şirkətlərini təmsil edən Sığorta müəssisələrinin İspan birliyi – Aqroseкуро ilə əməkdaşlıq edir. Hesab edirik ki, belə bir Agentliyin respublika kənd təsərrüfatı nazirliyinin yanında yaradılmasına ehtiyac vardır.

İspaniyada, yuxarıda göstərdiyimiz şirkətdən başqa İqtisadiyyat və Maliyyə Nazirliyi tərəfindən yaradılmış Təkrarsığorta konsorsiumu fəaliyyət göstərir. Bu konsorsium tərəfindən məcburi təktat sığortalanma kimi dövlət mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq bütün sistemin ödəniş qabiliyyətliliyinə təminat verir.

İspaniyada aqrar sığorta sisteminin könüllü olmasına baxmayaraq, aqrar kompleksdə sığortalanma üzrə dövlət tənzimlənməsi tədbirlərinin bir-biri ilə bağlılığı bu əməliyyatları mahiyyətə məcburi edir. Əgər aqrar sahədə istehsalçılar sığorta üzrə məcburi ödənişdən imtina edirlərsə, onda onlar kənd təsərrüfatının digər istiqamətləri üzrə dövlət yardımından kənar qalırlar. Bu halda aqrar istehsalçılar ancaq Aqroseкуро özəl şirkətlərindən yardım almaq imkanına malik olurlar.

Aqrar sığortalanma üzrə Almaniyanın təcrübəsinin tədqiqi də böyük maraq doğurur. Almaniyada hər il kənd təsərrüfatı əmlakına dəyən zərərin ödənilməsi üçün 1 mln. avro ayrılır. Maliyyə yardımı subasma, güclü tufan və digər təbii fəlakətlərin nəticəsində yaranan zərərləri ödəyir.

Kənd təsərrüfatı istehsalçıları yardım almaq hüququnu qazanmaq üçün onların şəxsi fondları və borc vəsaitləri tamamilə xərclənməlidir. Bir qayda olaraq zərər 5850 avronu aşmamalıdır. Maliyyələşdirmə ya kredit yardımı (bank kreditinin dəyərinin aşağı salınması üçün subsidiya), ya da təbii fəlakət halında yardım (subsidiyanın qaytarılmasını tələb etməyən) formasında olur.

Avstriyada təbii fəlakətlər nəticəsində dəymiş zərərlərin kompensasiyası üçün fond formalaşdırılmışdır. Fond tərəfindən sığorta haqqının 25%-i ödənilir, 25%-ini isə federal torpaqların büdcəsi verir. Yerdə qalan 50% məbləği isə sığorta şirkətinə fermer ödəyir.

Avstriyada subsidiyalanan risk kimi bitkilər üçün dolu o cümlədən yalnız üzüm və çöl şəraitində əkilən bitkilər üçün isə şaxta götürülür. Yardım almaq üçün fermer baş verən sığorta hadisəsi haqqında ekspertin təsdiq etdiyi sənədi təqdim etməlidir. Bu zaman kənd təsərrüfatı müəssisəsinə dəyən zərər 1090 avro-nu aşmamalıdır. Yardım almaq üçün hüquqi normalar mövcud deyildir və o yalnız vəsait olduğu halda verilə bilər.

ABŞ-da kənd təsərrüfatı sahəsində geniş miqyaslı qanunvericilik aktları “böyük depressiya”dan sonra 1930-cu illərdə qəbul olunmuşdur. ABŞ-da artıq 20 ildən çoxdur ki, müxtəlif sığortalanma sistemləri fəaliyyət göstərir. Burada kənd təsərrüfatında qiymətlərin dotasiyasına hər il 6 mlrd. ABŞ dolları həcmində vəsait

ayrılır. ABŞ-da qiymətlərin dəyişməsindən müdafiə üçün gəlirlərin sığortalanması sistemi (Income protection) 1996-cı ildən daxil edilmişdir. Bu məsələlərlə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi məşğul olur, digər növ sığortalanmalar üzrə əməliyyatlar özəl sığorta şirkətləri tərəfindən həyata keçirilir. Araşdırmalar göstərir ki, ABŞ-da hal-hazırda dövlət tərəfindən subsidiyalaşdırılan kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortalanması proqramı (MPCI-Multiple Peril Crop Insurance) mövcuddur. Məhsulun sığortalanması proqramı dövlət qurumları ilə özəl qurumların müvəffəqiyyətli əməkdaşlığına yaxşı misaldır. Proqram üzrə sığorta ödənişləri hər il 30 mln. ABŞ dollarından çoxdur. 1981-ci ildən başlayaraq sığorta üzrə bütün əməliyyatlar proqram vasitəsilə aparılır. Proqram üzrə dövlət subsidiyaları, sığortaçıların işi aparmaq üçün agentlərə mükafatları və zərərlərin tənzimlənməsi üzrə bütün xərcləri ödəyir. Subsidiyalarla Kənd Təsərrüfatı departamentinin risklərin idarə olunması Agentliyin bütün məsrəfləri ödənilir. ABŞ-da hər il yetişdirilən aqrar məhsulun dəyəri 100 mlrd. dollardan artıqdır. Proqram üzrə hər il sığorta mükafatı 2,5 mlrd. dollar, dövlət subsidiyaları proqramı üzrə isə 1,25 mlrd. dollar təşkil edir. 2001-ci ildən başlayaraq proqramın reallaşdırılması xərclərindən başqa, sığorta mükafatlarının bir hissəsi də (sığorta ödəmələrinin səviyyəsindən asılı olaraq 38%-dən 67%-ə subsidiyalaşdırılır. Proqramın iştirakçılarının sığorta polislərinin böyük hissəsi qarşısız alınmaz zərərlər nəticəsində məhsul ikisinin sığorta ödənişini tam təmin edir. Lakin, bəzi kənd təsərrüfatı məhsulları üçün sığorta ödəmələri ancaq adları əvvəlcədən bəlli olan risklər üzrə (sitrus bitkiləri üçün şaxtadan, yetişmə mərhələsində olan üzüm üçün leysan və s.) həyata keçirilir. Proqram çərçivəsində müqavilə bağlanarkən, risklərin qiymətləndirilməsi fermerin məhsul üzrə 10 illik fərdi statistikasına əsasən aparılır. Bu zaman sığorta ödənişi, sığortaçının qərarı ilə baxılan dövr üçün orta məhsuldarlığa görə 50-85% intervalında aparıla bilər.

ABŞ-da 2000-ci il üçün həyata keçirilən proqramın nəticələrinin təhlili göstərdi ki, cəlb olunan sığorta mükafatlarının 39%-i sığorta növünü təşkil edən polislər olmuşdu: məhsulun özünün sığortalanması və məhsulun qiymətinin yaxud da gəlirlərin sığortalanmasının dəyəri.

Qeyd edək ki, ABŞ-da kənd təsərrüfatı risklərinin hərtərəfli sığorta sistemi mövcuddur. Burada dövlətin rolu aşağıdakılardan ibarətdir: 1) sığorta mükafatlarının subsidiyalaşdırılması; 2) sığortalaşdırılmanı həyata keçirmək üçün sığorta şirkətlərinin inzibati xərclərinin ödənilməsi; 3) agentlər tərəfindən sığorta polislərinin satılması xərclərinin ödənilməsi; 4) təkrarsığorta risklərinin təminatı. Bunun nəticəsi olaraq ölkədə kənd təsərrüfatı üçün işlədilən torpaqların 2/3 hissəsi bu sistemlə sığortalanmışdır.

Kanada da dövlət, sığorta proqramlarının reallaşdırılmasında fəal iştirak etməkdən başqa fermerlərə digər köməklik və yardımlar göstərir (məsələn, məhsuldarlıq pis olan illər üçün xüsusi bank hesablarında vəsaitlərin yığılması və s.). Kanadanın federal hökuməti və əyalətlərin idarəetmə təşkilatları sığorta mükafatlarının 25%-ni və sığortaçıların məhsulun sığortalanması üzrə proqramında inzibati xərclərin 50%-ni subsidiyalaşdırırlar.

Beləliklə, aparılan təhlil göstərir ki, hər bir ölkədə aqrar sığorta bazarının öz spesifik xüsusiyyətləri mövcuddur. Belə ki, bu ölkələrin heç birində kənd təsərrüfatı sığorta sistemi qeyri-səmərəli istehsal sahəsində fəaliyyət göstərə bilmir. Bu nəticə onu göstərir ki, sığorta müdafiəsi obyektiv risk hadisələrinin tam uçotu və kənd təsərrüfatı istehsalının gəlirlərinə təsir edən subyektiv amillərin inkarı istiqamətində inkişaf edir.

Bu sahədə ilk növbədə Rusiyanın təcrübəsi daha böyük maraq doğurur. Rusiyada bazar mexanizmlərinə uyğun kənd təsərrüfatı risklərinin sığortalanması prosesi 1966-cı ildən formalaşmağa başlamışdır. Bu illərdə Rusiya kənd təsərrüfatında sığorta bazarının inkişafı üçün bir sıra tədbirlər görülmüşdür. ABŞ, Fransa, İspaniya və Kanadanın aqrar sığorta üzrə təcrübəsini nəzərə alaraq kənddə sığorta sisteminin formalaşma konsepsiyası hazırlanmışdı. Bu konsepsiyaya əsasən ASK-nın dövlət tənzimlənməsi haqqında Federal layihə hazırlanmış və burada aqrar sığorta bazarının formalaşması ayrıca bir maddədə əks olunmuşdur. Bu qanunun inkişafı olaraq 1998-ci ildə “Aqrar-sənaye istehsalı sferasında sığortalanmanın dövlət tənzimlənməsi haqqında” RF-sı Hökumətinin qərarı qəbul olunmuşdur. BU qərara görə kənd təsərrüfatı bitkilərinin sığortalanmasında

risklərin yarısı kənd təsərrüfatı istehsalçılarının, 50%-i isə sığortaçılara dövlət büdcəsi hesabına ödənilir. Rusiya hökuməti sığorta ödəmələrinin ölçülərini bitki və regionlara görə diferensiallaşdırır. Kənd təsərrüfatı istehsalçılarında dövlətin sığorta yardımı RF-nın Hökuməti tərəfindən müəyyən edilmiş dövlət agentlərinin üzərinə qoyulur. Aqrar istehsalçıların dövlətin yardımı ilə sığortalanmasının həyata keçirilməsinin təşkili şərtləri və aparılması, sığortaya qəbul olunmuş məhsulların sığorta dəyərinin qiymətləndirmə qaydaları, sığorta müqavilələrinin müddəti, əlavə sığorta ehtiyatlarının formalaşdırma şərtləri hökumət tərəfindən tənzimlənir.

3.2. Kənd təsərrüfatı sığortasının stimullaşdırılmasına dövlət dəstəyi və onun perspektiv istiqamətləri.

Kənd təsərrüfatında əmlakın təbii fəlakətdən sığortalanmasının stimullaşdırılması müvafiq il üçün "Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi haqqında" qanununda nəzərdə tutulmuş maliyyə yardımları həddində həyata keçirilir.

Ulu öndər Heydər Əliyev siyasi kursunun layiqli davamçısı olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə, konkret tədbirlərin həyata keçirilməsinə və onların icrasına diqqət və qayğı göstərməsi aqrar sahədə istehsalın dinamik inkişafını təmin etmiş, kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin strukturunda mühüm dəyişikliklər, məhsul istehsalının artırılmasında, aqrar sahənin sığorta olunmasına dövlət qayğısı çərçivəsində əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Nəticədə 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən kənd təsərrüfatında ümumi məhsul istehsalı 5,8 faiz artmış, o cümlədən bitkiçilikdə artım 7,8 faiz, heyvandarlıq sahəsində isə artım 3,7 faiz olmuşdur buna müvafiq olaraq icbari və könüllü sığorta olunan kənd təsərrüfatı əmlakının xüsusi çəkisi də bir o qədər artıma nail olunmuşdur.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı sığortasına maliyyə yardımı göstəriləcək kənd təsərrüfatı əmlakının və sığorta hadisəsinin növlərinin, müvafiq tariflərin, habelə sığorta haqqının sığortalı tərəfindən ödənilən hissəsinin bağlanmış müqavilələrdə qanunvericiliyə uyğun nəzərə alındığına və bu haqqın sığortaçıya faktiki ödənilməsinə əmin olduqda sığorta haqqının maliyyə yardımı hesabına ödəniləcək hissəsinin verilməsini təmin edir.

Kənd təsərrüfatında əmlakın sığortasına ayrılan maliyyə yardımı müvafiq icra hakimiyyəti orqanının nəzdində yaradılmış xüsusi hesabda toplanır və müəyyən olunan qaydalara uyğun gələn sığorta müqavilələri əsasında müvafiq sığortaçılara ödənilir.

Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılmasına ayrılan maliyyə yardımının başqa məqsədlər üçün istifadəsinə yol verilmir.

Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılmasına maliyyə yardımının ayrılması və ödənilməsi qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş əsasnamə ilə tənzimlənir.

Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılmasına maliyyə yardımı aşağıdakı hallarda verilir:

1. sığorta müqaviləsi qanunvericiliyinə uyğun bağlandıqda;
2. sığorta edilən əmlakın və sığorta hadisələrinin növləri, habelə sığorta haqqının büdcə vəsaiti hesabına ödənilən hissəsi müvafiq qaydada təsdiq edilmiş növlərdən və tariflərdən fərqlənmədikdə;
3. sığorta müqaviləsində sığorta haqqının büdcə vəsaiti hesabına ödənilməyən hissəsinin sığortalı tərəfindən ödənilməsi nəzərdə tutulduqda;
4. kənd təsərrüfatı bitkiləri məhsullarının sığortası üzrə sığorta müqaviləsi səpinin ümumi sahəsindən asılı olaraq əkin sahələrində çıxış alındıqdan, bağlarda isə meyvə ağaclarında tumurcuqların oyanmasından sonra bağlandıqda.

Kənd təsərrüfatı bitkiləri məhsullarının sığorta dəyəri sığorta müqaviləsinin bağlandığı ildən əvvəlki beş il ərzində əkin sahələrindən alınmış kənd təsərrüfatı bitkilərinin orta məhsuldarlığı əsasında, istehsal olunmuş məhsulun proqnozlaşdırılan bazar qiymətlərindən asılı olaraq müəyyən edilməlidir. Beş illik

məhsuldarlıq haqqında məlumat olmadıqda, sığortalının axırını il əkdəyi sahədən aldığı faktiki məhsuldarlıqdan, o olmadıqda isə rayon üzrə keçən ilin faktiki orta məhsuldarlığından istifadə oluna bilər.

Kənd təsərrüfatı heyvanları, ev quşları, dovşanlar, xəzdərili vəhşi heyvanlar, arı ailələri sığorta hadisələrindən tələf olduqda və ya yoluxucu xəstəliyə tutulan heyvanlar məcburi kəsildikdə zərər məbləğinin miqdarı sığortaya cəlb olunduğu məbləğ miqdarında ödənilməlidir. Heyvanların məcburi kəsilmə hallarında zərər məbləği ərzaq üçün yararlı olan ətin və dərinin dəyəri, xəzdərili vəhşi heyvanların ancaq dərisinin dəyəri nəzərə alınmaqla hesablanmalıdır.

Kənd təsərrüfatı təyinatlı binaların, tikililərin, qurğuların, avadanlıqların, maşınların, nəqliyyat vasitələrinin və digər əmlakın tam məhv olması hallarında zərər məbləğinin miqdarı köhnəlmə nəzərə alınmaqla əmlakın bazar qiymətinin dəyəri əsasında hesablanır. Əmlak tam məhv olmadıqda isə zərər məbləğinin miqdarı eyni qayda ilə onun zədələnmiş hissəsinə hesablanır.

Təbii fəlakətlə əlaqədar obyektlərin sökülməsinə, yaxud bir yerdən başqa yerə daşınmasına çəkilən xərclər zərər məbləğinə daxil edilir.

Sığorta ödənişi əmlakın müqavilədə göstərilən sığorta məbləğindən yuxarı ola bilməz.

Əkin sahəsi, məhsul istehsalı və əmlakın dövriyyəsi barədə uçot aparmayan kənd təsərrüfatı istehsalçılarının əmlakı sığorta edilmir.

Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılmasına maliyyə yardımının verilməsini həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı:

1. sığorta müqaviləsində və sığorta haqqının ödəmə sənədlərində göstərilmiş məlumatların düzgünlüyünü yoxlayır;

2. maliyyə yardımlarının miqdarının hesablanması üçün sığortaçılardan sığorta müqavilələrinin və sığorta müqaviləsi üzrə sığorta haqqının ödənilməsi barədə sənədlərin surətlərini, habelə onların əsasında tərtib edilmiş icmal arayışları alır;

3. sığortalılara sığorta haqqının ödənilməsinə maliyyə yardımı göstərilməsi üçün sığortaçılarla müqavilələr bağlayır və bir ay müddətində sığorta haqqının müəyyən olunmuş hissəsini onlara ödəyir.

Sığortaçılar sığorta müqavilələri üzrə sığorta haqqının büdcə vəsaiti hesabına ödənilmiş hissəsinin miqdarı barədə sığortalıları yazılı formada xəbərdar edirlər.

Sığorta müqaviləsini bağlamış tərəflər müqavilənin vaxtından əvvəl ləğv edilməsi haqqında müvafiq icra hakimiyyəti orqanına qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müddətdə məlumat verməlidirlər. Sığortaçılar ayrılmış maliyyə yardımlarından Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq istifadə edilməsi barədə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına hesabat təqdim edirlər. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının nəzdində yaradılmış xüsusi hesabda toplanan maliyyə yardımının istifadə edilməyən qalıq hissəsi dövlət büdcəsinə qaytarılır.

Kənd təsərrüfatında əmlakın sığortasına maliyyə yardımının miqdarının düzgün hesablanmasına, məqsədli istifadə edilməsinə və hesabatların təqdim edilməsinə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı nəzarət edir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarını və sığortaçılarını stimullaşdırmaq məqsədilə dövlət büdcəsi tərəfindən ümumilikdə aqrar sahəyə bir neçə istiqamətdə subsidiyalar edilməkdədir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi haqqında” 23 yanvar 2007-ci il tarixli 1907 nömrəli Sərəncamının icrası ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 fevral 2007-ci il tarixli 32 nömrəli və 16 noyabr 2007-ci il tarixli 181 nömrəli qərarları ilə təsdiq olunmuş “Qaydalar”a uyğun olaraq istehsalçılara hər hektar əkin sahəsinin və çoxillik əkmələrin (növbündən asılı olmayaraq) becərilməsində sərf olunan yanacaq və motor yağlarına görə 40 manat, habelə hər hektar buğda və çəltik səpininə görə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına əlavə olaraq 40 manat məbləğində yardımın verilməsi 2007-ci ildən başlayaraq indiyədək davam etdirilir.

Ümumilikdə, 2007-2014-cü illər ərzində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarına əkin sahəsinin və çoxillik əkmələrin becərilməsində sərf olunan

yanacaq və motor yağlarına, habelə buğda və çəltik səpininə görə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına 330,5 milyon manat məbləğində subsidiya verilmişdir.

Cədvəl 11. 2007-2014-cü illər üzrə kənd təsərrüfatına verilmiş subsidiyalar haqqında məlumat.

İllər	Verilmiş subsidiyalar		Cəmi verilmiş subsidiyalar (mln.manat)
	Yanacaq və motor yağlarına görə	Buğda və çəltik səpininə görə	
2007	42,2	20,2	62,4
2008	53,8	29,7	83,5
2009	59,8	22,9	82,7
2010	55,5	23,4	78,9
2012	57,6	27,1	80,5
2014	61,5	21,8	76,3
Cəmi	330,4	145,1	464,3

Bununla yanaşı, “Aqrolizinq” ASC-nin xətti ilə respublikamıza alınıb idxal olunan kənd təsərrüfatı texnikası, texnoloji avadanlıq, mineral gübrələr və yüksək məhsuldar damazlıq heyvanlar kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara, emal və xidmət sahələri ilə məşğul olan sahibkarlara lizinq yolu ilə verilir və ya güzəştə satılır. Hazırda respublikanın bütün rayonlarında “Aqrolizinq” ASC-nin aqroservis filialları fəaliyyət göstərir. 2007-ci ildən indiyədək “Aqrolizinq” ASC və digər hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən ölkəyə idxal olunan mineral gübrələrin dəyərinin orta hesabla 50 və 70 faizinin güzəştə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara satılması ilə əlaqədar həmin təşkilatlara dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına 40 milyon manatdan çox vəsait ödənilmişdir.

Cədvəl 12. 2007-2014-cü illər üzrə kənd təsərrüfatı istehsalçılara satılması ilə əlaqədar dövlət büdcəsi hesabına ödənilmiş vəsait haqqında məlumat.

İllər	Ödənilmiş vəsait (mln.manat)
2007	2,4
2008	6,7
2009	6,5
2010	24,5
2012	18,7
2014	22,6
Cəmi	81,4

Digər tərəfdən Nazirlər Kabinetinin 25 iyun 2007-ci il tarixli 103 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Qaydalar”a əsasən toxumçuluq və tinglik təsərrüfatlarından satılan 1-ci və 2-ci reproduksiya toxumlarına və tinglərə görə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına təsərrüfatlara ümumilikdə 15 milyondan çox manat məbləğində subsidiya verilmişdir.

Cədvəl 13. 2007-2014-cü illər üzrə toxumçuluq və tinglik təsərrüfatlara dövlət büdcəsi hesabına ödənilmiş vəsait haqqında məlumat.

İllər	Ödənilmiş vəsait (mln.manat)
2007	0,9
2008	3,7
2009	4,6
2010	5,9
2012	6,8
2014	5,3
Cəmi	27,2

Kənd təsərrüfatı istehsalının sığortalanması prosesində dövlətin aktiv müdaxiləsi probleminin həllinin ən effektiv yollarından biri sayılmaqla inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən də geniş istifadə edilir. 18.06.2002-ci il tarixində qəbul edilmiş “Kənd təsərrüfatına sığortanın stimullaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunu mülkiyyət formasından asılı olmayaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıların əmlakının sığortalanmasının stimullaşdırılmasının hüquqi və iqtisadi əsaslarını müəyyən etməklə aqrar sahədə sığorta münasibətlərini tənzimləyir. Qanunun məqsədi kənd təsərrüfatı istehsalçıların əmlakının təbii fəlakətdən sığortalanmasında dövlətin iştirakını təmin etməklə, aqrar sahədə sığortanın inkişafını stimullaşdırmaq və sığorta olunan təsərrüfat subyektlərinə dəyən zərərin ödənilməsinə verilən zəmanətin iqtisadi əsaslarını gücləndirməkdən ibarətdir. “Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında” qanunun sığortanın obyektləri, sığorta hadisələri, sığorta haqqı, tariflər, kənd təsərrüfatında sığorta münasibətlərinin tənzimlənməsi, sığortanın stimullaşdırılmasında maliyyə yardımı ilə bağlı müddəalar öz əksini tapmışdır.

3.3. Aqrar-sənaye parklarında emaledici sənaye müəssisələrinin sığortasının perspektivləri.

Aqrar sənaye birlikləri respublika xalq təsərrüfatının mühüm tərkib hissəsidir. O, kənd təsərrüfatı məhsulunun istehsalı və emalı üzrə bir-biri ilə əlaqədar olan kənd təsərrüfatı və sənaye müəssisələrinin müəyyən ərazidə birləşməsidir. Aqrar-sənaye birliklərinin əsas vəzifəsi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının sabit artımı şərti ilə əhalini ərzaq və yeyinti məhsulları ilə, sənayeni müxtəlif növ xammalla təchiz etməkdir.

Aqrar sənaye birlikləri ağır və yüngül sənaye bazasında inkişaf edir. Belə ki, kənd təsərrüfatı və yeyinti məhsulları istehsalında maşın və mexanizmlərdən, cihaz və qurğulardan, texnoloji avadanlıq və avtomat xətlərdən istifadə edilir. İstehsal

prosesləri zamanı işlədilən yanacaq, istilik və elektrik enerjisi, tikinti və qablaşdırma materialları (şüşə, metal, kağız, karton, taxta, sintetik materiallar və s.) məhz ağır və yüngül sənayenin məhsullarıdır. Öz növbəsində, aqrar-sənaye kompleksi adlarını çəkdiyimiz sahələrin bəzi qruplarının (pambıqtəmizləmə, mineral gübrələr) yerləşməsinə böyük təsir göstərir.

Respublika əhalisinin taxıla olan tələbatının çox hissəsini ödəmək üçün taxıl bitkilərinin məhsuldarlığını yüksəltmək və onların sahələrini xeyli artırmaq tələb olunur. Hazırda Azərbaycan fermer təsərrüfatlarında taxılın məhsuldarlığını artırmaq üçün ciddi tədbirlər həyata keçirilir.

Aqrar və onunla əlaqədar emal, xidmət və sair bölmələrin qarşılıqlı əlaqələri tənzimlənmənin mühüm obyektini kimi diqqət mərkəzində olmalıdır. «Texnoloji və sosial inkişaf barədə strateji proqramların seçilməsində və həyata keçirilməsində tətbiq olunluğu sahələrin, çevik texnologiyalara meylik, əsas xammalın əldə edilməsində uzunmüddətli təminatın nəzərə alınması aqrar-sənaye inteqrasiyasının strateji məsələlərini müəyyən edən amil kimi qəbul edilməlidir. Bu strateji məqsədlərə nail olunması texniki və texnoloji resursların inkişafını bazarın təbiətinə uyğun həyata keçirilməsinə yönəltməlidir».

Belə ki, kənd təsərrüfatı kooperativləri yaradılarkən bəzən kortəbiiyə yol verilmiş, torpaq-iqlim xüsusiyyətləri, emal müəssisələri və istehlak bazarının yerləşməsi kimi mühüm məsələlər nəzərə alınmamışdır. Əlbəttə, bu kooperativlərin fəaliyyət səmərəliliyini yüksəldilməsi üçün müvafiq hüquqi bazadakı boşluqlar da (xüsusilə onların yarandığı ilk illərdə) əhəmiyyətli mənfi təsir göstərmişdir.

Emaledici sənaye məhsullarının strukturunu öyrənərkən biz sığorta üzrə yaranmış perspektivləri daha aydın görə bilirik. Belə ki son illər, kənd təsərrüfatı sahəsinə ayrılmış dövlət yardımları və istehsalın sığortalanmasına təminat verilməsi emaledici sənaye müəssisələrinin fəaliyyətini stimullaşdırmış və müsbət nəticəsini istehsalın məhsuldar inkişafında göstərməyə nail olunmuşdur.

Aqrar sığorta sahəsində yaranmış yeni strukturların da fəaliyyəti emal sənayesi ilə kənd təsərrüfatı arasında münasibətlərin inkişafında əsaslı dönüş

yarada bilməmişdir. Yaranmaqda olan sahibkarlıq strukturları aqrar sənaye birliyinin proporsional inkişafının aparıcı istiqamətlərinə yönəldilməmiş, başlıca olaraq ticarət vasitəçiliyi və maliyyə kredit əməliyyatları üzərində qurulmuşdur. Bütün bu şərtlər isə aqrar sənaye birliyi mövcud istehsal strukturunun, texnoloji və intellektual potensialının iqtisadi inkişafından təcrid olunmasına gətirib çıxarmışdır.

Yeni təsərrüfatçılıq şəraitində ASK-nın müəssisələrində dövlət sığortaçının daha da təkmilləşdirilməsi, yeni sığorta növlərinin tətbiq edilməsi, sığorta xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi artıq gündəlik həll olunmalı məsələlər səviyyəsinə çatmışdır. Məsələn, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı ilə məşğul olan sənaye müəssisələri göndəriş tapşırıqlarının pozulması ilə bağlı olaraq, məgər azmı itkiyə məruz qalırlar? Həm də gəlirlərin bu cür itkisi kənd təsərrüfatı müəssisələrin bu cür itkisi kənd təsərrüfatı müəssisələrinin təqsiri üzündən olmayıb, məhz təbii-iqlim şəraiti amilləri ilə bilavasitə bağlıdır. Belə ki, təbii hadisə nəticəsində kolxoz və sovxozlara dəymiş zərər, öz növbəsində emaledici müəssisələrin zəruri xammal və materiallara olan tələbatının ödənilməsinə, deməli, onun hazır məhsul istehsalı planının yerinə yetirilməsinə və mənfəətinin xeyli hissəsinin itirilməsinə gətirib çıxarır. İqtisadiyyatımızda baş verən bu cür prosesləri tənzimləmək üçün inzibati-cəza və digər amirlik tədbirlərindən istifadə etmək olmaz, çünki bu halda günahkar ancaq və ancaq təbiətin kortəbii qüvvələridir. Nə qədər ki, cəmiyyət bu qüvvələrin qarşısını almaq imkanına malik deyil, itkilərin ödənməsi üçün bütün iqtisadi, maliyyə alətlərindən ən səmərəli şəkildə istifadə olunmalıdır. Belə alətlərdən biri də sığortadır.

Bizcə, ASK-nın emaledici müəssisələrində gəlirlərin itkisi üzrə sığortanın tətbiq edilməsində gəlirlərin itkisi üzrə sığortanın tətbiq edilməsinin vaxtı gəlib çatmışdır. Bunu hüquqi cəhətdən əsaslandıran müəssisə haqqında dövlət qanunudur. Müasir təsərrüfatçılıq şəraitində dövlət müəssisəsinin öhdəlikləri üçün müəssisə isə dövlətin öhdəlikləri üçün cavabdeh olmadığına görə baş verən itkilərin aradan qaldırılması üçün sığorta metodu ilə xüsusi təyinatlı fond yaradılması zəruriyyəti doğur. Məsələnin həllinə bu cür iqtisadi baxış, müəssisə

kollektivinin zəhməti ilə yaradılmış təsərrüfathesablı gəlirin qorunmasının və təmin edilməsinin ən real yolu hesab edilə bilər. Axı, yeni təsərrüfatçılıq şəraitində, gərək qazancından nəinki səmərəli istifadə etməyi, habelə onu gözlənilən bilən hər cür itkilərdən və zərərlərdən də qorumağı bacarasan.

Hər bir yeni sığorta növünün tətbiqi müvafiq sığorta obyektinin mövcudluğunu tələb edir. Qeyd edək ki, sığorta obyektinin düzgün müəyyənləşdirilməsi çox məsuliyyətli və ciddi bir işdir. Belə ki, sığorta növünün tətbiq olunacaq bütün qaydaları, o cümlədən sığorta məsuliyyəti, sığorta obyektinin müvəffəqiyyətlə seçilməsindən birbaşa asılıdır. Yeni sığorta növünün tətbiqinin uğurunu sığorta obyektinin müəyyən edir.

Aqrar-sənaye kompleksində emaledici sənaye müəssisələrinin müasir idarəetmə, uçot və planlaşdırılması səviyyəsini, onlarda istehsal prosesinin və təsərrüfat hesabının xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, sığorta obyektini kimi hazır məhsul istehsalının plan həcmi göstərmək olar. Bu zaman dövlət sığortası da plana əsaslanacaq, daha doğrusu, müəssisənin obyektiv səbəbləri üzrə olan itkilərin aradan qaldırılmasına yönəldiləcəkdir.

Yeni obyekt sığorta və qeyri-sığorta hadisələrinin bir-birindən dürüst fərqləndirilməsini də tələb edir. Bizcə, gəlirin sığortalanmasında sığorta hadisəsi aşağıdakıların məcmusu kimi müəyyən edilməlidir: birincisi, emal müəssisələrində plana nisbətən faktiki məhsul istehsalının azalması; ikincisi, kənd təsərrüfatı müəssisələri tərəfindən göndərmə planlarının pozulması; üçüncüsü, emaledici müəssisəyə məhsul göndərən kənd təsərrüfatı müəssisələrində sığorta hadisəsinin (mövcud sığorta qaydalarına görə) olması. Ancaq bu üçamilin birgə olması zamanı emaledici müəssisələrdə sığorta hadisəsi qeydə alınmalıdır. Deməli, hər hansı bir amillərin olmaması, emaledici sənaye müəssisəsini sığorta təminatı hüququndan məhrum edir.

ASK-nın emaledici müəssisələrində dövlət sığortasının tətbiqi aqrar-sənaye istehsalının sabitliyinin və fasiləsiz inkişafının təmin edilməsində, həmin müəssisələrin iqtisadi cəhətdən möhkəmləndirilməsində, onların maliyyə mexanizminin daha da sağlamlaşdırılmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Müasir dövrdə ölkəmizin ASK-da nəqliyyatın, demək olar ki, bütün növlərinin geniş yayılmasına baxmayaraq, avtomobil nəqliyyatı onun nəqliyyat sisteminin özəyini təşkil edir. Digər tərəfdən, avtomobil nəqliyyatı ən çox qəzaya məruz qalan və deməli itkilər törədən nəqliyyat növü olduğu üçün, onun istismarı və istismar edilməsi məsuliyyətinin sığortalanması çox əlverişli bir tədbir olmalıdır, Bu sığorta növü vasitəsilə təsərrüfathesablı müəssisə və təşkilatlar arasında maliyyə münasibətlərinin nizamlandırılması və hər şeydən əvvəl, onların iqtisadiyyatına təsir göstərə bilən hər cür təsadüfi hadisələrin (qəzaların) mənfi maliyyə nəticələrindən azad edilməsini təmin etmək olar.

Yaxın gələcəkdə aqrar-sənaye kompleksində dövlət sığortasının tam inkişafının təmin edilməsi üçün sənaye, nəqliyyat və digər müəssisələrin nəzdində fəaliyyət göstərən yardımçı kənd təsərrüfatı müəssisələrinin sığortalanması işi həyata keçirilməlidir. Belə bir tədbir ölkənin ərzaq proqramının yerinə yetirilməsində özünəməxsus rol oynayan yardımçı kənd təsərrüfatı müəssisələrinin təbii-iqlim şəraitindən asılılığını xeyli azaldar, onların sabit tempi inkişafına iqtisadi cəhətdən fəal yardım etmiş olar.

Aqrar-sənaye istehsalının müasir inkişaf dövründə podrat üsulunun müxtəlif formalarından (kollektiv, ailə fərdi) geniş miqyasda istifadə olunur. Bu zaman icarədar və icarəyə verən (kənd təsərrüfatı müəssisəsi) arasında müxtəlif hüquqi və iqtisadi münasibətlər yaranır. Belə münasibətlərdən biri də təbii-iqlim şəraiti ilə bağlı zərərlərin ödənilməsi zamanı yaranan münasibətlərdir. Hər hansı bir icarədar onun əkin sahəsinə dəymiş zərər məbləğini dövlət sığortası orqanlarından, ancaq kolxoz və sovxoz üzrə ümumi məhsuldarlığın beşillik orta səviyyədən aşağı düşdüyü zaman ala bilər. Başqa sözlə, icarədarın gərgin zəhmət hesabına əldə ediləcək gəlir məbləğinin sığorta təminatı tamamilə icarəyə verənin iqtisadi vəziyyətindən asılıdır. İndi hər bir torpaq sahəsinin öz sahibi olduğu bir şəraitdə, torpaq sahibinin gəliri və ya itkisi, orta iqtisadi göstəriciləri ilə deyil məhz öz halal zəhməti ilə müəyyən olunur. Bütün bu konkret xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, bizcə gələcəkdə hər bir icarədarə könüllü qaydada öz əmlakını sığortalamaq imkanı verilməlidir. Belə bir qayda, əgər bir tərəfdən dövlət sığortasının tətbiqi dairəsinin

genişlənməsinə imkan verərsə, digər tərəfdən və hər şeydən əvvəl, ölkəmizdə icarə podratının sabit inkişafının təmin edilməsində çox böyük rol oynayır.

Yeni iş tərzini nəinki fəvqəladə hadisələrdən dəymiş zərərlərin, habelə adi təsərrüfat hadisələrinin mənfi təsirinin aradan qaldırılması zəruriliyini açıq şəkildə tələb edir. Müəssisələrin qazancı daha çox fəvqəladə hadisələrdən deyil, adi təsərrüfat hadisələrindən itkiyə məruz qalır. Qeyd edək ki, fəvqəladə hadisələrdən dəyən zərərlər əsasən dövlət vəsaiti hesabına (dövlət ehtiyatları, dövlət büdcəsi və s.) ödənilsə, adi hadisələrdən dəymiş zərərlər təsərrüfatların öz vəsaiti hesabına aradan qaldırılır.

Bu baxımdan ölkəmizdə dövlət sığortasının gələcək inkişafı, müəyyən mənada onun, müəssisələri adi təsərrüfat hadisələrinin mənfi təsirlərindən və dərəcədə “müdafiə” edəcəyindən asılı olacaqdır. Göndərmə tapşırıqları üzrə öhdəçiliklərin yerinə yetirilməsi sahəsində müəssisələrin iqtisadi məsuliyyəti, yeni texnika və texnologiya tətbiqi ilə əlaqədar olaraq müəssisə gəlirinin müvəqqəti olaraq azalması riski, istehsalın böşdayanması ilə əlaqədar müəssisənin təsərrüfathesablı gəlirinin azalması və s. müəssisələrin iqtisadi həyatında adi təsərrüfat hadisələridir. Bizcə, bütün bunlar dövlət sığortasının obyektinə ola bilər, çünki göstərilənlər ayrılıqda hər bir əmək kollektivinin iqtisadi (sığorta) marağ dairəsini müəyyən edə bilər. Onu da qeyd edək ki, yuxarıda sadalanan hadisələrdən dəymiş zərərlərin aradan qaldırılmasında dövlət sığortasına yeganə vəsait kimi baxılması da səhv olardı. Dövlət sığortası ilə yanaşı, baş vermiş itkilərin aradan qaldırılması üçün digər iqtisadi və təşkilati tədbirlərdən də istifadə edilməlidir. Lakin bir şey şübhəsizdir: müəssisələrin təqsiri üzündən olmayan bütün itkilər (qeyri-obyektiv mənfəət kimi) onların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə əsasən təsir göstərməməlidir.

Təsərrüfat mexanizminin təkmilləşdirilməsi elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin istehsalat tətbiqi problemlərinin həlli ilə də xeyli dərəcədə bağlıdır. Lakin köhnə avadanlığın və ya texnoloji prosesin yenisi ilə əvəz edilməsi müəssisələrin təsərrüfathesablı gəlirinin müvəqqəti azalması riski ilə əlaqədardır. Bəzi hallarda bu cür risk müəssisələrin elmi-texniki tərəqqiyə olan marağını xeyli

zəiflədir. Ölkəmizdə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin istehsala tətbiqi riskinin sığortalanması bu cür marağı bizcə daha obyektiv stimullaşdırardı.

Qeyd edək ki, xarici ölkələrdə elmi-texniki tərəqqinin və investisiya prosesinin stimullaşması üçün nəinki sığorta metodundan, habelə vergi güzəştlərindən də geniş istifadə edilir.

Göstərilən perspektivli sığorta növünün obyektini kimi yeni texnika və texnologiya tətbiqi ilə bağlı müvəqqəti itkilər hesab oluna bilər. Bu zaman dəymiş zərər yeni texnika tətbiqi dövründəki orta aylıq gəlirlə (mənfəətlə) yeni texnika tətbiqindən əvvəlki dövrdəki orta aylıq gəlir (mənfəət) arasındakı fərq kimi müəyyənləşdirilə bilər. Bu zaman sığorta təminatı müəssisələrin bütün zərər məbləğini əhatə etməli, başqa sözlə, yüz faizli olmalıdır. Sığorta əməliyyatları bütönlüklə könüllü formada tətbiq edilməlidir. Sığorta tədiyələrinin hesablanması geniş güzəştlər sisteminə əsaslanmalıdır.

Bu sığorta növündə sığorta hadisəsi özündə bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə bağlı olan iki amili birləşdirməlidir: istehsala yeni texnika və texnologiya tətbiqi faktını və müəssisənin bu tədbirlə bağlı gəlirinin (mənfəətinin) azalması faktını.

Göstərilən sığorta növündə nisbətən daha çətin və məsuliyyətli iş sığorta növündə nisbətən daha çətin və məsuliyyətli iş sığorta fondu həcmində müəyyən edilməsidir. Belə ki, yaradılan fond nəinki sığortaçının sığorta olunanlar qarşısında məsuliyyətini yerinə yetirməyə imkan verməlidir, habelə müəyyən mənfəət əldə etməyə təminat yaratmalıdır.

Ümumiyyətlə, bu yeni sığorta növünün tətbiqi respublikanın sığorta orqanlarının iştirakı ilə yaxşı hazırlandıqdan sonra həyata keçirilə bilər.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin müstəqilliyi və deməli, eyni dərəcədə məsuliyyətləri genişləndirməkdədir. Müəssisələrin iqtisadi məsuliyyəti dedikdə, hər şeydən əvvəl onların maddi məsuliyyətləri başa düşülür ki, bu da dövlət sığortasının obyektini kimi qəbul edilə bilər. Qeyd edək ki, məsuliyyətin sığortası bizcə, müstəqil sığorta sahəsi kimi qəbul edilməlidir, çünki

o, həm əmlak sığortasından, həm də şəxsi sığortadan fərqlənən özünəməxsus spesifik çarlara və xüsusiyyətlərə malikdir.

Məsuliyyətin sığortalanmasında konkret obyekt kimi üçüncü hüquqi şəxsə zərər (ziyan) məbləği çıxış edir. Praktiki olaraq bu o deməkdir ki, məsuliyyətin sığortalanması elə hüquqi şəxslərin mənafeyini müdafiə edir ki, ona zərəri ödəmək iqtidarında olmayan üçüncü şəxs tərəfindən zərər yetirilmiş olsun. Başqa sözlə, məsuliyyətin sığortalanması təsərrüfathesablı müəssisələrin iqtisadi marağına tamamilə cavab verir. Belə ki, bu sığorta növü əmək kollektivlərinə, onların digər müəssisə və təşkilatlara obyektiv səbəb üzündən vurduqları zərər üçün ödəniləcək məbləğin dövlət sığortası orqanları tərəfindən ödənilməsi təminatını verir.

müəssisələrin məsuliyyəti sahəsinə onların müxtəlif fəaliyyət növlərini, məsələn nəqliyyat vasitələri ilə vurulan zərər üçün məsuliyyəti, ətraf mühitin çirkləndirilməsi üzrə məsuliyyəti, istehsal edilmiş məhsul və göstərilmiş xidmət üçün məsuliyyəti və sairəni göstərmək olar. Qeyd edək ki, xalq təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrində məsuliyyətin sığortası özünəməxsus keyfiyyətlər də kəsb edəcəkdir. Məsələn, əgər avtomobil nəqliyyatında avtomobil istismarı məsuliyyətinin sığortası əsas yer tutacaqdırsa, neft və qaz sənayesi müəssisələrində qaz və neft axması, anbarların zədələnməsindən dəyən zərərlər üzrə məsuliyyətin sığortalanması aparıcı sığorta növü olacaqdır.

Ən perspektivli sığorta növlərindən biri də ətraf mühitin çirklənməsi üzrə məsuliyyətin sığortalanmasıdır. Burada nəinki sığorta olunanların marağı, habelə üçüncü hüquqi şəxslərin və bütün cəmiyyətin mənafeyi təmin olunmuş olur. Bu sığorta növünün sosial-iqtisadi mahiyyəti nəzərə alınaraq, aşağıdakı spesifik cəhətlərlə əlaqələndirilməlidir:

-bu sığorta növü ətraf mühiti çirkləndirən bütün təsərrüfathesablı müəssisələri əhatə etməli, başqa sözlə, məcburi olmalıdır;

-digər icbari sığorta növlərindən fərqli olaraq, bu sığorta növü müəyyən dövr ərzində tətbiq edilməlidir. (məsələn, 5 il);

-sığorta müddəti başa çatdıqdan sonra yenidən hesablaşma aparılır və zəruri çıxımlar edilməklə bütün sığorta tədiyyələri müvafiq olaraq müəssisələrə qaytarılır. Alınmış tədiyyələr tamamilə ətraf mühitin çirkləndirilməsinə sərf edilir;

-zəruri çıxımlar dedikdə, sığorta orqanlarının saxlanması xərcləri, ehtiyat fondunun yaradılması və zərər çəkmiş üçüncü hüquqi şəxslərə veriləcək sığorta ödənişləri başa düşülür;

-dövlət sığortası orqanları bu sığorta növündən kənd təsərrüfatı sığortasında olduğu kimi heç bir mənfəət əldə etmirlər, ancaq əməliyyat xərcləri ödəyir;

-sığorta xərcləri məhsulun maya dəyərində daxil edilməklə, onun qiymətində öz əksini tapır.

Yuxarıda saydığımız cəhətlər bu sığorta növünün kompleks xarakter daşdığını, onda sığortanın həm risk funksiyasının, həm də yığım funksiyasının əhatə olunduğunu göstərir. Əgər risk funksiyası üçüncü hüquqi şəxslərin mənafeyində ifadə olunursa, yığım funksiyası isə sığorta olunanların mənafeyini əks etdirir. Ən vacibli budur ki, həm bu, həm də digər funksiyada cəmiyyətin mənafeyi- ətraf mühitin çirklənməsinin aradan qaldırılması tamamilə təmin olunmuş olur.

Sığortanın bu perspektivli sığorta növü üzrə yaratdığı fond ona öz maliyyə öhdəçiliklərini yerinə yetirməyə tam imkan verməlidir. Göstərilən fondun riyazi strukturu aşağıdakı kimi ola bilər.

$$F = S + M + X + E$$

burada, S - üçüncü şəxslərə veriləcək sığorta ödənişləri;

M - sığorta olunanların alacağı sığorta məbləği;

X - sığortaçının işlər üzrə xərci;

E – üçüncü şəxslərə veriləcək sığorta ödənişləri üzrə mənfəi kənarlaşmaları tənzimləmək üçün ehtiyat fondu.

Sığorta ödənişlərinin ödənmə səviyyəsi üçüncü hüquqi şəxslərə dəymiş zərər məbləği haqqında məlumatlar əsasında müəyyən edilə bilər. Ətraf mühitin

çirklənməsindən dəyən zərərlərin məbləği tarif stavkalarının hesablanması üçün əsas hesab olunur.

Ölkəmizdə istehsal sığortasının inkişaf etdirilməsinin istiqamətlərindən birini də istehsal nəticələrinin sığortası, daha doğrusu, gəlirin sığortası təşkil etməlidir. Gəlirin sığortalanması sığortanın müstəqil sahəsi olmalı və özündə müxtəlif sığorta növlərini (iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə uyğun olaraq) birləşdirməlidir.

Yeni sığorta növlərinin tətbiqi zamanı qabaqcıl ölkələrin sığorta şirkətlərinin təcrübələrindən geniş istifadə edilməlidir

Deyilənləri yekunlaşdıraraq qeyd edim ki, irəli sürdüyümüz tədbirlərin aqrar-sənaye birliklərində tətbiqi, yeni aqrar siyasətinə uyğundur və onun reallaşması yollarından biridir. Həmin tədbirlər dövlət sığortasının rolunun və keyfiyyətinin artırılması, yeni sığorta növlərinin geniş tətbiq edilməsini sürətləndirməlidir.

NƏTİCƏ

Aqrar sığorta bazarının dövlət tənzimlənməsi siyasəti bu sahədə dövlətin səmərəli tənzimlənmə mexanizmlərinin formalaşdırılması əhəmiyyətli tədbirlərdən biridir. Aqrar sığorta sahəsinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi üçün elə mexanizmlər işləmək lazımdır ki, bu sahədə mövcud olan risklərin minimallaşdırılmasına, sığorta şirkətlərinin maliyyə tarazlığının təmin olunmasına və ən nəhayət, digər sahələrə nisbətən daha az müdafiə sistemində malik olan kənd təsərrüfatı istehsalçılarının hüquqlarının maksimal müdafiəni təmin etsin.

Aqrar sahədə sığorta bazarının inkişafına dövlət tərəfindən yardımı ilk növbədə həll olunacaq məsələlərin əhəmiyyətliliyi və prioritetliyi aşağıdakı kimi ayrı-ayrı istiqamətlərin səmərəliliyi nöqtəyi nəzərdən həyata keçirilməlidir:

-aqrar sahədə prioritet sığorta növləri çərçivəsində akkumulyasiya (yığılmış) olunmuş sığorta ehtiyatlarının dövlət qiymətli kağızlarında yerləşdirilməsi və gəlir gətirməsi üçün əlavə zəmanətin yaradılması;

-aqrar sığorta bazarında sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi, onların qoyduqları sığorta tarifləri üzərində dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi;

-könüllü və icbari sığortalanma növləri üzrə aqrar sığorta bazarına daxil olmaq üçün həm milli, həm də xarici sığorta və təkrarsığorta şirkətlərinə bərabər hüquqların verilməsi.

Belə ki, ölkədə hələlik bu bazarda böyük riskləri tam sığorta edən şirkətlər mövcud deyildir və dövlətin özünün büdcə problemləri ilə əlaqədar risklərin tam sığortalanması hələ ki, tam mümkün deyildir. Bununla əlaqədar dövlət bu sahədə tarazlı yardım siyasəti həyata keçirilməlidir. Beləliklə, bir tərəfdən, xarici sığorta şirkətlərinin bu sahəyə cəlb olunması, digər tərəfdən, həmin sığorta şirkətlərinin aqrar sığorta bazarında inhisarçı mövqelərinin zəiflədilməsi milli sığorta bazarının prioritet istiqamətləri kimi qəbul edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasında sığortaya dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsi sahəsində normativ-metodiki bazanın təkmilləşdirilməsi həyata keçirilməlidir. Aqrar sahədə fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının perspektiv fəaliyyət istiqamətləri kimi dövlət

tərəfindən bu təşkilatlar üçün dövlət qiyməti kağızlarından əlavə yeni gəlirli maliyyə məhsullarının yaradılmasıdır. Bu zaman sığorta şirkətləri seçim imkanları qazanır və gəlirlərin əldə olunması təminatı isə Yüksəlir. İnhisarçılığın yaranması ondan irəli gələ bilər ki, Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi sığorta şirkətlərini bu bazarda möhkəmlənməsini təmin edərək büdcə vəsaitlərinin bölgəsində inhisarçılıq yarada bilər.

Kənd təsərrüfatı risklərinin sığortalanması üzrə hüquqi əsasları daha da təkmilləşdirilməlidir. Burada sığorta şirkətlərinin ehtiyatlarının formalaşması və yerləşdirilməsi qaydalarında bəzi fərqləri nəzərdə tutmaq lazımdır. Sığorta müqavilələrinə tələblər isə hamı üçün eyni olmalıdır.

Aqrar sığorta sisteminin formalaşması məsələsi heç də asan problem deyildir. Azərbaycanda hələ də hazırki dövrdə aqrar iqtisadiyyatında sığorta bazarının inkişaf səviyyəsi qənaətbəxş olsa da, bu sahə üzrə ilk növbədə ölkədə çox.əxəli aqrar islahatların aparılmasına ehtiyac duyulur.

Yuxarıda sadalanan bütün bu problemlərin, yəni sığorta mədəniyyətinin insanlara aşılması, əhalinin sığorta haqqında olan məlumatsızlığının aradan qaldırılması, ixtisaslı kadrların hazırlanması və s, bu kimi proseslərin aradan qaldırılması Respublikamızda sığorta sisteminin daha da inkişafına böyük təsir göstərir və cəmiyyətdə sığortaya qarşı müsbət fikrin yaramasına kömək edər.

Ümidvaram ki, buraxılış işində sürülən bu təkliflər təcrübədə öz əksini tapacaq və milli aqrar sığorta bazarının inkişafına öz müsbət təsirini göstərəcəkdir.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Akif Kərimov “Sığorta” Bakı, 2000.
2. B.Xankişiyeu, P.N. Abdullayeu, “Sığorta işi” Bakı, 2004.
3. B.Xankişiyeu “Sığorta fəaliyyətinin əsasları”, Bakı, 2006.
4. «İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında» Qanun.2005
5. N.N.Xudiyev “Sığorta işi” Bakı, Azərənəşr 2003.
6. “Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999
7. “Sığorta” Azərbaycan Respublikasının sığorta sahəsini tənzimləyən normativ hüquqi aktları Toplusu, Bakı, 2012.
8. «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Qanun, 2007.
9. «Sərnişinlərin icbari sığortası haqqında» Qanun 2010
10. «Tibbi sığorta haqqında» Qanun 1999
11. Александров А.А. «Страхование», М.Приор, 2008
12. Александрова Т.Г., Мещерякова О.В. «Коммерческое страхование», Москва, 2010
13. Б.Ю.Сербиновский, В.Н.Гарькуша «Страховое дело» Ростов-на-Дону, 2009
14. Балабанов И.Т, «Страхование», 2004
15. Воблий К.Т. «Основы экономики страхования», Москва 2007
16. В.В.Шахов, Ю.Т.Ахбледиани, «Страхование», Москва, ЮНИТИ, 2009
17. Гварлиани А.А «Основы страхования», Москва, 2015
18. Сахирова Н.П. «Страхование» (учебное пособие), Москва 2009.
19. Журавлев Ю.М.Сеперж И.Т. «Страхование и перестрахование» Москва, 2012
20. Л.А. Орланюк – Малицкая, «Платежеспособность страховой организаций», М. «Анкил», 2011

21. Ю.А.Сплетухов, Е.Ф.Дюжиков «Страхование», Москва, ИнфраМ, 2004.
22. Global Health Insurance Advice, Azerbaijan Health Insurance, 2012
23. P. J. Feldstein, Health Care Economics, Thomson Press, 2005
24. R. Rhyne, R. Bogue and others, Community - Oriented Primary Care: Health Care for the 21st Century, АРНС, 2005
25. Compulsory Medical Insurance system in Azerbaijan, Baku 2009
26. « Qarant» sığorta jurnalı, Bakı, 2005
27. “Maliyyə və uçot” jurnalı, Bakı, 2012, 2013
28. “Audit” jurnalı, Bakı, 2013
29. Dövrü mətbuat
30. maliyyə.gov.az (Maliyyə Nazirliyinin İnternet səhifəsi)
31. www.sigorta.maliyye.gov.az
32. <http://www.president.az/> (İcbari sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu)
33. azerbaijans.com (Insurance in Azerbaijan)
34. <http://www.cia.gov/> (Central İntelligent Agency)
35. finance.caspianenergy.net (New stage of Insurance market of Azerbaijan)
36. www.aia.az
37. www.banker.az
38. www.azstat.org
39. <http://e-qanun.az/>
40. <http://www.sspf.gov.az/>